

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра історії України**

**НАРОДОВСЬКИЙ РУХ НА БУКОВИНІ У 2 ПОЛ. ХІХ – НА ПОЧАТКУ
XX СТ.**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, 602 групи

Бурбела Євген Іванович

Керівник:

доктор історичних наук,

професор **Добржанський О.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2022 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Гуйванюк М.Р.*

Чернівці – 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.....	8
ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА БУКОВИНІ.....	8
1.1 Зародження української інтелектуальної течії у середині XIX ст.....	8
1.2. Створення й діяльність перших українських гуртків та їх вплив на формування народовської й москвофільської суспільно-політичних течій.....	26
РОЗДІЛ 2. «ВЕЛИКИЙ РОЗКОЛ» У НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ БУКОВИНИ КІНЦЯ XIX СТ.....	51
2.1. Культурно-освітня та політична діяльність буковинських народовців у 80-их рр. XIX ст.....	51
2.2. Остаточне розмежування народовського й москвофільського політичних рухів.....	68
РОЗДІЛ 3.....	79
УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДОВСЬКИЙ РУХ НА ЗЛАМІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.....	79
3.1. Ідейна боротьба в українському русі у другій половині 80-х початку 90-х рр. XIX ст.: політична й інтелектуальна діяльність С. Смаль-Стоцького.....	79
3.2. Діяльність «Вільнодумного союзу» й політична інституалізація народовського руху на Буковині.	93
ВИСНОВКИ.....	108
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	112

ВСТУП

Актуальність. Невід’ємною складовою національної боротьби українського народу за власне самовизначення та конструювання власної державності XIX – початку XX ст. став національний рух українців Буковини. Довгий час територія Краю була відірвана від решти етнічного масиву України. Із 1774 р. ця територія відійшла до складу Австрійської монархії. Протягом тривалого часу українці Буковини зазнавали потужних асиміляційних впливів. Політичні й культурні обставини зумовили відверто несприятливі умови для збереження етнічної самобутності. Але народ вистояв, зберіг свою мову, традиції й головне – почуття етнічної єдності зі Галичиною та Наддніпрянщиною. Як тільки склались відповідні соціо-культурні й політичні умови – українці Буковини піднялись на боротьбу й за короткий проміжок часу – середина XIX – початок XX ст. досягли значних успіхів у формування національної ідеї єдності й піднесення політичної свідомості боротьби за українську державність.

Український національний рух Буковини був унікальним, але він розвивався у контексті загально українського руху й був невід’ємною його частиною. Такий стан речей перетворює національну боротьбу українців надзвичайно цінною й важливою темою для розуміння особливостей як загальноукраїнської національної боротьби за власну державність, так і ролі регіонів у контексті формування етнічної й національно-культурної єдності. Всебічне вивчення національно-культурного руху та його провідної інтелектуальної й політичної течії – буковинських народовців сприятиме кращому розумінню співвідношення особливостей розвитку української боротьби на окремих територіях, яким притаманні специфічні геополітичні, історичні й етнодемографічні умови розвитку. У свою чергу вивчення особливостей діяльності буковинських народовців сприятиме розумінню того як і чому – окремий коронний Край Австро-Угорської монархії зміг перетворитись на невід’ємну частину української держави. Окрім того, обрана проблематика є напрочуд актуальною й сьогодні – коли українці знову змушені

відстоювати свою незалежність у повномасштабній війні проти російської держави. Адже чимало проблем які вирішувались у ХІХ – початку ХХ ст. постали й зараз. Тому ретельне вивчення суспільно-політичного процесу минулого – сприятиме кращому розумінню їх вирішення у сучасності.

Мета магістерського дослідження. На основі історіографічного доробку й наявної джерельної бази простежити особливості виникнення, розвитку, діяльності та наслідків народовського руху на Буковині у контексті боротьби українців Краю як складової частини загальноукраїнського національного руху.

Обрана мета зумовлює наступні дослідницькі **завдання**:

- Охарактеризувати національно-культурне й політичне тло суспільного руху на Буковині другої половини ХІХ ст.;

- Простежити зародження української інтелектуальної течії Краю;

- Розглянути особливості формування народовського й москвофільського політичного рухів;

- Виявити причини остаточного ідейного розколу в національному русі Буковини;

- Дослідити політичну культурно-освітню діяльність буковинських народовців;

- Проаналізувати політичну діяльність С. Смаль-Стоцького;

- Дати характеристику ролі й значенню «Вільнодумного Союзу» у національному русі Буковини.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичне життя Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Предмет дослідження – народовський рух як національно-політична течія на Буковині: його масштаби, ідеї, діяльність та значення у час загальнонаціональної боротьби українців за власну державність.

Територіальні рамки дослідження охоплюють окремий коронний край Австро-Угорської імперії – Герцогство Буковину.

Хронологічні рамки охоплюють період кінця 50 – початку 60-их рр. ХІХ ст. коли зародився й набув розвитку народовський рух на Буковині й до 1914 р.,

початку Першої світової війни, у результаті якої докорінно змінилися умови розгортання українського національного руху.

Історіографія дослідження. Наукову літературу яка стосується вказаної проблематики умовно розділяємо на три групи. До першої відносимо загальні праці теоретико-методологічного характеру з проблем націотворення й національних рухів у Європі та світі. Серед основних праць вказаного напрямку виділяємо роботи М. Гроха [37], Б. Андерсона [20], М. Бріона [34], О. Міллера [63], Ю. Хабермаса [91], Ф. Хеймана [92], К. Шорстке [100] та Р. Шпорлюка [101]. Вказані праці дозволяють отримати належне методологічне тло у вивченні проблем національних рухів – їх причин, мотивів, характеру діяльності й наслідків для формування національних рухів. Окремого акценту потребує праця українського дослідника Г. Касьянова «Теорії нації» [47]. Вчений впевнено наводить причини формування політичних націй ХІХ ст. та роль суспільно-політичних рухів у їх становленні.

До другої групи наукової літератури досліджуваної теми відносимо праці узагальнюючого характеру у контексті української національної, політичної й культурної боротьби за власну ідентичність й державність. Слід зазначити, що вказана проблематика є досить популярною й добре висвітленою в сучасній українській історичній науці. До основних праць відносимо дослідження М. Андрусяка [20; 21], Л. Фульфа [91], О. Аркуші та М. Мудрого [23; 24; 25], А. Венланд [39], К. Левицького [50], П. Магочія [54], П. Маланчук-Рибак [56], І. Монолатія [65], С. Пахолків [71], А. Тейлор [86]. Варто зазначити, що ретельне вивчення вказаних праць дозволило сформуванню чіткого розуміння національно-політичних процесів на українських землях ХІХ ст. Перш за все, розуміння процесів виникнення народницького й русофільського інтелектуальних рухів, їх подальших трансформацій й відгалужень у вигляді народовського(українофільського) й москвофільського суспільно-політичних рухів.

До третьої категорії історичних праць ми відносимо безпосередні дослідження історії політичного й національно-культурного життя Буковини

означеного періоду. Для нашого магістерського дослідження значну цінність становлять праці Василя Ботушанського [28; 31; 33]. Буковинський вчений досить ретельно досліджував особливості соціо-економічного життя Краю, що дозволило нам сформуванати комплексну картину розвитку регіону у цілому. Безперечно, найбільший внесок у дослідження національно-політичних рухів краю зробив професор Олександр Добржанський. У своєму монографічному дослідженні «Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» [41] вчений провів комплексне дослідження, яке можна вважати фундаментальним у вказаній проблематиці. Було з'ясовано витоки, генезу, причини та розвиток національних рухів Буковини. У той же час, висвітлено особливості трансформації політичних поглядів основних інтелектуалів Буковини й формування ідеї політичної й національно-культурної єдності з рештою України. Також, О. Добржанський проводив ретельну джерелознавчу роботу із вказаної проблематики, опублікувавши велику кількість цінних документів, завдяки яким можливість досліджувати політичне життя Буковини стала значно зручніша [42].

У світлі аналізу історичних праць присвячених історії Буковини виділяємо також дослідження Л. Ковалець, де ретельно вивчено особливості життя й діяльності Ю. Федьковича [49], І. Лучак [52] – у вивченні українсько-румунських взаємин. Не менш важливими є праці Н. Любовець [53], О. Масана [57; 58], О. Міхаєса [62], М. Никифорака [68], П. Рихла [77] та Г. Скорейко [79], де ґрунтовно простежено динаміку соціальних трансформацій та взаємодії держави і суспільства в цілому.

Підсумовуючи аналіз історіографії дослідження можемо впевнено ствердити, що обрана для магістерського дослідження тема є затребуваною серед науковців й має якісну репрезентацію у науковій літературі. Це у свою чергу демонструє наукову актуальність теми й створює нові вектори дослідження вказаної проблематики у майбутньому.

Джерельна база дослідження. Основою джерельної бази магістерського дослідження стали мемуари та публіцистика сучасників подій. Це

публіцистичний дискурс народовства і москвофільства. Головний підсумок української політичної і публіцистичної думки середини ХІХ – початку ХХ ст. Особливостями вказаних джерел є те, що у них об'єктивно відображено еволюцію, деформацію і антиукраїнську спрямованість народовського руху, що особливо чітко увиразнилося після його розколу. Твори та мемуари ж москвофільських авторів намагаються висвітлити погляд москвофілів на минуле та майбутнє західноукраїнських земель, виправдовуючи дії Російської імперії під час війни.

Безпосередню цінність становлять для нас спогади учасників інтелектуального руху Буковини – М. Василька [1] та Гр. Воробкевича [3]. Ми можемо простежити особливості зародження й еволюцію інтелектуальної думки вказаних діячів, а також пізнати внутрішній світ постатей у рецепції на суспільно-політичне становище Краю у цілому.

Також важливу цінність становлять листи Із. Воробкевича [12; 13; 14], які дають нам змогу охарактеризувати відносини буковинських інтелектуалів з їх галицькими колегами. Простежити взаємодію інтелектуального руху буковинців і галичан на шляху до формування єдиної української інтелектуальної думки й державницької позиції.

Структура роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку літератури й джерел (101 найменування).

РОЗДІЛ 1. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА БУКОВИНІ

1.1 Зародження української інтелектуальної течії у середині ХІХ ст.

Перші спроби заявити про себе як окремий народ, українці Буковини зробили під час революції 1848-1849 рр., виявивши глибоке розуміння соціальних та економічних інтересів, не схилилися на вмовляння представників заможних верств і обрали своїх селянських депутатів до австрійського парламенту. Отже, вже перший парламентський експеримент на Буковині дав змогу селянам заявити про свої вимоги на повний голос у столиці імперії. Українські селянські депутати вели боротьбу за скасування панщини, започаткування демократичних свобод, відстоювали бажання залишити Буковину в складі Галичини. У петиції сільських громад Серетського, Сторожинецького, Сучавського і Радівецького повітів на підтримку клопотання, поданого депутатами рейхстагу В. Моргачем, І. Доленчуком, Г. Тимошем, В. Кирстею 15 грудня 1848 р. про залишення Буковини в складі Галичини, зазначалося: *«Підписані нижче уповноважені сільських громад одностайно підтримують це клопотання і висловлюють загальне бажання, щоб Буковина була нероздільно об'єднана, як 13 округа, з русинською Галичиною»*. Останні слова цитати показують, що малося на увазі залишити Буковину у нерозривній цілості саме з українською частиною Галичини (у Галичині на той час було 18 округів, з них 12 із переважно українським населенням), тобто створення окремої української землі у складі Австрійської імперії шляхом об'єднання 12 округів Східної Галичини та Північної Буковини як 13 округу. [41, с. 87]

Саме таку ідею відстоювала у цей час Головна Руська Рада у Львові. З метою захисту ідеї про залишення Буковини у складі Галичини селяни апелювали до історичних традицій, наголошуючи на тому, що Буковина в давні часи належала до Галицько-Волинського князівства. *«Прохання про об'єднання Буковини з русинською Галичиною витікає з серця народу. Внаслідок давніх*

торговельних зв'язків за русинських князів Буковина і Галичина входили до однієї держави, їх не розділяли природні й державні кордони», - писалося у петиції. В окремих зверненнях громад заявлено про необхідність надання українській мові рівних прав у школах та державних установах. Петиційний рух, набувши значного поширення, засвідчив великі потенційні можливості українців краю у відстоюванні власних інтересів. Але тривала ця боротьба всього декілька місяців. Рух селян був стихійним і неорганізованим, раптово спалахнув, охопив декілька десятків громад і швидко згас. [41, с. 97]

У 1848-1849 рр. Буковину сколихнув селянський рух під проводом Лук'яна Кобилиці. Він став одним із найбільших селянських виступів в історії Буковини. В ході боротьби селяни висунули конкретні вимоги соціально-економічного характеру. Окремі заяви про необхідність запровадження навчання для українських дітей не набули національного звучання і не підкріплялися реальними діями. Не можна погодитися із зауваженням відомого українського історика Ф. Шевченка, який писав: *«селянський рух на українських землях Австрії, і особливо на Буковині, в 1848 р. , незважаючи на його стихійність і неорганізованість, був активною формою боротьби українського народу не тільки проти феодално-кріпосницького гніту, проти абсолютизму та бюрократії, а і за національне визволення»*. Документи дають підставу говорити про боротьбу учасників селянського руху під проводом Лук'яна Кобилиці за деякі дуже обмежені громадянські права, але не за національне визволення. [49, с. 351]

У час революції так і не вдалося заснувати на Буковині окружне відділення Головної Руської Ради. Повідомлення про те, що таке відділення створено, опублікувала «Зоря Галицька», але у даному випадку бажане видавалося за дійсність. Свідчень про діяльність такого відділення в історичних документах не знаходимо. Щоправда, в Чернівцях при греко-католицькій церкві було створено деканальну раду. Згодом її почали розглядати як окружну, але насправді вона такою не була і загалом нічим себе не проявила. [41, с. 97]

4 (16) лютого 1849 р. заступник голови Головної Руської Ради Іван Борисикевич представив членам цього товариства трьох українських депутатів рейхстагу. На цих зборах від буковинців виступив також Микола Гакман (брат єпископа Буковини Є. Гакмана). Він висловив радість з приводу того, що галичани-українці борються за свої національні права. На цьому контакти буковинців з Головною Руською Радою скінчилися. Українці Буковини не змогли створити ні політичного, ні культурно-просвітнього товариства, яке би взяло на себе працю зі згуртування краян у боротьбі за національні права, не змогли сформулювати свої національні вимоги, не зуміли примусити уряд уважніше поставитись до проблем українського населення. [38, с. 426]

Востаннє на засіданнях Головної Руської Ради питання про українців Буковини було порушено 4 (16) листопада 1849 р. Член Ради Павенцький зауважив, що буковинські волохи «неприятным духом зачинают объявлятися на против наших в Буковине замешкавших русинов». У відповідь голова Головної Руської Ради М. Куземський сказав: *«Русины в Буковине до нас ся не удавали. Мы их потреб не знаем. На наши одозвы, котрисьмо вторик до них послали, нам не одповели»*. Не дочекавшись звернень з боку буковинців, «Зоря Галицька» сама дала відповідь румунським політикам на їхні інсинуації в газеті «Visoivina». В чотирьох числах за листопад 1849 р. було опубліковано добре аргументовану статтю «Русини Буковинські і письмо румунське «Буковина»». Вона стала однією з перших ґрунтовних наукових розвідок, в якій на базі історичних документів доводилася надуманість тверджень румунських політиків про виключно румунський склад населення Буковини на час приєднання краю до Австрії, про те, що нібито єдиним автохтонним народом краю були румуни. [41, с. 98]

Перераховані вище факти, власне, вичерпують все, що показує пробудження в українських масах у 1848-1849 рр. національного почуття. Чи можна вважати ці прояви початком національного руху? Безперечно, якби далі настали нові дії, організаційного та ідейного зростання українства, то можна було б говорити, що саме 1848 рік став початком українського національного

руху. Потенційні можливості для цього були, однак продовження не наступило. [35, с. 62]

Після революції 1848-1849 рр. в умовах неоабсолютистського режиму відбулося завмирання суспільного життя Буковини майже на десятиліття. Про якісь акції українців упродовж 50-х років XIX ст. у сфері суспільного життя мало що можна сказати. Тяглість (безперервність) у розгортанні українського національного і громадсько-політичного руху була втрачена. Паростки, які з'явилися в умовах революції, не змогли перерости в організований національний рух й були задушені режимом. Через десятиліття після буремних революційних років життя змусило українців почати заново. Таким чином, можна стверджувати, що у 1848-1849 рр. українцями була зроблена перша спроба заявити про себе як про окремий народ. Вони виявили ознаки національної свідомості, але далі цього справа не пішла. Вважати, що це був організований український національний рух на Буковині, було би явним перебільшенням. [41, с. 99]

Неоабсолютизм став своєрідним буфером між революцією і конституційною формою правління, що остаточно сформувалася в Австрії (Австро-Угорщині) у 60-х роках XIX ст. Впродовж цього десятиліття не тільки українці, але й інші народи краю були пасивними. Однак деякі позитивні перетворення все ж відбувалися. 1851 р. введено викладання української мови у Чернівецькій гімназії. С. Смаль-Стоцький справедливо зазначав, що українці «із свого боку нічим до сего не причинилися». Та все ж це була надзвичайно важлива подія, бо тепер з'явилися кращі можливості для формування кадрів української інтелігенції. На 1858 р. українську мову викладали в усіх восьми класах гімназії. Із записки Якова Воробкевича, який викладав українську мову у цьому навчальному закладі в 50-х роках XIX ст., можна скласти уявлення про рівень навчання. Він зауважував, що у Чернівецькій головній (початковій) школі українська мова взагалі не вивчалася, а тому учні цієї школи, вступивши до гімназії, не мали жодних знань із української мови. Доводилося починати з найелементарнішого. В 1 класі – від елементів мови до прикметника, в 2 –

продовження граматики до правильних дієслів, в 3 – неправильні дієслова, незмінні частини мови і початок синтаксису, в 4 – продовження синтаксису. *«Мета навчання на четвертому році та, – зауважував Я. Воробкевич, – щоб не тільки навчити говорити і розуміти, а й граматично вірно писати та говорити».* У старших класах головна увага приділялася читанню літературних творів та вивченню церковнослов'янської мови. Особливо багато зусиль для покращення викладання української мови доклав О. Бурачинський, який працював у гімназії з 1861 р. Він встановив тісні стосунки зі своїм шурином Я. Головацьким, через якого отримував нові книги з української мови та літератури, в тому числі й шкільні підручники, видрукувані в Галичині. За нього почали вивчати в гімназії творчість І. Котляревського. О. Бурачинський прагнув згуртувати гімназійну молодь. В одному з листів до Я. Головацького він писав: *«Наши тутейши русский молодци хотели би принаймней хоть почати в русской народной одежи с прочими галицкими русинами участие взята. Найби и в Черновцах русина можна познати».* Крім того, О. Бурачинський збирав гроші на український театр, на Народний дім у Львові, на допомогу бідним школярам. Він передплачував для учнів газету «Слово», створив у гімназії бібліотеку українських книжок тощо. У 1862 р. з 679 учнів гімназії українську мову як рідну визнавало 178. [41, с. 103]

Поступово зростала кількість початкових шкіл з українською мовою викладання. Якщо 1851 р. нараховувалося 50 шкіл, серед яких було 12 німецьких, одна угорська, 4 румунських, 5 німецько-польсько-українських, 2 німецько-українсько-румунські, 26 змішаних без української мови і жодної чисто української школи, то 1865 р. було 157 початкових шкіл, у тому числі 13 чисто українських і 36 змішаних, де однією з мов викладання була українська. У 50-х роках починається рух українських громад за створення народних шкіл власними силами. Урядова газета «Вестник» регулярно повідомляла у цей час про заходи окремих громад по заснуванню початкових шкіл. Інколи у цьому їм допомагали місцеві поміщики. 1858 р. своїми силами заснували початкові школи громади містечка Сторожинця, сіл Топорівців, Брідка. 1859 р. громада

села Чорнівки уклала з місцевим поміщиком Георгієм Гурмузакі угоду, за якою останній давав землю площею в одну фальчу (1,03 га) під будову, необхідний будівельний матеріал та кошти. Громада зобов'язувалася надати необхідну кількість робітників і підвід, виділити кошти у розмірі 500 гульд. на плату для учителя, 25 гульд. на слугу і 25 гульд. на дрова, ремонт шкільного будинку. Приблизно таким же способом вирішили у цьому ж році проблему побудови школи громади сіл Мареничів, Довгопілля, Дихтинця, Босанчого, Лукавця тощо. У селі Ставчанах громадський виділ, до якого входили селяни В. Гаврилюк, А. Руснак, Д. Козоріз, В. Филипчук, В. Курилюк, ухвалив заснувати власну школу для місцевих дітей, так звану дяківку. Як згадував відомий суспільний діяч кінця ХІХ - початку ХХ ст. Опанас Руснак, там учили молитви, трохи азбуки, а найбільше церковного співу. Року 1859/60 перейшла та дяківська школа вже до шкільного будинку й одержала постійного вчителя. Упродовж 50-60-х років більшість колишніх дяківок були перетворені у початкові школи, програма яких відповідала вимогам світської освіти. [41, с. 107]

Під час революції й після неї відбулися деякі зрушення й у культурі. В Чернівцях було видано дві комедії І. Озаркевича, галицького українця, який переробив у західноукраїнському стилі п'єсу І. Котляревського «Наталка Полтавка», та оперету С. Писаревського «Купала на Івана». У цьому вперше проявилось дуже характерне для наступного періоду явище – поширення культурного впливу з Наддніпрянської України на Буковину через посередництво Галичини. На Буковині вже у 50-х роках в інтелігентських українських родинах передплачували українські газети, що видавалися у Відні та Львові. Це перш за все урядова газета «В'єстник», «Зоря Галицька» (до 1857 р.) тощо. «Вісник крайових законів» у цей час почали видавати не тільки румунською та німецькою мовами, але також і українською. Контакти з Галичиною проявилися і в тому, що на Буковині підтримали ідею про заснування українського Народного дому у Львові. Було створено декілька комітетів для збору коштів, зокрема крайовий комітет у Чернівцях.

Найактивніше цією справою займалася учнівська молодь. Всього буковинці на цю акцію 1851 р. зібрали 226 золотих ринських. [35, с. 62]

У 30-50-х роках XIX ст. роблять спроби займатися літературною справою В. Ферлеєвич, Гаврило та Василь Продани. їхні твори писалися в стилі поетів XVIII ст. і не могли зігріти широкі маси любов'ю до рідного слова. Але поява таких людей засвідчувала, що потяг до рідної мови, хоча й покаліченої церковнослов'янськими впливами, поступово зростає. [41, с. 109]

Слід відзначити появу інтересу з боку окремих інтелігентів до місцевого фольклору. Активним збирачем зразків усної народної творчості був Олександр Попович (батько Омеляна Поповича), який писав німецькою мовою вірші й оповідання. Багато в цьому напрямі зробив Л. Симігінович-Штауфе, українець за походженням, вихований з дитинства в німецькому дусі. У 1856-1859 рр. він редагував «Familienblatter» («Сімейні листки»), літературну частину «Bukowiner Haus- Kalender» («Буковинський домашній календар»), який виходив у Чернівцях раз на рік. Йому належало декілька цікавих публікацій зібраних ним зразків буковинської усної народної творчості. Разом із тим приклад цих літераторів наочно засвідчував експансіонізм німецької культури, яка все активніше поглинала творчі індивідуальності, об'єктивно стримуючи процес формування національної свідомості українців. Проблема вибору мови для творчого самовираження, а в ширшому розумінні й вибору культури поставала також перед Ю. Федьковичем, братами Воробкевичами, О. Кобилянською й іншими талановитими буковинцями. З іншого боку, передові діячі німецької культури, цікавлячись українським фольклором, морально підтримували талановиту українську молодь, яка орієнтувалася на народнопоетичні зразки. Ю. Федькович із вдячністю писав про Е.Р. Нойбауера, який його «якнайдужче заохочував» збирати «чудесну народно-руську» поезію й перекладати німецькою мовою, аби познайомити з нею німців. [38, с. 426]

Отже, поступово нагромаджувалися позитивні зміни, формувалися необхідні умови для виникнення і подальшого розвитку українського національного руху.

На зламі 50-60-х років XIX ст. відбулося повернення до конституційної форми правління, введення в дію нових конституційних законів сприяло демократизації суспільних процесів – для українців Буковини це однозначно несло позитив. Повторна боротьба за відокремлення від Галичини, яка розгорнулася у 1860-1861 рр., активізувала громадське життя. Цього разу її підтримали широкі верстви української громадськості. Постає запитання, чому в 1860 р. українці вже не заперечували проти відділення, як у 1848 р.? Перш за все, це обумовлювалося подіями у самій Галичині. Посилення тут польського елементу показувало, що надії поділити цю провінцію на польську й українську є ілюзорними. Крім того, 50-ті роки, коли Буковина вже була автономним коронним краєм, довели, що страхи про значне погіршення економічного становища в умовах окремішності також є необґрунтованими. Ставало зрозумілим, що гасло збереження єдності з Галичиною в умовах, коли уряд відмовився поділити її на українську і польську частини, не відповідає потребам буковинських українців і загрожує їм посиленням колонізації та погіршенням умов для розгортання боротьби за власні національні права, бо польські сили в Галичині були потужнішими і краще організованими, ніж румунський рух на Буковині. [41, с. 113]

Певній консолідації українців сприяли бурхливі суперечки навколо церковного питання, яке саме в цей час зайняло важливе місце у суспільному житті краю. Проблема виникла 1848 р. і обумовлювалася прагненням деяких румунських церковних та громадських діячів Семигороддя на чолі з єпископом Германштадтським (Сібіуським) Андрієм (Шагуною) утворити окрему румунську православну митрополію в рамках Австрії, незалежну від сербського патріарха. До неї румуни прагнули включити і всю Буковину. Інтереси українського населення до уваги не бралися. [38, с. 426]

А. Шагуна розгорнув бурхливу діяльність. Він неодноразово звертався до сербського патріарха з проханням підтримати його план. Написав декілька звернень до єпископа Євгена Гакмана, побував 1849 р. у Чернівцях. Однак Є. Гакман не збирався підтримувати цю ідею, бо вона б призвела до обмеження

його влади, підпорядкування Буковинського єпископства Трансильванській (Семигородській) митрополії. [35, с. 62]

1849 р. буковинський єпископ поставив дане питання на розгляд консисторії. Вона висловилася проти плану А. Шагуни стосовно Буковини. З цього часу панівні румунські кола краю починають атакувати єпископа Є. Гакмана. Очолив боротьбу, яка велася в основному газетними публікаціями, барон Гурмузакі. Однак скасування конституції і введення неоабсолютистського режиму примусило ці кола на деякий час відмовитися від реалізації наміченого. [41, с. 112]

З початком 60-х років XIX ст. церковне питання на Буковині загострилося з новою силою. Є. Гакман взяв курс на створення окремої Буковинської митрополії. 1861 р. у Чернівцях відбувся єпархіальний собор духовенства, який висунув такі вимоги: «Надати автономію для буковинської єпархії шляхом підвищення її до рівня митрополії, яка би входила до складу Синоду православного єпископату монархії під керівництвом сербського патріарха як примаса - в справах догматичних і канонічних, а в справах адміністративних щоб управлялася власним самостійним Синодом (комісія на чолі з єпископом) з присутністю представників духовенства, міщани. Одна з газет писала: «Понеже черновецки русины греко-восточного вероисповедания до-теперь ледва колька разъ до року мали способность учути в своей престольной церкви слово Боже в матерномъ языке, то и целком понятно, що выступленье день по день двох русских даровитых проповедниковъ впровадило их в восхищенье». Кафедральним проповідником став В. Продан, який відразу почав гуртувати навколо себе українську інтелігенцію і перш за все священиків.

У 60-х роках XIX ст. єпископ Є. Гакман призначив радником консисторії М. Коморошана, секретарем єпископа став А. Шенбах, який прихильно ставився до українців. Поступово зростає кількість парохів-українців. Але стримувала цей процес відсутність підготовлених кадрів духовенства, які володіли українською мовою. Вже згадувана газета «Слово» повідомляла 1868 р.: «На малой Буковине, именно в русской части ей, такой

огромный недостаток душпастырей, что каждый из них держит наименьше по 2, а многие по 3 и больше приходоу, что на яких 80 опорожненных мест ледво 15 питомцев совершило сего года богословие». Таке становище обумовлювалося об'єктивними обставинами, обмеженими можливостями здобуття духовної освіти українцями. Однак, незважаючи на кадрові проблеми, єпископ Є. Гакман послідовно відстоював думку, що в українських парафіях повинні служити священники, які знають українську мову. [41, с. 114]

Таким чином, діяльність Є. Гакмана у зазначений період сприяла тому, що поступово зростала кількість українських священників. Церковне суперництво ставило перед ними необхідність вирішення непростого для багатьох питань: якої вони національності і чиї національні інтереси повинні відстоювати. Раніше такими питаннями більшість священників, які, як правило, мали низький освітній рівень, не переймалися і про такі поняття, як належність до народу, нації, не мали чіткого уявлення.

Розгортався український рух під впливом ідей з Наддніпрянської України та сусідньої Галичини. На Буковину проникали твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. Котляревського та ін., які ставали наочним доказом справжньої української літератури. Рубіж 50-60-х років XIX ст. позначився появою на Наддніпрянщині громадівського руху на чолі з В. Антоновичем, який на перше місце поставив національне освідомлення народу шляхом розвитку української культури. Про діяльність наддніпрянських громадівців було відомо передовим людям Буковини. [38, с. 426]

Пожвавлення суспільного життя, вплив сусідніх українських земель, демократичні свободи, загострення церковних проблем – всі ці чинники обумовили появу на Буковині людей, які починали усвідомлювати потребу широкої просвіти народу, піднесення його національної свідомості, а в перспективі організації людей на захист своїх національних інтересів. Серед них були і корінні буковинці, і вихідці з Галичини, які навчалися чи працювали на Буковині. [49, с. 351]

У 1859-1860 рр. в Чернівцях доля та збіг обставин звели до купи таких оригінальних і непересічних людей, як Ю. Федькович, К. Горбаль, А. Кобилянський, Л. Лукашевич, Б. Р. Нойбауер. Їх єднала спільність творчих інтересів, пошуки нового, прагнення займатися літературною працею. Вони зустрічалися, обговорювали проблеми повсякденного життя. Це були інтелектуали, які в багатьох питаннях випередили своїх сучасників на десятиліття. Антін Кобилянський з 1858 р. навчався у Чернівецькій богословській семінарії. У цьому ж році перейшов з уніатської віри до православної, про що свідоцтво йому видав професор Микола Гакман, брат буковинського єпископа. Про А. Кобилянського О. Маковей писав: *«світ з того взгляду мусить його цінити, що він сам від себе, без нічийого впливу або приміру відразу, неначе інстинктом пізнав, що русинам треба народною мовою писати і на народі опертися»*. [41, с. 115]

Людиною глибоких переконань був Кость Горбаль, один із засновників молодоукраїнського народовського руху у Галичині, редактор «Ниви» та інших видань. У 1858-1861 рр. він давав приватні уроки у Чернівцях і здобував середню освіту при місцевій гімназії. Лонгин Лукашевич також навчався у Чернівецькій гімназії, чимало вже знав з української історії, цінував Т. Шевченка, читав деякі поезії Ю. Федьковича німецькою мовою. Він справив певний вплив на К. Горбала, але вже 1859 р. виїхав до Тернополя. Пізніше став редактором львівського часопису «Правда». Високим цінувальником таланту Ю. Федьковича і, власне, тим, завдяки кому всі названі особи змогли зустрітися, був Ернст Р. Нойбауер, активний учасник революції 1848 р. у Відні, 1849 р. – в Угорщині, популярний журналіст і літератор. Він швидко розпізнав талант Ю. Федьковича і робив чимало для його підтримки. Спілкування мало велике значення для усіх учасників зібрань. Але найталановитішим серед цього товариства був Юрій Федькович. Зустрічі з друзями, обговорення проблем літератури, мистецтва, філософії, історії, ідейні пошуки породили в нього бажання писати вірші українською мовою. Вже перші з них показали, яким

великим талантом володів цей уродженець Буковинських Карпат, і тодішній вояк австрійської армії. [35, с. 67]

Прихід Ю. Федьковича в українську поезію, його перші кроки на літературній ниві досліджені досить добре завдяки зусиллям О. Маковея та пізнішим ученим. Для нас же перш за все важливою є ідейна спрямованість його творів і той резонанс, який вони викликали на Буковині. [49, с. 351]

Ю. Федькович розпочав складати вірші українською мовою у 1859 р. Невелика поезія «Нічліг», написана далеко від Буковини, під час італійського походу, вразила й А. Кобилянського, і К. Горбала красою образів природи, точністю відтвореної картини емоційних переживань воїна перед важкою битвою. Заохочений своїми друзями, Ю. Федькович на початку 60-х років плідно працює на ниві української поезії, адресуючи свою творчість передусім до простих селян, нижчих верств, тих, хто становив головну масу українства. Уже в березні 1861 р. виходить брошура А. Кобилянського «Слово на слово до редактора «Слова»». У додатку до неї вміщено сім поезій Ю. Федьковича та один переклад. Декілька разів упродовж 1861 р. Ю. Федькович друкується в львівській газеті «Слово». [41, с. 120]

З великим пієтетом Ю. Федькович звертався до історичного минулого українського народу, героїчних сторінок боротьби з поневолювачами різних часів. Для Федьковича такі постаті, як Л. Кобилиця, О. Довбуш, Б. Хмельницький були уособленням великої сили українського народу, невмирущого прагнення до свободи. Своїми творами він уперше для багатьох проголошував просту і зрозумілу думку, що український народ ніколи не мирився з кривдою, недолею, завжди, навіть у найнесприятливіші часи, боровся за визволення. Ю. Федькович вірив у краще майбутнє свого народу і підкреслював, що тільки власними силами, енергійною працею, просвітою українці зможуть вибратися з того непростого становища, в якому перебували.

Важливе ідейне значення мало відстоювання Ю. Федьковичем чистоти рідної мови, мови, якою розмовляв простий народ, непідробне захоплення її красою та милозвучністю, прагнення популяризувати її і захищати від тих, хто

недооцінював, зверхньо ставився до неї. В доповідній записці виконавчому комітетові Буковинського сейму щодо реформи української початкової школи наприкінці 60-х років він писав: *«Одним з головних елементів народності є мова. А наша мова звучна, гнучка, образна, незважаючи на те, що московита й поляки не визнають її і намагаються поглинути. І якщо мова ця не розвивається в літературному відношенні через війни з варварами (що прийшли зі сходу), то в селянській хаті вона стала такою самобутньою і своєрідною, що породила такого генія, як Тарас Шевченко, який знову ж таки зробив мову цю безсмертною»*. [41, с. 125]

Ю. Федькович повністю поділяв погляди А. Кобилянського на рідну мову, які той висловив у памфлеті «Слово на слово до редактора «Слова»». Більше того, саме він порадив видати цю працю окремою брошурою. Так само підтримав Ю. Федькович і другу брошуру А. Кобилянського «Голос на голос для Галичини» в тій частині, що стосувалася доказів про необхідність запровадження народної мови в українських газетах та літературних творах. Ця брошура вийшла на початку квітня 1861 р., коли Ю. Федькович уже покинув Буковину. Вихід двох брошур А. Кобилянського у Чернівцях, які порушували важливі проблеми становлення української літературної мови, само по собі мало неабияке суспільне значення як для Галичини, до якої вони, власне, і були в першу чергу адресовані, так і для Буковини. Вони давали можливість буковинській інтелігенції брати участь в обговоренні такого непростого на той час мовного питання і змушували самих буковинців замислитися над даною проблемою. [41, с. 123]

Досить швидко Ю. Федькович відмовився від ідеї, яку популяризував А. Кобилянський про запровадження для українців латинської абетки. В умовах загострення українсько-польського протистояння в Галичині, стійких тенденцій до онімечення та румунізації на Буковині подібні нововведення не могли принести користі для українців. До кінця свого життя поет писав твори виключно фонетичним правописом. Прихильникам етимологічного правопису цим було завдано відчутного удару. [35, с. 65]

Від самого початку літературної кар'єри Ю. Федьковича називали буковинським Кобзарем. Сам він через усе життя проніс велику любов до Т. Шевченка, його творів, зазнав значного впливу генія Кобзаря. Для суспільного життя тодішньої Буковини надзвичайне значення мала популяризація Ю. Федьковичем творів та самої постаті Т. Шевченка. Досить поширеною є точка зору, що твори Ю. Федьковича спочатку були популярні лише в Галичині, а на Буковині їх зовсім не знали. Одним з перших таке припущення висловив С. Смаль-Стоцький у «Буковинській Русі». О. Маковей зауважує: *«Молода громада мала Федьковича справді за свій прапор, за свого духовного провідника, хоч він жив від неї здалека в Семигороді. І на Буковині, оскільки нечислена тамошня руска інтелігенція читала «Слово» Б. Дідицького і займалася галицькими видавництвами, не був Федькович незанимим, цінили его всі, що хоч трохи займалися літературним рухом, цінили його і чужі, як-от німець професор Нойбавер, що пізнався на его таланті. Мало було таких людей, але були»*. Але головне, на наш погляд, полягало в тому, що думки поета про українство, його історію і майбутнє вже не сприймалися тими, хто читав його твори, як щось чуже, вороже, знаходили співчуття і підтримку, кликали інтелігенцію до праці на терені національного освідомлення народу, стверджували єдність з усіма українськими землями. С. Смаль-Стоцький зазначав: *«Заслуги Федьковича величезні і через то, що він розвіяв у нас темряву вузкоглядности, що він перший показав, що нам нема що відцілюватись від рідних братів в Галичині, на Україні, бо ми один народ, одна наша мати, один наш язик»*. [41, с. 133]

Український національний рух на початковому етапі розвитку повинен завдячувати ще двом визначним митцям Буковини – братам Сидору і Григорію Воробкевичам. Їх творчість також справила чималий вплив на формування ідейних орієнтирів українства краю. 60-ті роки мали вирішальне значення для зародження українського національного руху на Буковині не тільки тому, що в цей час з'являється нова українська література. Хоча останнє, безперечно, мало важливе значення. Громадське життя урізноманітнювалося. Зароджувалися нові

суспільні тенденції, робилися спроби реалізувати їх на практиці. Це також наочно засвідчувало пробудження українців краю. [38, с. 426]

На початку 60-х років у Львові, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах, Самборі та інших містах Галичини виникли громади учнівської та студентської молоді, які мали на меті працювати над освідомленням українського населення. Є свідчення, що подібна громада 1863 р. виникла і у Чернівцях. Входили до неї місцеві гімназисти та слухачі Чернівецької семінарії. Мабуть, саме члени цієї громади вперше 1864 р. вшанували роковини смерті Т. Г. Шевченка. Вони організували панахиду по поетові у церкві Святої Параскеви, зібравши для цього 16 гульденів. До речі, гроші збирав Василь Репта, майбутній митрополит Буковини. Панахида викликала певний резонанс, про неї опублікували повідомлення галицькі газети. На той час про Шевченка вже чули на Буковині. «Слово» повідомляло у квітні 1864 р.: *«Творения Шевченка и Федьковича, ходящий изъ рукъ до рукъ въ переписяхъ, стались тутъ больше всехъ популярны»*. Ця ж газета зауважувала: *«Однимъ темъ примечательным фактом и Буковинская Русь заявляє поминкою за Шевченка свое отъ сну духовное пробуждение»*. У 1866 р. вшанування пам'яті Шевченка було організовано знову. [41, с. 145]

Чимале враження на буковинців справили гастролі українського театру з Галичини, які також відбувалися вперше. Нагадаємо, що на той час у Чернівцях уже діяли німецький, румунський та польський театри. У вересні 1865 р. у Чернівці приїхав Львівський український театр під керівництвом Бачинського. Буковинці змогли побачити п'єси «Мужики і аристократи», «Назар Стодоля», «Сватання на вечорницях», «Верховинці» та ін. Про своє враження від цих перших українських вистав у Чернівцях С. Воробкевич писав: *«Дуже радуюсь, що маю можливість згадати про наш дорогий народний театр. Аж тепер познав я, що есть дуже велика різниця mezi народним і чуженародним театром»*. Вистави театру Бачинського пройшли з великим аншлагом. Відомо, яку велику роль у національному відродженні чехів, словаків, словенців, хорватів та інших слов'янських народів Австро-Угорщини ХІХ ст. відіграли

національні театри. Так само український театр «Руської Бесіди» не просто популяризував українське театральне мистецтво, але й справляв позитивний вплив на становлення національної свідомості українців і Галичини, і Буковини. [41, с. 146]

Перші кроки національного руху на Буковині відразу ж поставили питання про видання української газети, яка би могла інформувати краян про українські справи, надихати їх до громадської праці. Уже 1860 р. Ю. Федькович у розмовах із А. Кобилянським неодноразово мріяв про те, що покине військо і почне видавати газету під назвою «Вечорниці». Про подібні плани ми дізнаємося з періодики, листів Ю. Федьковича та А. Кобилянського першої половини 60-х років. У 1861 р. останній писав: *«Ми би тут видавали газету нарядну; особливо Федькович давно тим планом займається, але як тут до грошей прийти, до пренумерантів, то незнати. Якби мож з вами зав'язати який зв'язок, якби він міг через Вас своїй музі отворити дорогу до руского народа, тото би дуже утішило його зболіле серце»*. Через два роки Ю. Федькович зауважував: *«Оногда у Чернівцях був я у редактора «Буковини». Ни одно ся тамъ говорило, а на решті прийшло до того, ци би не могла на нашій Буковині одна руска часопись, от на примір як «Вечерниці», виходити. Прохвесоръ Найбаверъ казавъ, що він би міг зараз концесію дістати, сли би я ся редакторомъ тої часописі обібрав»*. Ще через рік газета «Слово» як про примітний факт суспільного життя писала: *«На сих днях вецали нам из Черновиц, що православный епископ Киръ Евгений Гакман зъ одной стороны, як и редактор немецкой «Буковины» г. Э. Нойбауэр зъ другой, узгядняючи взмагающуся потребу, поощряли славно-известного руского поэта Ю. Федьковича, щобъ тот принялся за издание какой русской часописи в Черновцахъ»*. [11, с. 1] Отже, в розмовах передових людей тогочасної Буковини питання видання газети обговорювалося неодноразово. Однак у той час ні матеріально, ні організаційно українці ще не мали можливостей започаткувати свою газету. Але факт постановки такого питання засвідчував, що

Ю. Федькович та його оточення добре розуміли роль преси в організації та згуртуванні українців краю. [35, с. 68]

У 60-ті роки ХІХ ст. розпочав роботу Буковинський сейм. Перші вибори відбулися у березні 1861 р. У трьох сільських виборчих округах українські селяни обрали своїх депутатів, продовжуючи традиції 1848 р. Депутатами від них стали Георгій Турецький, Іван Карча та Олекса Фошка (Олексюк), який у 1848-1849 рр. був одним із найактивніших сподвижників Л. Кобилиці. Маршалком сейму призначено єпископа Є. Гакмана. Засідання сейму започатковано 6 квітня 1861 р. У перші роки депутати займалися розробкою та запровадженням громадського закону, впорядкуванням ґрунтових (поземельних) книг, службового статуту тощо. Національні проблеми не порушувалися. Однак раніше чи пізніше про них мусили заговорити. Уже в 1863 р. депутат Олекса Фошка звернувся до ландтагу з проханням, щоб засідання сейму проводилися не тільки німецькою, але й українською та румунською мовами або забезпечувався переклад. Через рік, 12 березня 1864 р., за пропозицією румунського депутата Г. Іліуца на ім'я президента краю внесено інтерпеляцію, в якій, зокрема, говорилося: *«Ми дозволяємо собі про те запитання: Чи має високий уряд волю розпорядитися, щоб урядники, які не знають крайових мов, а працюють в краї, вивчили за певний заздалегідь визначений строк крайові мови, і щоб не призначався урядником той, хто не володіє досконало крайовими мовами»*. Як зазначав О. Добржанський: *«Підписали її всі три українські депутати, румуни Г. Іліуц, Л. Ісеческул, Т. Бендела, Г. Флондор, А. Попович, Я. Петрович, німці Й. Фехнер, В. Альт, поляки А. Яворський, В. Янович. У відповіді крайовий президент граф Амадей визнав слушність поданої інтерпеляції, але зіслався на технічні труднощі впровадження такої вимоги у життя»*. Ця інтерпеляція започаткувала довготривалу боротьбу за рівноправність крайових мов – української, німецької і румунської. На жаль, протягом усього першого періоду роботи Буковинського сейму українські депутати більше не проявляли активності у національних справах. [38, с. 426]

Чергові вибори 1867 р. проходили значно активніше, ніж попередні. Намітилося суперництво між українськими і румунськими кандидатами. Селяни демонстративно прагнули обирати не представників староств та адміністративних установ, а простих селян. Дещо запізно, всього за декілька днів до виборів, в середовищі нечисленної української інтелігенції виникла думка висунути кандидатом в депутати кафедрального проповідника В. Продана. Однак брак часу не дав можливості реалізувати цю ідею. В сільських виборчих округах – Чернівецькому, Садгирському, Заставнівському, Станівецькому обрано селян-українців. У Кіцмані депутатом став сільський староста Й. Прокопович. Таким чином, у 1867 р. обрано на 2-х повітових старост менше, ніж у 1861 р. У виборах 1867 р. кандидував Ю. Федькович, але спроба була невдалою. Значною мірою такий результат обумовлювався агітацією проти поета представників місцевої влади. Та й селяни в той час ще з підозрою ставилися до української інтелігенції, вбачаючи в ній панів. Не проявив належної активності й сам Ю. Федькович. [41, с. 148]

Твори Ю. Федьковича, С. Воробкевича, друковані у львівській періодиці, породили певні ілюзії у галичан щодо Буковини. Д. Танячкевич писав 1865 р. до С. Воробкевича: *«пильно озираємось ми на зелену Буковину! Вона намь, мов близька Україна, тут здоровий, непопсований живе народ наш, – тут пісні не позабувались, – тут звичаї чисті – не перевелись – тут пам'ять народна не затупіла. – Тут и свічня верства (интелигенція) не зледаціла так, як наша галичанська, – серце у неї здеревіло для тихъ простихъ чувств народніх, – не залюбилась вона у тім світовім панськім смаку, та у єго розкошах. Вже довів нам наш дорогий Юрій Федькович, що Буковина сильніша духом від нашої Галичини»*. [12, с. 1]

Шлях українського національного руху на Буковині був надзвичайно складний та звивистий. Яскравими зірками на небосхилі краю засіяли Ю. Федькович, Сидір, а потім і Григорій Воробкевичі. Головна ж маса ще була далекою від розуміння елементарних національних інтересів. Потрібні були роки й роки копіткої праці, щоби розбудити це «сонне царство», розворушити

апатію широких верств. Але почин зроблено. Було показано зразки справжньої народної мови в друкованому слові, було написано свіжі, прості і зрозумілі для всіх рядки фонетичним правописом, який найкраще і найповніше передавав красу рідного слова, було сказано про великі ідеали, якими повинен жити народ, було зроблено перші кроки для організаційного підкріплення національних ідей, почало утверджуватися розуміння національних інтересів, формувалася патріотично настроєна інтелігенція. Це означало, що українство зрушило з мертвої точки національної апатії і бездіяльності. Національний рух отримав міцну базу для свого розвитку. З цього часу він безперервно розвивається кількісно і якісно за рахунок залучення до нього широкого кола людей, які, усвідомлюючи фундаментальні цінності українського народу, трудилися над утвердженням національних ідей, запровадженням їх у життя.

Кінець 50-х – початок 60-х років XIX ст. стали часом докорінних змін в історії українства Буковинського краю, часом зародження та початкових кроків українського народовського руху. Це переконливо доводять наведені факти.

1.2. Створення й діяльність перших українських гуртків та їх вплив на формування народовської й москвофільської суспільно-політичних течій

У минулому будь-якого суспільного руху існують ключові дати, які визначають головні етапи його розвитку. Для національного розвитку українців Буковини однією з найважливіших доленосних дат стало заснування першого українського товариства «Руська Бесіда». Наприкінці 60-х років XIX ст. середовище української інтелігенції Буковини вже достатньо зміцніло, стала відчутна потреба у створенні власного центру, навколо якого могли б об'єднуватися всі, кому не байдужою була національна справа. Також до цього підштовхував швидкий розвиток на Буковині різних товариств, громадських організацій, які ставали важливими чинниками суспільного життя. Станом на 1856 р. у краї налічувалося 4 товариства, наступного року – 12, а вже на початок 1869 р. у Чернівцях, Садгорі, Радівцях, Сучаві було зафіксовано 25

добровільних об'єднань. Більшість займалися організацією дозвілля – це були касинові товариства (казино). Існувало також декілька добродійних, хороших, музичних, просвітніх об'єднань.

Частина з них була інтернаціональною, інші формувалися за етнічною ознакою, об'єднуючи німців, євреїв, поляків. 1862 р. засновано товариство «Румунської культури та літератури, яке почало видавати книжки, періодику та організовувати громадські акції на захист національних прав румунів. Частина української інтелігенції брала участь у роботі цієї організації. Спочатку румунське товариство займало обережну, виважену позицію в національному питанні, однак з часом наростає прагнення асимілювати українську частину населення краю шляхом посилення румунізації в освіті та інших галузях культури. Ставало очевидним, що відсутність власного товариства суттєво знижує можливості українців відстоювати національні інтереси. [41, с. 152]

Думка про бажаність об'єднання у 2 пол. 60-х років XIX ст. не раз обговорювалася в середовищі української інтелігенції. На установчих зборах «Руської Бесіди» д-р Лукіянін Сахнович згадував: *«Уже от давна появилось въ недре нашей просвещенной верстви желание имети читальню. Тое желанье было часто в частных кружках повторяемым, но всегда кончалось на ничем, раз для недостатка нужных средств, особенно для недостатка энергии и постоянности»*. [41, с. 145]

Відомо, що уже в 1866 р. гурток українських патріотів на чолі з В. Проданом, до якого входили Є. Федорович, Т. Дронь, М. Галіп, М. Томюк та інші, обговорювали питання про заснування українського товариства в Чернівцях, але ніхто не наважився взяти керівництво цією справою на себе, і проект залишився тільки проектом. У березні 1868 р. дописувач з Буковини закликав на сторінках львівського «Слова»: *«Крайний уже час, щоби наши бояре и духовенство и санъ учительский завязали общество по примеру русской материцы во Львове къ издаванію дешевых популярных румунских и русских книгъ православного религіяного содержанія»*. [12, с. 1] Про наміри заснувати українську організацію знав Ю. Федькович, який 14 серпня 1868 р.

писав до редакції «Правди»: *«Ще вам уповім, що може – заведеться у Чернівцях товариство «Покрова на опікунство руцини буковинскої». Статуту вже готові, и ждемо лиш владики з Відня. Може бути, що вашу «Правду» оберемо за орган наш товариський. Симпатії багато, тож і надія не мала, а найпаче, що много церковної нашої старшини за нами».* [19, с. 12] У цьому повідомленні Ю. Федькович досить точно передав деякі нюанси, пов'язані із заснуванням українського товариства. Перш за все це те, що провідну роль в активізації українства відіграв владика Є. Гакман. Він проявив чималий інтерес до заснування товариства, маючи за мету власні цілі у боротьбі з румунською опозицією. С. Смаль-Стоцький у «Буковинській Русі» переконливо довів, що саме єпископ зробив останній поштовх до заснування українського товариства, віддавши розпорядження Теоктистові Дроневі проводити агітацію по селах. Однак не можна погодитися з тими, хто вважає «Руську Бесіду» виключно дітищем єпископа, як це намагався показати Лев Когут. [41, с. 153]

Сам процес заснування не мав особливих ускладнень. Українську громадськість краю на той час не треба було особливо агітувати до цієї справи. Діячі румунського табору, щоправда, намагалися, як то кажуть, вставляти палиці в колеса і навіть оголосили, що готові заснувати при своєму товаристві українське відділення, але це вже не могло зупинити українську інтелігенцію. Підготовчу роботу до заснування товариства проробили, як уже зазначалося, о. Теоктист Дронь та гімназійний професор Іван Браник. Вони їздили по селах, агітували тих, кого вважали можливими членами товариства, перш за все священників. Остаточне рішення про заснування товариства прийнято на стихійних зборах української інтелігенції, яка з'їхалася в село Товтри біля Заставни до священника Георгія Драчинського на весілля його дочки Аспазії та молодого священника Євсевія Андрійчука. Нарада відбулася 2 листопада 1868р. На ній, до речі, вирішили, що очолить майбутнє товариство о. Василь Продан, розпочали запис бажаючих стати членами новоствореної організації. Сформувався провідне ядро, до якого увійшли Василь Продан, Теоктист

Дронь, Іван Браник, Сидір Воробкевич, Лукіян Сахнович, Василь Хариневич, Сидір Мартинович, Єротеї Федорович та ін. [52, с.156]

У листопаді - грудні 1868 р. продовжено агітацію за вступ до товариства, остаточно відпрацьовано статут, подано прохання до крайового управління. В листі до С. Воробкевича від 24 листопада 1868 р. С. Мартинович запитував: «Як же до тепер йде с подписами на нашу, як Т. Дронь назвал, читальню?». На початку січня 1868 р. урядова «Черновітцер Цайтунг» повідомляла: «Руське товариство в Чернівцях, для заснування якого в останні тижні збиралися підписи бажаючих вступити, подало, як чути, до державної влади своє прохання про дозвіл конституюватися. Число членів має становити 150». [41, с. 161]

Через декілька днів, 14 (26) січня 1869 р. , відбулися установчі збори, на яких затверджено статут нової організації та обрано її керівництво. Як і намічалось, першим головою товариства став кафедральний проповідник о. Василь Продан, а членами віділу (виконавчого комітету) – нотаріальний кандидат д-р Сахнович (заступник), згадуваний уже Іван Браник, консисторський радник о. Михайло Коморошан, о. Ф. Максимович, о. С. Воробкевич, ректор духовної семінарії о. Іларіон Филипович, суддя Максим Михалюк, катехит реальної школи у Чернівцях Олександр Прокопович. Отже, шестеро були духовними особами, двоє – службовцями і один – професор гімназії. Такий вибір відбивав реалії тодішнього суспільного життя, головною рушійною силою якого було духовенство. [41, с. 163]

Установчі збори стали унікальним явищем для українського руху того часу. На них зібралося близько 200 чоловік з усіх куточків Буковини (серед них понад 60 священиків). Це був своєрідний рекорд, який протримався не одне десятиліття. З одного боку, це показало, що на кінець 60-х років вже було чимало українців, які розуміли важливість згуртування національних сил. З іншого, коли перший запал минув, стало очевидним, що сумлінно працювати на благо народу можуть поки що тільки одиниці, і після таких багатолюдних зборів декілька років підряд не проживали на Буковині і мали «добру славу»,

за винятком молоді, яка навчалася. Як бачимо, членство в товаристві не мало національних обмежень. Почесним членом міг бути кожен, хто проживав у межах Австрії і «для руського народу заслужився». Хоча «Руську Бесіду» заснували як просвітнє товариство, ні для кого не була секретом політична значимість цієї події. Г. Воробкевич, наприклад, у своєму щоденнику пояснював утворення «Руської Бесіди» антиукраїнськими діями румунів. Він писав: *«В Чернівцях зав'язалося товариство руске яко Бесіда, касино. І то добре ся вчинило, бо нерозважні румуни вже присягали на то, що все руске на Буковині спить. Газети рускої в societate Боже борони держати, все руске ненавидіти і обсм'яти то їх волоска політика була; - тепер най не банують, що так ся стало»*. [41, с. 164]

За суспільно-політичними переконаннями до товариства увійшли різні люди. Більшість з них, як корінні буковинці, так і вихідці з Галичини, схилилися до москвофільства. Слід пояснити, що «москвофільство – це узагальнююча назва, яка стосувалася однієї із суспільних течій, що існувала на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.». Визначальною для прихильників цієї течії стала орієнтація на Росію і проповідування єдності українців Галичини, Буковини, Закарпаття з росіянами. Москвофільство ніколи не було однорідним. На різних етапах розвитку воно мало різні відтінки, які часто досить суттєво відрізнялися один від одного. У 60-70-х роках ХІХ ст. на Буковині розвивалося москвофільство так званого старорусинського, або твердорусинського, напрямку, як називали себе його прибічники. Старорусини визнавали деяку самобутність українців західноукраїнських земель, велику увагу приділяли мовно-фольклорно-етнографічним пошукам, відстоюванню непорушності православної віри. [52, с. 156]

Зародження і значне поширення старорусинства не було випадковим. Воно зумовлювалося обставинами, що склалися на західноукраїнських землях в середині ХІХ ст. Перш за все слід назвати відірваність Галичини, Буковини, Закарпаття від решти українських територій, слабку обізнаність місцевого

населення з тим становищем, в якому опинилася людність Наддніпрянщини, і процесами, які розвивалися там. На західноукраїнських землях поширювалися перекази про історичне минуле, в яких українські землі асоціювалися з єдиною державою, що обіймала величезні простори Східної Європи, – Київською Руссю. Подібні уявлення в тих умовах сприяли орієнтації на Москву, яка в свідомості деякої частини західноукраїнської інтелігенції середини ХІХ ст. уособлювала таку єдність. Ще одна причина – слабкість української інтелігенції, її аморфність, відірваність від реального життя і проблем, якими жив народ. На Буковині в 70-х рр. ХІХ ст. це були переважно православні священики, які в більшості мали низький освітній рівень, зазнавали сильного денационалізуючого впливу з боку румунів та німців. За умов посиленого тиску інших національних груп частина інтелігенції вважала, що тільки скориставшись допомогою Росії, можна вийти зі становища пригнобленого, другосортного народу. [41, с. 167]

Свою роль відіграв і зовнішньополітичний фактор. На Буковині пам'ятали перехід через край безконечних колон російських військ у 1849 р., які придушили угорську революцію. Вони стали уособленням могутності «московського царя» і слабкості «австрійського цісаря». Австрія в середині ХІХ ст. переживала нелегкі часи, особливо після поразки у війні з Пруссією 1866 р. Тому почали поширюватися чутки про те, що імперія Габсбургів має невдовзі розпастися. Чимало галичан і буковинців вважало, що вона буде розділена, як колись Польща, і землі, заселені русинами, відійдуть до Росії. Такі чутки сприяли появі старорусинських настроїв у частини буковинської інтелігенції. [41, с. 171]

Спочатку старорусинство зародилося у Галичині. Саме звідти буковинці запозичили деякі старорусинські ідеї, які сприяли становленню цієї ідеології в краї. Найпопулярнішою українською газетою на Буковині у 60-х роках ХІХ ст. було львівське «Слово», яке з 1866 р. послідовно пропагувало орієнтацію на Росію. Ідеї старорусинів були близькі багатьом священикам через їх показну простоту і певні обіцянки на майбутнє. Головна ідея старорусинів полягала у

тому, що нібито існує якась єдина «загальноруська мова», яка опирається на церковнослов'янську мову. Супротивники старорусинів називали цю мову «язичієм» і підкреслювали, що насправді вона становить суміш церковнослов'янської, російської, української, польської мов і є абсолютно штучною та незрозумілою простим людям. Яскраву характеристику «язичію» дав С. Єфремов. Він писав: *«Невообразимая смесь слов великорусских, украинских, польских и церковнославянских, с неудачным в большинстве случаев подчинением их русской грамматике и при украинском произношении – такими чертами характеризуется «твердый язык» галицких москвофилов, напоминающий, по меткому выражению «Основы», «ёрзание грифелем по стеклу», совершенно невыносимое для всякого, знакомого с тем или иным языком».* [13, с. 1] На думку москвофілів-старорусинів, освічені люди мали розмовляти, писати літературні та наукові твори виключно цією мовою. Мова, якою розмовляв простий народ, вважалася діалектом, говіркою неосвічених людей, і потрібно було робити все, щоб її викоринити. Освіченість, наголошували ідеологи цієї течії, саме і полягала в умінні використовувати цю штучну мову. Частина буковинських священиків робила спробу писати літературні твори «язичієм», як, наприклад, І. Велигорський, В. Ферлеєвич, Гаврило і Василь Продани. Подібного роду література була малопоширеною на Буковині і не мала якоїсь самостійної цінності. Між нею і творчістю Ю. Федьковича пролягло ціле століття. Проте саме вона стала культурною основою старорусинства. [38, с. 478]

За твердим переконанням старорусинів, на письмі можна було вживати виключно етимологічний правопис. (Етимологічний, або історичний, правопис брав початки від церковнослов'янського письма. Він був складним для вживання, досить сказати, що звук «і» за цим правописом міг позначатися шістьма різними літерами. Для москвофілів було важливо, що етимологічний правопис на письмі зближав українську і російську мови, створюючи ілюзію їх однаковості). Проповідувалася духовна та культурна близькість із Росією. Разом з тим старорусини, де тільки могли, підкреслювали свою лояльність до

правлячої Габсбурзької династії та Австро-Угорщини. Найбільш стійкими прихильниками цього напрямку в «Руській Бесіді» були Іван Браник, Іван Глібовицький, Василь Продан, Теоктист Дронь. На ранніх етапах існування цей рух мав переважно культурницький характер. Можна з впевненістю казати, що старорусинство як суспільна течія простежувалося на Буковині з кінця 60-х років XIX ст. Противники старорусинів називали їх москвофілами, або русофілами. Щоб не було плутанини, ранніх москвофілів 60-х – першої половини 80-х років на Буковині ми будемо називати старорусинами, а їхніх пізніших молодших колег – москвофілами, або новими (радикальними) москвофілами. [41, с. 173]

Переважна більшість ідей старорусинів із самого початку мала хибне спрямування. Однак було б необ'єктивно малювати їх тільки чорною фарбою. На початкових етапах діяльності старорусини докладали чимало зусиль, щоб не допускати згубних процесів онімечування та румунізації українського населення, прагнули відстоювати політичні та культурні права своїх одноплемінців, намагалися пробудити селянські маси до суспільної діяльності. [52, с. 157]

Деяка частина членів «Руської Бесіди» інтуїтивно тягнулася до народної мови, розуміючи, що у відриві від народу національний рух не матиме ніякого успіху. Зокрема, це Сидір та Григорій Воробкевичі, Максим Михалюк, Єротеї Федорович, Олександр Прокопович, Іван Турчманович. Чималий вплив на них справляли галицькі народовці – брати Володимир, Осип, Олександр Барвінські, Д. Танячкевич, К. Климкович та ін. Збереглося чимале листування галичан та буковинців 60 – 70-х років, яке засвідчує, що названі галицькі діячі докладали великих зусиль, щоб застерегти буковинців від москвофільства і залучити на сторону народовства, яке в 60-х роках сформувалося в Галичині в окрему ідейну течію. В одному з листів до С. Воробкевича у 1867 р. Осип Барвінський так пояснював найважливіші ідейні засади народовства: *«Щодо патріотичної гадки єсть два руских народи, зовсім осібні самотійні народи, южно-руский і северо-руский, або, як інакше називають, малоруський або український, і великоруський чи московський. Ми малоруський народ, не ляхи - а наша політична ісповідь віра і політичная цель єсть: «Слав'ян усіх в одній сем'ї побачить хочеться мені, і то в федеративнім паньстві, де наш народ своїх питоми характерів не потеряв, а розвивав природно». Що до релігії, то ми хочемо бути православними, а в уніатами, бо то обряд – котрого обряду колись всі слов'яни були Що до літератури - то наш язык той язык, що живий*

наї нарід уживає – хочемо ним писати - его в школи, уряди ввесті ним просвіту між народ рознести. Що до средств, якими ми до ціди доходимо, мусять бути усе чесні – отже ідея або головна мисль наша: правда й справедливість». [41, с. 173]

Хоча на початках різниця між старорусинами і народовцями була виключно у теоретичних питаннях про мову та правопис, та все ж, другі з самого початку стояли ближче до народних мас й уособлювали собою національне начало в українському суспільному русі.

Неодноразово і досить різко проти старорусинства та їхньої орієнтації на Росію в кінці 60-х – на початку 70-х років ХІХ ст. виступав Ю. Федькович. В «Осьмому поменнику Тарасові Шевченкові на вічну пам'ять» поет називає російське самодержавство «багровим звіром», яке убило поета і намагалося розбити його ліру, але вона «Задзвеніла тим сильніше». У публіцистичній праці 1869 р. «Щоб не було запізно!» Ю. Федькович вже відкрито попереджав і українську громадськість, і урядові кола Австрії, що через вдавану близькість мов, російські політики мостять дорогу на захід «аж до Карпат», а відтак далі і ще далі. [38, с. 516]

На жаль, до голосу Ю. Федьковича на Буковині прислухалися недостатньо. Більшість української буковинської інтелігенції в 60–70-х роках ХІХ ст. взагалі не мала стійких переконань і могла схилитися то в один, то в інший бік залежно від обставин. Та й поділ на прихильників окремих ідейних напрямків у той час був дуже умовним і, як правило, ще не мав такого чітко визначеного характеру, як це сталося пізніше. В «Руській Бесіді» було чимало людей, які за одних обставин відстоювали старорусинські ідеї, за інших – народовські. І в цьому не було нічого дивного, бо тоді ці течії ще тільки формувалися навіть в Галичині, не те що на Буковині. Один з дописувачів газети «Новый проломъ» у 80-х роках ХІХ ст. згадував про попереднє десятиліття: *«в ту пору не было еще такъ разительного противоречия между «кацапами и «украинцами»».* [41, с. 175]

Отже, хоча національний рух українців Буковини започаткували Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі, які стояли на народовських

позиціях, обставини прирікали Буковину повторити ті ж помилки, які мали місце в Галичині. Після заснування «Руської Бесіди» більш ніж на ціле десятиліття в краї установилася зверхність старорусинів. Українці краю були змушені перехворіти тією ж хворобою, що й галичани, цього не вдалося уникнути. [53, с. 151]

Високим авторитетом серед членів «Бесіди» та духовної інтелігенції користувався В. Продан. Своїми літературними уподобаннями і поглядами на українську мову він був близьким до старорусинської партії. Разом з тим йому був притаманний щирий патріотизм, невідоме прагнення поліпшити становище українців на Буковині. Будучи прагматиком, він, як правило, у своїх діях виходив з потреб реального життя. На чільному місці для нього була боротьба із засиллям румунських шовіністів у краї. У цій боротьбі він вважав можливим послуговуватися будь-якими засобами, в тому числі допомогою з боку Росії. Такі погляди досить швидко привели до того, що В. Продан та деякі інші члени «Руської Бесіди» встановили тісні стосунки з російським консульством у Чернівцях. Про цю недостатньо відому сторінку в історії «Руської Бесіди» та й усього українського руху Буковини того часу слід сказати детальніше, бо вона справила чималий вплив на суспільні процеси 70-х років XIX ст. [41, с. 177]

Росія, зазнавши поразки у Кримській війні, була змушена свідомо відмовитися від активної зовнішньої політики, оголосивши, що головну увагу зосереджує на внутрішніх реформах. Однак це не означало, що вона знімає претензії на роль лідера у слов'янському світі. Панславізм залишався важливою складовою частиною зовнішньополітичної доктрини Росії. Щоправда, тепер це менше афішувалося, але зате робилися конкретні практичні кроки для поглиблення зв'язків із зарубіжними слов'янами. Одним з найважливіших проявів цього стало розширення мережі консульств у слов'янських землях. 1867 р. російське віце-консульство засновано у Чернівцях. Наступного року воно одержало статус консульства. Офіційно зазначалося, що ця дипломатична установа створюється для розвитку економічних відносин, зокрема торгівлі.

Але зрозуміло, що завдання її з самого початку були значно ширші. Із створенням консульства прихильники російської орієнтації отримали офіційний канал для контактів із своїми однодумцями за кордоном і надходження звідти матеріальної та іншої допомоги. [55, с. 123]

Із кінця 50-х років XIX ст. в Росії створюються слов'янські благодійні комітети. У 1858 р. засновано Московський слов'янський комітет. Слов'янський з'їзд, що відбувся 1867 р. в Москві за участю представників слов'янства ряду країн, в тому числі Австрії, дав поштовх до відкриття відділів цього комітету в Петербурзі (1867 р.), Києві (1869 р.) та Одесі (1870 р.). Як зазначалося в статуті Київського слов'янського благодійного комітету, головними завданнями його було: *«Сприяння вихованню і навчанню слов'ян, переважно з Галичини, Угорщини, Буковини, у вищих і середніх навчальних закладах Росії; Піклування про поширення російської мови серед слов'ян за кордоном; Надсилання ризниць і церковного начиння для церков і книг для шкіл; Сприяння літературним починанням»*. [38, с. 426]

Саме через Київське відділення слов'янського благодійного комітету буковинські старорусини отримували левову частку коштів, книг, журналів та інших надходжень. Через Київ вони вербували перспективну молодь для навчання у вузах Росії. Комітет ставив умову, щоб ці студенти після закінчення навчальних закладів поверталися назад на західноукраїнські землі і таким чином формували прошарок проросійськи настроєних учителів, лікарів, правників тощо. Однак досить часто випускники вузів залишалися у Росії. [41, с. 178]

Відразу після заснування «Руської Бесіди» Василь Продан звертається у різні російські інстанції з проханням надсилати товариству гроші, книги, журнали, газети тощо. В одному з листів до попечителя Віденського навчального округу П. Батюшкова він навіть намагався запевнити, що заснування «Руської Бесіди» приурочене до роковин проїзду дружини російського імператора через Буковину в Крим 1867 р. Прохання В. Продана не були залишені поза увагою. Вже в перший рік існування товариства на його

потреби пожертвували: російська імператриця – 500 флоринів, велика княгиня Ольга Федорівна – 300 флоринів, Санкт-Петербурзький слов'янський благодійний комітет – 150 флоринів, священник Російської православної церкви у Відні М. Раєвський – 100 флоринів. Такі ж надходження мали місце і у наступні роки. Однак з 1870 р. , намагаючись усе тримати у глибокій таємниці, керівництво «Руської Бесіди» в документах вже не фіксувало конкретних осіб, які пожертвували гроші, а вказувало тільки, що їх передав російський консул. Про це В. Продан писав до М. Раєвського: *«Мы наводимъ въ счетах подарки вами присланные аки отъ неизвестныхъ благодетелей, чтобы не втянути в подозрение перед публикою и правительством, и только ти ведаютъ о истинных наших Благодетелях, которые нам верны суть и могутъ тайну держати»*. [41, с. 179]

В. Продан установив тісні контакти вже з першим російським консулом у Чернівцях Назімовим. Останній пробув у Чернівцях недовго і вже у 1869 р. був увільнений з посади за звинуваченням в аморальності. Його наступником став у серпні 1869 р. Д. Кіра-Дінжан, з іменем якого пов'язане ціле десятиліття стосунків старорусинів і російського консульства. Великий вплив на формування проросійських настроїв серед українського населення Австро-Угорщини справляв протоієрей православної церкви при російському посольстві у Відні М. Раєвський. Неофіційно він вважався представником слов'янських благодійних комітетів й одним із головних фахівців з роботи серед слов'ян Дунайської монархії. М. Раєвський надавав своєрідні консультації Д. Кіра-Дінжану, особливо на початковому етапі його перебування у Чернівцях.

Російський консул поставив завдання перед «Руською Бесідою», за умови виконання яких вона мала б одержувати гроші з-за кордону:

- «1. Припинити, хоча б на деякий час, ворожнечу з румунами;
2. Прагнути залучити до товариства якомога більше членів;
3. Виховувати за рахунок товариства дітей бідних селян, щоб тим заохотити багатих віддавати своїх дітей на навчання за власний рахунок;

4. Всіма засобами пробуджувати в членів товариства і студентах гімназій охоту до вивчення великоросійської мови шляхом читання книг історичного і літературного змісту, газет та журналів;

5. Видавати хоча б щомісячний журнал;

6. Подавати звіт про дії товариства і про його кошти щонайменше двічі на рік». [41, с. 274]

Як бачимо, умови були жорсткі, й російський консул надіявся тримати український рух на Буковині під суворим контролем. Однак справи розвивалися в іншому руслі. Хоча В. Продан не цурався подачок від російських посадових осіб та організацій, в питаннях буковинської політики він досить часто діяв не так, як хотілося б російському консулу. Незабаром між ними виник гострий конфлікт у питанні про відносини з румунами. Д. Кіра-Дінжан за походженням був румуном і мав тісні стосунки з румунами Буковини. У 1870 р. оголошено нові вибори до крайового сейму. Російський консул підштовхував В. Продана, щоби під час виборів українці діяли разом із румунами. Було зроблено спробу створити спільний румунсько-український передвиборний комітет, але з цього нічого не вийшло. В. Продан писав: *«мы последовали въ румынский комитетъ. Одначе румыны более отъ насъ членов не хотели принята какъ два, меня и еще одного, а своихъ 14. Поверхъ того не хотели въ своей программе тоже право русского языка допустить, какое они положили для своего, что причиною было, же мы выступили изъ ихъ комитета, и пустились в действие нашимъ собственнымъ комитетом»*. [11, с. 1] Справді, на противагу бажанням російського консула українці створили свій власний передвиборний комітет, до якого увійшли В. Продан, Л. Сахнович, І. Филипович, С. Воробкевич, Т. Дронь, Г. Воробкевич, І. Браник, І. Глібовицький, Ф. Калитовський, Л. Кирилович, Г. Константинович, Х. Матиясевич. [41, с. 180]

Комітет розіслав по всій Буковині друковану відозву, в якій наголошував важливість майбутніх виборів і закликав обрати в депутати з українських місцевостей одних тільки українців: *«Мы надеемся, що Вы (выборцы русский) не пожалеете труда своего для добра народного, который*

богатый овощи принесе, за который насъ благословение, а в противномъ случае проклятие истории и народа постигнет». [12, с. 1] Після деяких консультацій 13 (25) червня український виборчий комітет об'єднався з німецьким політичним товариством «Fortschrittsverein» («Прогресивне об'єднання») і польським виборчим комітетом, щоб на майбутніх виборах діяти спільно. Було обрано міжнаціональний передвиборний комітет, до якого увійшли українці: В. Продан, Л. Сахнович, Ю. Геровський; поляки: Моргенбессер, Нестецький, Маркевич; німці: Вагнер, Мембсргер і Гельцель. Через два дні розглянуто і затверджено спільні кандидатури депутатів українсько-польсько-німецького комітету. Така ситуація абсолютно не влаштувала російського консула. У донесенні в міністерство закордонних справ Росії він пояснював, що робив усе можливе, щоб не допустити об'єднання українців з німцями і поляками, пропагував православну солідарність з румунами. Така позиція російського консула обурило В. Продана та його однодумців. Вони написали скаргу на Д. Кіра-Дінжана і через Я. Головацького передали в Росію. Хоча російського консула не звільнили з посади, він був змушений писати декілька виправдувальних пояснень. [41, с. 189]

Вибори 1870 р. для комітету, очолюваного В. Проданом, закінчилися повним провалом. Жоден з кандидатів, підтримуваних ними, не пройшов. У Кіцмані обрано селянина Івана Храпка. В. Продан, який намірювався тут боротися за мандат до сейму, зняв свою кандидатуру. В Станівцях Л. Сахнович програв місцевому поміщику А. Ковачу, який заявляв, що не представляє жодної народності, в Садгорі Теоктист Дронь поступився барону М. Мустяці, в Чернівцях Василь Волян програв селянину Кипріяну Букатарю, в Заставні о. Сидір Мартинович не зміг подолати селянина Теодора Грецюка, у Вижниці Юрій Федькович програв ад'юнкту М. Бернгарду. Отже, повторилася та ж сама картина, що й 1867 р. Знову свою роль відіграли пропаганда румунських священиків, гроші поміщиків, залякування виборщиків. Але правдою було і те, що згаданий комітет дуже слабо вів передвиборну агітацію. [94, с. 357]

Крім публікації відозви, власне, нічого й не було зроблено. А найголовніше, українська інтелігенція краю була слабо зв'язана з простим народом: *«Къ сожалению, буковинские образованные русины еще весьма мало находят приверженцев в среде селянского сословия русской народности»*, – писала газета «Слово». [13, с. 1] Як повідомляв російський консул, у Кіцмані, Садгорі були випадки, коли селяни під час виборів заявляли: *«Ні попів, ні панів нам не треба»* і обирали селян, навіть якщо ті були неписьменними і зовсім невідповідними до депутатської роботи. [41, с. 179]

Що це були за депутати, засвідчує випадок, який стався у 1869 р. , тобто під час попередньої сеймової сесії. Тоді також у Буковинському сеймі засідало троє українських селян. Першого вересня 1869 р. після того, як протокол сейму було зачитано німецькою і румунською мовами, українські депутати С. Трач і Ф. Кушнір домагалися, щоб протокол зачитали і українською мовою. Третього вересня повторилося те ж саме. Нарешті після того, як до двох українських депутатів приєднався ще один українець і два румуни, вдалося зробити офіційне внесення, в якому говорилося: *«великая часть жительствова на Буковине состоит из Русиновъ, и даже в сей палате находятся члены, которые единственно и исключительно по русски беседуютъ; по принципу равноуправненья должны бы и русскую народность и ей язык узгляднати»*. [12, с. 1] Підписали це внесення Ф. Кушнір, Г. Кучко, С. Трач, С. Андрієвич, В. Кроїтор. 18 жовтня 1869 р. проведено голосування щодо внесення українських депутатів і внесення барона О. Василька, який вимагав, щоб у сеймі були тільки румунська і німецька мови. Між іншим, останній мотивував своє внесення тим, що українці послуговуються російською мовою, вказав на посилення проросійської пропаганди, зауважив, що чимало освічених українців подалися на службу до Росії. Таким чином, румуни скористалися ситуацією і поспішили звинуватити українців у москвофільстві ще тоді, коли старорусинський рух тільки формувався, а контакти з російським консульством лише налагоджувалися. Як не парадоксально, українські селяни-депутати голосували проти свого ж внесення. 17 голосами «за» і 5 – «проти» пройшло внесення

барона Василька. Проти голосували депутати А. Кохановський, В. Альт, І. Войнарович, Й. Помпе, А. Петріно, Й. Прокопович. Буковинський президент Ф. Мірбах від імені крайового управління протестував проти такого рішення. Чому українські депутати-селяни не підтримали свого ж внесення? Як повідомляла газета «Слово», до цього їх вмовив архімандрит Т. Бендела. [41, с. 191]

Російський консул з цього приводу писав, що селян підкупили. Але як би там не було, рішення прийняли, і воно засвідчувало, що українці не мають своїх захисників у сеймі. Не з'явилися вони і після виборів 1870 р. Це означало, що протягом наступних шести років усіма справами у сеймі будуть заправляти румуни, німці, поляки, мало рахуючись з українськими інтересами.

Єдиним позитивним результатом виборчої кампанії 1870 р. для українців стало те, що український передвиборний комітет було перетворено в перше українське політичне товариство на Буковині під назвою «Руська Рада». Конституювалося воно 10 (22) червня 1870 р. в готелі «Під Кронпринцем» і повинно було відстоювати політичні інтереси українців. Газета «Слово» спочатку повідомила, що першим головою товариства став Л. Сахнович, а заступником – С. Мартинович. Однак незабаром «Руську Раду» очолив В. Продан. На той час ні німці, ні румуни, ні поляки ще не мали власної політичної організації. Членами «Руської Ради» спочатку були ті ж люди, що і в «Руській Бесіді». У перші роки свого існування товариство не проявляло майже ніякої активності. [41, с. 193]

Віссю, навколо якої оберталось національно-культурне життя українців Буковини 70-х років XIX ст., залишалася «Руська Бесіда». У перший рік існування товариства вдалося визначитися з приміщенням, декілька разів засідав виділ, вирішуючи поточні справи. Великим успіхом стало скликання других загальних зборів товариства. Вони увійшли в історію завдяки одній з найкращих промов того часу, яку виголосив Сидір Мартинович. Доповідач торкнувся взаємин з румунами на Буковині і викрив ті огидні прийоми, які використовували противники українства для того, щоб не допустити зростання

національної свідомості місцевого населення. Ця промова неодноразово передруковувалася і стала своєрідним маніфестом українців краю, їхніх прав як автохтонного народу Буковини. [94, с. 357]

Намагаючись захищати права українців «Руська Бесіда» найбільше себе проявляла в галузі культури, використовуючи при цьому запити, звернення, прохання, протести, пропозиції та подібні інструменти. Досить назвати протест на рішення Буковинського сейму про ведення протоколів румунською та німецькою мовами (1869 р.), інтерпеляцію, щоб богослов'я в початкових і середніх школах викладалося тільки рідною мовою (21 березня 1870 р.). [52, с. 162]

Однак були випадки, коли влада йшла назустріч українцям, а ті не втілювали свої прохання в життя через неорганізованість та низьку активність. Красномовним прикладом цього може стати епопея із заснуванням у Кіцмані нижчої гімназії з українською мовою викладання. 11 грудня 1872 р. українські депутати Буковинського сейму подали прохання про відкриття української гімназії у Кіцмані. 1874 р. подібне прохання подала «Руська Бесіда», а наступного року – жителі Кіцманського повіту. Під час виборів до парламенту 1877 р. президент краю барон Піно, який балотувався по Кіцманському виборчому округу, обіцяв просунути цю справу вперед. Ще через три роки, коли Буковину відвідав австрійський імператор, йому подали петицію, підписану представниками 53 громад, а також духовенством та світською інтелігенцією. Через два тижні у Чернівці прийшло розпорядження, за яким давався дозвіл заснувати нижчу реальну гімназію в Кіцмані за умови, що громада містечка та навколишніх сіл своїм коштом буде орендувати приміщення, утримувати прислугу та опалювати класи, а решту – заробітну плату професорам, обладнання кабінетів тощо – буде оплачувати держава. Однак сільські громади відмовилися брати на себе витрати. Прискорити вирішення справи намагався І. Онишкевич. За його ініціативою «Руська Рада» провела кампанію по зборі коштів на гімназію. До неї підключилося студентське товариство «Союз». [41, с. 194]

Було створено спеціальний комітет, але без допомоги сільських громад він зміг зібрати тільки 400 флоринів. Коли І. Онишкевич 1882 р. захворів, активність комітету спала нанівець. В результаті, у зв'язку з невиконанням українцями своїх зобов'язань Крайова шкільна рада прийняла рішення відкласти заснування гімназії на невизначений час. Так, через неорганізованість та несвідомість українців надзвичайно важлива для всіх справа залишилася невіршеною. Тільки через двадцять років, 1904-го, українську гімназію у Кіцмані було нарешті відкрито. [52, с. 162]

Досить вдалою формою привертання уваги до себе, до проблем українства, а також для збору грошей стали музично-культурні вечірки, які регулярно проводилися «Руською Бесідою». Одна з перших таких вечірок проведена 14 липня 1869 р. в залі готелю «Під Чорним Орлом». Були присутні близько 400 чоловік, у тому числі поляки, німці, євреї, румуни. Цією вечіркою «Руська Бесіда» заманіфестувала своє існування як активне товариство, яке не збирається обмежуватися виключно зборами чи нарадами. Поступово виробилися деякі загальні принципи проведення подібних вечірок. Як правило, вони починалися урочистими патріотичними виступами. Потім давали концерт, в якому виконувалися твори українських і зарубіжних композиторів, поетів. Заключним акордом були танці. Вечірки присвячувалися важливим історичним ювілеям українського народу, Австро-Угорщини, визначним постатям історії, культури, політики тощо. На них запрошували не тільки українців, але й представників інших народів краю. Кошти, зібрані під час таких вечірок, ішли на потреби товариства. Про вечірки, влаштовані «Руською Бесідою», повідомляли газети, вони набували розголосу і таким чином сприяли популяризації української справи. [41, с. 195]

Як уже зазначалося, до «Руської Бесіди» увійшли люди різних політичних переконань. Це обумовлювало гострі дискусії між членами товариства. Вони точилися як на загальних зборах, так і на засіданнях виділів. Зокрема, на другому засіданні виділу 8 (20) березня 1869 р. спалахнула суперечка між Глібовицьким, Браником, з одного боку, та Михалюком,

Прокоповичем, Турчмановичем з іншого. Перші вважали, що слово «руський» в назві товариства слід писати з двома «с», другі відстоювали думку про вживання однієї літери «с». Обидві сторони для аргументації наводили приклади з історії, зверталися до авторитетів науки. Але це була не просто філологічна суперечка. Через отакі, на перший погляд, дріб'язкові, розбіжності проходив у той час водорозділ між старорусинами і народовцями. Дискусії сприяли кристалізації ідейних постулатів обох течій, виробленню нових, пристосованих до відповідних обставин, гасел. У даному випадку більшість підтримала старорусинів і залишила написання слова «руський» у статутах товариства з двома «с». На знак протесту М. Михалюк, О. Прокопович та І. Турчманович склали з себе повноваження членів віділу. Про свою позицію у справі правопису вони заявили на сторінках урядової «Черновітцер і Цайтунг», наголошуючи, що для них дуже важливо, етимологічним чи фонетичним правописом будуть написані документи «Руської Бесіди». Зі свого боку В. Продан писав: *«Наше общество. . . можна сказати, что морально более скреплено. Что на отбившемся 1/13 сего месяца общим собрании мы дополнили выдел наш вместо выступивших еще сперва членов инакомыслящих!. , лучшими и вернейшими русинами»*. [9, с. 2]

Звичайно, ці «вернейшие русины» були прихильниками старорусинства. Дискусії продовжувалися і в наступні роки. Зокрема, 1875 р. радний Кирилович виступив проти того, щоб «Руська Бесіда» поширювала видання львівської «Просвіти», бо, на його думку, мета останньої не відповідає потребам «Руської Бесіди». На захист «Просвіти» виступили С. Воробкевич і М. Михалюк, але опинилися у меншості. Цього ж року до віділу «Руської Бесіди» знову було обрано майже одних старорусинів. [41, с. 196]

Частина членів «Руської Бесіди», яка раніше слабо орієнтувалася у суспільних течіях, під впливом російських подачок та агітації поступово перетворилася у запеклих противників народовства та прихильників московської орієнтації. Перш за все це В. Продан, який у серпні 1874 р. писав про народовців: *«Сія то партія, по истине от насъ, но не наши. Сею и я*

должен бороться, и Божею помощию побеждаю, только боюся, да не каким иного ядовитым ея действием присечется нам обзнеющая жила, а есть помощь наша от благотворительных братьев. При выставке археологической в Кieve имел я случай доведати ся, что диавольское сие зелие задавляет и там и еще и еще дальше правдивую русскую пшеницу. Особливо посилювався табір москвофілів з приходом до Чернівців у 1874 р. А. Шанковського, одного з активних представників цього руху в Галичині. [11, с. 2]

Декілька разів у першій половині 70-х років ХІХ ст. «Руська Бесіда» переживала глибоку кризу. У липні 1872 р. виділ констатував, що товариство розвивається не так, як хотілося б. На загальних зборах 1871 р. були присутні тільки 21, а 1872 р. – 20 осіб. Причиною цього, на думку керівництва, стала роз'єднаність виділу, одна частина членів якого проживала у місті, а інша – на провінції. Головне ж, зазначалося у звіті, нерішучість і неготовність більшості до самопожертвування та активних дій. Виділ мав намір навіть скликати загальні збори і поставити питання про розпуск товариства, але в останній момент здоровий глузд узяв гору. Як писала одна з газет: «Выдел убоялся суда теперешнего и будущего Руси». [52, с. 162]

У 2 пол. ХІХ ст. відбувалися спроби заснування міжнаціональних просвітніх товариств, які мали б об'єднати українське та румунське сільське населення краю і стати альтернативою національним об'єднанням. У 1877 р. опубліковано заклик до вступу в «Общество для распространения общепольных знаний между народов на Буковине». Організаційний комітет очолив майбутній митрополит Буковини Сильвестр Морар-Андрієвич. Довкола товариства розгорілася гостра дискусія, зокрема на сторінках газети «Слово». Морар-Андрієвича звинувачували у підступних намірах румунізації українського населення. Інший дописувач висловився: «Если будут позитивные данные, что румыны хотят, под фирмою общества распространяти свои исключительные тенденции, тогда належитъ русинамъ выступите изъ общества, но пока то належитъ принять ся за дело и не

руководитесь пессимистическими воззрениями». Однак далі слів справа не пішла, а товариство не підтримала українська інтелігенція. [41, с. 198]

Дещо краще склалася доля інтернаціонального фахового об'єднання «Буковинське учительське товариство», яке виникло в 1872 р. У 1873 р. воно почало видавати «Буковинську педагогічну газету» українською, німецькою та румунською мовами, а у 1882 р. було реорганізоване у «Буковинське крайове учительське товариство». Організація зуміла об'єднати більшість учителів, заклавши основи тісного співробітництва учителів різних національностей. займалася культурно-просвітницькою, педагогічною, виховною роботою [52, с. 162]

Українські товариства намагалися впливати на громадське життя виданням газет та іншої періодики. Вже на першому засіданні виділу «Руської Бесіди» обговорювалося питання про заснування газети і навіть визначено майбутню редколегію. Тоді цю ідею не вдалося реалізувати. На засіданні виділу 12 жовтня 1869 р. С. Воробкевич запропонував видавати з 1 січня 1870 р. український літературний журнал з назвою «Зоря Буковинська». Виділ погодився. Редактором обрали І. Глібовицького. Підкреслено, що журнал видаватиметься етимологічним правописом. Перший номер «Буковинської Зорі» з підзаголовком «Журналь неполитическій, посвященный науце и розвеселению» побачив світ 2 (14) лютого 1870 р. Однак у виданні регулярно вміщалися поточні новини, що наближало його до газети. Ідейно «Буковинська Зоря» була різноплановою. В її першому та другому номерах вміщено вже згадуваний виступ о. С. Мартиновича на загальних зборах «Руської Бесіди» 1 (13) грудня 1869 р., який мав програмний характер. [11, с. 2]

Досить цікавими були розвідки А. Петрушевича «Радовецько-Чернівецька єпископія і святителі її», Г. Купчанка «Из сборника буковинских простонародних песен, казок, повестей, пословиц, суеверий». Однак видруковано тільки 16 номерів «Буковинської Зорі». Брак коштів і відсутність доброї волі членів «Руської Бесіди» обумовили припинення видання. Наступні спроби заснування газет були також невдалими. Це стосується вже згадуваної

автографованої газети «Зазуля, сатиричного листка» Лопата, який спробував видавати студент І. Семака, двомісячника «Сельській господарь» М. Димитрієвича. Досить швидко всі ці проекти потерпіли фіаско. Дещо краще виглядали інтернаціональні видання, в яких окремі шпальти друкувалися українською мовою, проте вони майже не торкалися національних проблем, а публікації українською мовою в них займали зовсім не багато місця. До них можемо віднести: «Буковинська педагогічна газета» (з 1873 р.), «Приятель народа» (з 1878 р.). [41, с. 199]

Із 1874 р. почав видаватися українською мовою «Буковинський православний календар». Публіцистичні та наукові праці, художні твори поєднувалися з інформаційним матеріалом. Календар мав неабияку популярність. Цей щорічний альманах підтримувався субсидіями з боку консисторії та регулярно виходив протягом багатьох років. Зусиллями С. Воробкевича в 70-х роках ХІХ ст. на Буковині започатковано українські літературні збірники. Вступна стаття С. Воробкевича мала програмний характер, зокрема наголошувалося: *«Нехай же Альманах причиниться до піддержання єдності літературної Буковини, Галичини й України; и як руська хата, руська родина, хоть запропашена чужовитою опікою, не перевелась через довгі віки и нині подала нам одну однісіньку основу під будівлю политично-суспільного бита народа, так и наша «Руська Хата» пригорнувши д собі письменників зо всіх конців просторої Русі, нехай причиниться до роз'яснення народного духа, до розбудження народного самопізнання, якому найкращі сили нашої родини майно й що найдорожче - жизнь в жертву отдавати повинні»*. [13, с. 2] Альманах засвідчував, що Сидір Воробкевич на той час вже твердо стояв на народовських позиціях і добре розумів найважливіші завдання культурно-просвітницької та громадської роботи. [52, с. 162]

У Чернівцях яскравим виданням москвофільського спрямування був журнал «Родимий листок», автором якого з 1879 р. став М. Огоновський. На сторінках якого проповідувалася єдність буковинських українців з росіянами,

давалася інформація про діяльність буковинських та галицьких українських культурних товариств москвофільського спрямування. Гострих нападок з боку журналу зазнавав І. Онишкевич. За підтримки галицьких та закарпатських москвофілів журнал розвивався досить успішно, однак у 1882 р. в Австро-Угорщині розпочався судовий процес над одинадцятьма москвофілами: А. Добрянським, В. Площанським, О. Марковим, І. Наумовичем, О. Грабар та ін., яких звинувачували у державній зраді. До суду був притягнутий і редактор «Родімого листка», якому було висунуто звинувачення у стосунках з лідерами москвофільства Австро-Угорщини – Адольфом і Мирославом Добрянськими, Ольгою Грабар та поширення антиавстрійських і антикатолицьких поглядів. [41, с. 203]

Як свідків опитували буковинців о. Димитрієвича, о. Андрійчука, о. Митрофановича та ін. Процес набув чималого розголосу. Про нього писали в газетах Росії, Франції, Великобританії. Відомо, що російський обер-прокурор Синоду К. Победоносцев надіслав листа графу Валенштайну, в якому прагнув виправдатися і довести свою непричетність до розгортання москвофільського руху в Австро-Угорщині. Винними були визнані І. Наумович, В. Площанський, І. Шпундер та О. Залуський, їх засудили до ув'язнення від 3 до 8 місяців. М. Огоновського виправдали. Судовий процес 1882 р. налякав багатьох старорусинів, показав справжній характер москвофільства, розкрив цілі, які переслідував російський уряд, підтримуючи цей рух. Тому чимало тих, хто випадково пристав до старорусинства, покинули їхній табір. [94, с. 359]

Але не це було визначальним у розвитку українства цього часу. На рубежі 70-80-х років ХІХ ст. до активної роботи приступає нова генерація суспільних діячів, які намагаються відмовитися від старорусинських догм. Серед них слід назвати І. Тимінського, О. Поповича, Єротея і Юстина Пігуляків, І. Окуневського. Пізніше до них приєднався С. Смаль-Стоцький. Безперечно, помітний вплив на формування поглядів нового покоління українських політиків справила діяльність І. Онишкевича, який, як уже зазначалося, головну увагу в своїй громадській роботі приділяв молоді. Його

називали «батьком буковинських народовців», маючи насамперед на увазі його заходи по згуртуванню прихильників національних ідей.

О. Попович так згадував про свій перехід до народовства: *«Несвідома любов до рідного слова і народу, яку почув я в році 1874, виучуючи театральні штуки українські, придушена лженаукою руских мучителів, підсвідома думка писати видання для народа, на язиці народнім повстримана софізмами «Бесідних об'єдинителів», та нетактовними глузуваннями декотрих черновецких народовців, любов і свідомість та пробилась в мені зовсім, коли на «твердо учені» члени комісії установлені до управильнення рускої правописи на противні виводи одного не-язикослова народовця, зм'якли й відповіли не доводами, а як і недавно тому, знов «обуренієм» і т. п. нісенітницями; я став народовцем, і сплакавши гірко слезу над часом марно страченим, на ізученіє язичия і «этимологической правописи» почав пицано учитись мови Шевченка, Федьковича, Вовчка і пр. наших золотоустих співаків-писателів».* Приблизно так само, певний час «перехворівши» у молоді роки москвофільством, порвали з ним Є. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький та ін. [41, с. 203]

Нова генерація відрізнялася від старших народовців переконаністю у власній правоті, була активною та свідомою своїх завдань. Ставало дедалі зрозумілішим, що на Буковині назрівають важливі зміни в громадському житті, які припали на середину та другу половину 80-х років XIX ст. й започаткувавши новий етап у розвитку українського національного руху.

Кінець 60-х – 70-ті роки XIX ст. ознаменували певну консолідацію українства у боротьбі за розширення своїх національних прав, а також стали часом перших кроків у діяльності українських товариств «Руська Бесіда», «Руська Рада», «Союз» тощо. Упродовж цього періоду на Буковині сформувалися та існували дві концепції українського руху. Першу представляли москвофіли, які уособлювали частину тих українців, які не вірили, що вони є окремий народ і головні надії покладали на Росію. У переважній більшості москвофільські тенденції були запозичені буковинцями з Галичини. Важливе значення мало втручання російського консула в українські

справи, покриття ним деякої частини фінансових потреб українських товариств, однак йому так і не вдалося підпорядкувати український рух, навіть за тієї умови, що у ньому спочатку переважали старорусини. Інший напрямок уособлювали народовці. На відміну від старорусинів, приречених безкінечно топтатися на місці і покладати надії на зовнішні чинники, народовці відображали об'єктивний напрям розвитку української ідеї. Для народовської течії від початку засадничим було визнання окремішності українського народу від росіян і поляків. Ніколи не викликала сумнівів у народовців теза про етнічну єдність українців Галичини, Буковини, Закарпаття та Наддніпрянщини, самотність їхньої мови, звичаїв. [13, с. 1] Спочатку прихильниками народовства на Буковині були окремі інтелігенти, які сідомо й підсвідомо розуміли хибність старорусинства та його безперспективність. Чималим був вплив Галичини, де у народовської течії було міцне підґрунтя. У 70-80-х роках XIX ст. народовство поповнилося активною молоддю, що внесло певні зміни в розстановку політичних сил. [41, с. 204]

В даний період часу було здійснено перші кроки у впровадженні форм і методів роботи серед селянства, а також засобів їх залучення до громадської діяльності. Скликалися перші, хоча й не дуже чисельні, народні віча, з'явилися перші читальні та позичкові каси. Кінцеві ж результати українського руху в даний період були поміркованими. Більшість спроб протистояти негативним тенденціям у громадському житті зазнали поразки через засилля старорусинських догм, неорганізованість, низьку свідомість багатьох українців. Але поступово в краї почали звикати до вимог українців. На діяльність їхніх політичних та культурних товариств уже не дивилися як на щось надзвичайне. Таким чином український рух, не без труднощів, та все ж зміг подолати свій початковий етап розвитку.

РОЗДІЛ 2. «ВЕЛИКИЙ РОЗКОЛ» У НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ СТ.

2.1. Культурно-освітня та політична діяльність буковинських народовців у 80-их рр. ХІХ ст.

Середина 80-х–90-ті роки ХІХ ст. в історії національного руху українців Буковини небезпідставно вважаються особливим періодом. Саме в цей час відбулися важливі зміни, головним змістом яких стало розмежування між москвофілами і народовцями в культурно-освітніх, політичних, молодіжних товариствах та перетворення українства в реальну силу на політичній арені краю. Це був переломний момент, який справив чималий вплив на подальший розвиток національного руху. Події, що призвели до розмежування, а також діяльність окремих товариств наприкінці ХІХ ст., найважливіші тенденції їхнього розвитку вимагають поглибленої уваги.

Слід зазначити, що вже на початку 80-х років молода генерація в «Руській Бесіді» була критично налаштована щодо діяльності старших колег і у вирішенні практичних проблем, воліла дотримуватися власних переконань. Нове покоління у товаристві представляли, згадувані раніше: О. Попович, Є. Пігуляк, Ю. Пігуляк, І. Тимінський, С. Смаль-Стоцький. Це були молоді люди, яким у 80-х роках ХІХ ст. виповнилося по тридцять років. Їхній шлях до суспільної діяльності був приблизно однаковим. Усі вони пройшли через членство у молодіжних організаціях, починали як прихильники старорусинства. Зазнаючи впливу суспільних процесів на Буковині, передових ідей з Галичини та Наддніпрянської України, власного аналізу громадських справ, нова генерація дійшла висновку про безперспективність старорусинства і перейшла на позиції народовства. Підтримали перехів і частина старших колег, як от В. Ясеницький, Ю. Федькович, С. Воробкевич, І. Окуневський. Молоді народовці вже на початку 80-х років ХІХ ст. вносили численні пропозиції про видання просвітніх книжок, розширення роботи серед селянства. 14 липня 1883 р. під тиском прихильників народовства віділ «Руської Бесіди» ухвалив: «цоб

календар уложено в язиці для народа больше доступном». Проте, поки більшість членів виділу не відійшли від старорусинських ідеї, спроби молодих народовців нашттовхувалися на значні перешкоди. Була відчутною напруга в середині товариства, яка неминуче мала привести до суттєвих змін. Є. Дмитрів про той час писав: *«члени Бесіди найживіше пересправляли над тим питанєм, хто ми і як нам добирати ся до народу»*. [41, с. 203]

До п'ятнадцятиріччя заснування «Руської Бесіди» у львівській газеті «Діло» з'явилася велика стаття, в якій із знанням справи аналізувалася діяльність товариства. Її написав, як виявилось пізніше, І. Тимінський. Автор піддав гострій критиці керівництво «Руської Бесіди» за спад активності і зменшення кількості членів, за відсутність друкованої продукції, крім календаря, за мову того календаря, яку не міг зрозуміти простий народ. У статті зазначалося: *««Беседа» не виповняє своєї задачі в взгляді товариском. Она не причиняєся нічим до оживлення життя межи русинами, хоть-би лиш черновецкими; она не уміє з'єднати і сполучити інтелігенцію руску; она не уміє розбудити життя межи черновецким міщаньством руским і притягнути єго до Себе»*. [12, с. 5] Далі робився висновок, що «Руська Бесіда» повинна бути зреформована, а для цього *«треба лиш доброї волі і треба людей мертвих з заряду усунути, а до виділу взяти людей з гарячим серцем, а при том з здоровою світлою головою»*. Керівництво виділу на чолі з О. Калужняцьким і М. Огоновським сприйняло цю статтю на свій рахунок. Не погодившись із критикою, частина старорусинів демонстративно покинули виділ під час засідання 27 березня 1884 р. Цим скористалися народовці. 13 липня вони ухвалили доручити новообраному в майбутньому виділові заопікуватися виданням української газети, а також створити комісію для «управильнення» українського правопису. Обидва рішення йшли врозріз із вимогами старорусинів. [41, с. 205]

Нарешті 1 вересня скликано загальні збори товариства. На них прийшли лише 14 осіб, але це не завадило присутнім народовцям вибрати свій виділ на чолі з Є. Пігуляком. До нього увійшли також І. Окуневський (заступник), О.

Попович (секретар), Ю. Пігуляк, Ю. Носієвич, І. Тимінський, В. Івасюк, Є. Продан, Г. Ільницький. Старорусини, зокрема І. Браник, С. Білінкевич, М. Огоновський, А. Панковський, О. Калужняцький цього дня остаточно покинули «Руську Бесіду». Мирно, без особливих емоцій народовці здобули перемогу в «Руській Бесіді», перетворили її в осередок свого руху. Безперечно, те, що старорусини покинули товариство, не було чимось надзвичайним. У попередні роки неодноразово то одні, то інші, то православні, то греко-католики демонстративно виходили з організації, але потім поверталися до неї. Певно, і старорусини, коли покидали «Руську Бесіду», не збиралися робити це назавжди. Однак сталося інакше. Новий відділ одразу приступив до активної діяльності. Проводилися рішучі заходи щодо видання «Руської бібліотеки для молоді» та політичної газети, створено окремий видавничий комітет. Підкреслено, що всі видання «Руської Бесіди» будуть публікуватися народною мовою. Таким чином, започаткованими ініціативами народовський відділ найстарішого українського товариства на Буковині відрізав старорусинам можливість повернутися назад. Тепер їм потрібно було або прийняти новий курс «Руської Бесіди», щоб вступити до неї повторно, або взагалі відмовитися від будь-якої співпраці з товариством. Старорусини обрали останнє. [52, с. 163]

Перемігши в «Руській Бесіді», народовці взяли під свій контроль товариство «Народний дім», статут якого був затверджений 22 січня 1884 р. (перший голова Є. Пігуляк). Ідею заснувати український Народний дім вперше висловили на загальних зборах «Руської Бесіди» 12 липня 1875 р. Тоді ж було обрано комітет, до якого ввійшли В. Продан, Д. Вінцковський, О. Левицький, Є. Андрійчук. Комітет звернувся до крайової влади з проханням дозволити збирати кошти на Народний дім. Влада надала дозвіл і комітет опублікував «Заклик», в якому зазначалося: *«Українські братя! З дозволу уряду звертаємося до Вас з проханням про добровільні внески для будівництва приміщення Народного дому в Чернівцях коли кожен з нас дасть трохи, то разом це буде складати багато, бо українців багато і своїми малими вкладами зроблять велике діло, бо справа йде про освіту і про ваше добре ім'я»*. 5 жовтня

цього ж року на загальних зборах товариства було започатковано збір коштів на придбання приміщення для Народного дому. [41, с. 207]

Передбачалося, що товариство буде захищати матеріальні та духовні інтереси українців краю, стане центром об'єднання усіх українських організацій. З самого початку планувалося, що воно матиме власний будинок із театральним залом і даватиме притулок іншим українським товариствам. Протягом другої половини 80-х років XIX ст. товариство «Народний дім» перетворилося в одне з найвпливовіших українських об'єднань краю. У 1887 р. для нього придбано будинок, до якого в 1899 р. надбудовано другий поверх. При Народному домі відкрито бурсу для українських дітей, а з 1898 р. в його приміщенні розташовано також друкарню товариства «Руська Рада». Буковинський сейм регулярно виділяв кошти на розвиток товариства (як і на інші національні товариства). Народовці змогли перетворити Народний дім у своєрідний духовний та організаційний центр свого руху і намагалися через нього впливати на інші громадські об'єднання, які виникали пізніше. Одними з найвдаліших акцій «Народного дому» стали урочисті музично-літературні вечори на честь будителів українства Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, які регулярно проводилися у 90-х роках XIX ст. Під свій контроль «Руська Бесіда» і «Народний дім» взяли також більшість існуючих на той час українських читалень у селах та міську читальню у Чернівцях. [94, с. 358]

Доволі гостро відбувалося розмежування в студентському товаристві «Союз». 1883-1884 рр. видалися не найкращими, вони позначилися неладами з фінансами, суперечками щодо того, якої орієнтації дотримуватися. Більшість студентства віддала перевагу народовським ідеям, переобрала керівництво «Союзу». На знак протесту 1885 р. москвофіли, очолювані Є. Козаком, покинули товариство і почали шалену кампанію в галицьких виданнях, прагнучи дискредитувати новий виділ. Народовців вони називали анархістами, нігілістами, соціалістами. Однак, «Союз» успішно розвивався. Студенти тісно співпрацювали з «Руською Бесідою» та «Народним домом». Побачивши, що вихід з товариства нічого не дав, москвофіли вирішили повернутися назад у

«Союз», їх прийняли з умовою не вести антинародовську пропаганду, брати участь в громадських акціях, організованих віділом, але москвофіли на чолі з Є. Козаком досить швидко порушили домовленість. У результаті 24 квітня 1886 р. віділ вирішив виключити з товариства сімох активних москвофілів, в тому числі і Є. Козака та Т. Коцовського. Молодіжна організація позбулася ідейних опонентів і зміцнила свої ряди однодумцями. Було змінено відзнаки товариства (стрічка синьо-жовто-синього кольору), прийнято рішення «всі офіційні листи писати в язиці малоруським, дотримуючись граматики Осадци». 4 грудня цього ж року товариство відзначило дванадцяті роковини свого існування урочистими зборами, які були одними з найбільш представницьких за всю історію товариства. «Діло» повідомляло: *«Вся черновецька Русь явилася, щоб взяти участь в урочистостях своєї академічної молоді. Межи гостями бачили ми ректора університету д-ра В. Грабера, радника І. Винницького, професорів університету С. Смаль-Стоцького, О. Калужняцького, Ісидора Воробкевича, професорів Єротея і Юстина Пігуляка, Юрія Федьковича, д-ра І. Франка, директора Глинського, п. І. Тимінського та ін.»*. У своєму виступі голова «Союзу» Григорій Ганкевич наголосив, що товариство твердо стоїть на захисті народних інтересів. [41, с. 208]

Найдовше розмежування відбувалося в політичному товаристві «Руська Рада». Після смерті І. Онишкевича у ньому продовжував головувати Є. Андрійчук, який не відзначався чіткими ідейними переконаннями. У 70-х роках він активно підтримував В. Продана, однак на початку 80-х демонстрував єдність з молодими народовцями. 1884 р. відбулися чергові вибори до Буковинського сейму. «Руська Рада» вкотре висунула своїх кандидатів у 6 виборчих округах. І знову повна поразка. Ні один з українських претендентів не пройшов. Четверо з них не набрали жодного голосу. З селянської курії обрано 4 старост, 4 поміщиків, 2 судових урядників, 1 урядового радника і президента краю Алезані. Одна з газет не без сарказму писала: *«Хибувало ще, щоб вибрали директора поліції!»*. Поразка «Руської Ради» обумовлювалася все тими ж старими, давно всім відомими причинами.

Товариство дуже слабо провело передвиборну кампанію. Обійшлося, як завжди, однією лише відозвою. Кандидати «Руської Ради» були людьми малопопулярними. Про одного з них, заступника Є. Андрійчука у «Руській Раді» Р. Невечерела, О. Попович пізніше згадував: *«Цей москвофіл був радше смішною фігурою, головню коли їздив верхом по Буковині як кандидат «Руської Ради» на посла до сойму, розуміється без успіху завдяки всеможньому старості»*. Оця «всеможність старост» справді мала ледве не вирішальне значення на виборах. Газета «Діло» в'їдливо писала: *«На Буковині стоїть кождочасне правительство крепкою ногою і зовсім не має потреби боятися, щоби вибори випали, борони Боже, не так, як воно бажає. При низькому степені просвіти народних мас, при недостачі національного виховання і самопізнання у найчисельнішої народності, замешкуючої Буковини, у русинів, при виплеканому захожими німцями незвичайнім самоотвердженню великої частини населення Буковини в користь австрійської ультра-лояльності - годі і сподіватися, щоби Буковина могла представляти таку арену боротьби виборчої, яку представляють другі краї коронні»*. [9, с. 2]

Для того, щоби зрозуміти, чому наслідки виборів для українців були такі сумні, досить подивитися, як проходили вони у Вашківцях, де 77,7% населення були українцями. Із 700 осіб, які мали право обирати виборщиків, з'явилося тільки 29. Із них 10 православних українців, 5 поляків, 4 німці, 8 євреїв, 2 українці греко-католики. Вони обрали виборщиками 4 православних (війт, даскалдяк, 2 присяжні), 2 німців, 1 поляка, 2 євреїв. Зрозуміло, кого могли обрати такі виборщики. Селяни зневірилися у виборах. [41, с. 213]

1885 р. Є. Андрійчук спробував активізувати «Руську Раду» у зв'язку з виборами до австрійського парламенту. Однак і цей раз для українці був невдалим, вони потерпіли повну поразку, не обравши жодного представника до вищого законодавчого органу імперії. Останнім значним заходом Є. Андрійчука цього року став загальний збір «Руської Ради» 1 вересня 1885 р., на якому були присутні понад 100 селян. На ньому з великою патріотичною промовою виступив Ю. Федькович, після чого його обрали секретарем

товариства. [52, с. 164]

Незабаром «Руська Рада» знову припинила активну діяльність, якщо не рахувати участі Є. Андрійчука та секретаря Ю. Федьковича в декількох офіційних делегаціях і скарг, що направляло товариство до різних державних установ. Варто зазначити, що до 1889 р. «Руська Рада» залишалася єдиним українським товариством, в якому ще продовжували одночасно перебувати і москвофіли, і народовці. Однак зростання впливу останніх обумовило остаточне розмежування. 1889 р. виник скандал у зв'язку з оголошенням про скликання загальних зборів «Руської Ради», яке Є. Андрійчук без погодження з віділом дав у львівській москвофільській газеті «Червонная Русь». Його звинуватили у відкритому потуранні москвофілам, стосунках з ідейним натхненником москвофільства того часу Г. Купчанком тощо. Щоправда Є. Андрійчук заявив про помилковість свого рішення, тоді скандал затих, але на загальних зборах товариства 30 листопада 1889 р. було обрано нового голову товариства – Є. Пігуляка. Крім нього, до віділу увійшли О. Попович, С. Дашкевич, Є. Андрійчук, С. Смаль-Стоцький. Фактично це означало, що народовці перебрали керівництво «Руською Радою» у свої руки. Євсей Андрійчук остаточно порвав із політичним товариством народовців у квітні 1891 р., відкрито перейшовши на бік москвофілів. [41, с. 213]

Отже, протягом 80-ті рр. позначилися розмежуванням між народовцями і москвофілами в українських товариствах. На Буковині це означало також і певний розрив між соціальними групами, на які опиралися згадані течії. Народовців підтримували переважно учителі і службовці, москвофіли опиралися на православне духовенство. Обидві течії докладали максимум зусиль, щоб перетягнути на свій бік представників супротивних соціальних груп і укріпитися серед своїх прихильників. Не випадково народовці з 90-х років посилюють агітацію серед духовенства, а москвофіли, перш за все роботу серед молоді, намагаючись залучити у свої ряди майбутніх педагогів. Але, попри всі зусилля з обох боків, відмінності в соціальній базі народовців і москвофілів простежувалися до початку ХХ ст. [94, с. 362]

Розмежування народовців і москвофілів, поглиблення структурованості суспільних сил позитивно вплинули на розгортання українського національного руху. 1885 р. приніс великі переміни, у цьому році почала видаватися перша українська політична газета краю під назвою «Буковина». На редакторство запросили Ю. Федьковича. Фактично газету редагували І. Тимінський, О. Попович, Є. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький. Газета відстоювала інтереси народовців, ставши визначним явищем суспільно-політичного і культурного життя краю. Перший номер відкривався передовою статтею, в якій, зокрема, писалося: *«Буковина буде про то на першій місцю обговорювати справи, стоячі в тісній зв'язі з відношеннями нашого народу і його рідного краю, Буковини; но не залишить она також от часу до часу подавати вістки про духовне житье галицьких, угорських і на Україні живущих братів наших належачих до одної і тої ж самої великої родини - вірних синів одної рідної неньки нашої Матері-Руси»*. [41, с. 214]

Крім політичної газети, народовці продовжили видавати «Буковинський православний календар». Почала знаходити «Бібліотека для молоді» тиражем 300 примірників. Виділ «Руської Бесіди» протягом року збирався 16 разів, розглядаючи питання функціонування читальні та бібліотеки товариства, випуск та розповсюдження художньої і суспільно-корисної літератури, періодики, співробітництво з «Народним домом», «Союзом», львівською «Просвітою» та іншими товариствами. [94, с. 363]

Під егідою «Руської Бесіди» та «Народного дому» у 80-х роках ХІХ ст. виникло ще декілька товариств народовської орієнтації. Прагнучи об'єднати учителів, залучити їх до громадських справ на своєму боці, народовське керівництво виступило з ідеєю заснування окремого українського педагогічного товариства. Це було особливо важливо тому, що для народовців учителі були ледве не єдиними надійними представниками на селі. Православне духовенство у переважній більшості в той час продовжувало підтримувати москвофілів. Пропозицію про створення української учительської організації першим вніс на загальних зборах «Руської Бесіди» в січні 1887 р. О. Попович.

Організаційний комітет очолив С. Смаль-Стоцький. За короткий час було розроблено статут майбутнього товариства, який зареєстрували 25 червня 1887 р. за № 5680. Оргкомітет, через газету «Буковина», звернувся до української громадськості краю із закликом: *«Дуже пожадно було б, щоб всі руські учителі, священники і другі патріоти якнайчисленніше приступили до сего товариства, щоб воно і числом своїм одразу здобуло собі конечну повагу»*. [41, с. 218]

18 серпня 1887 року в приміщенні «Руської Бесіди» відбулися установчі збори організації українського учительства, які обрали виділ товариства на чолі з С. Смаль-Стоцьким, затвердили назву – «Руська школа» і статут, у якому зазначалося: *«Товариство ставить собі задачу: а) промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх і вищих, займатися основоюванням і розвитком руських шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі рідного язика руського; б) подавати членам поміч так моральну, як і матеріальну»*. Вказувалося, що поставленої мети товариство досягатиме шляхом обговорення освітніх проблем краю, подання меморіалів і петицій властям щодо українського шкільництва, Дурною діяльністю, контактами з іншими подібними товариствами тощо. [52, с. 164]

Початок організації «Руської школи» був стрімким, але далі справа завмерла. Чисельність членів товариства зростала повільно. Деякі вчителі, залишаючись під впливом москвофілів, вороже ставилися до нього. Згуртувати педагогічну громадськість міг би, на думку народовського керівництва, періодичний орган об'єднання, про що говорилося вже на установчих зборах. 17 травня 1888 р. С. Смаль-Стоцький писав до крайового управління Буковини: *«Маю честь подати до відомости високому ц. к. Правительству, що стану видавати та редагувати часопись науково-педагогічну під назвою «Руська школа», котра виходити буде чотири рази на рік в Чернівцях в друкарні Германа Чоппа, накладом товариства «Руська школа». Число перше вийде 27 мая с. р.»*. Після того, як крайове управління надало допомогу в 50 гульденів, наприкінці травня 1888 р. побачив світ перший номер «Руської школи», в якому

містилися статті С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера «Нова руська школа», Л. Галицького «Ціль цілого виховання молоді є отвергай і чесний характер», О. Поповича «Справа управильнення руської правописі», замітки С. Смаль-Стоцького про «Галицько-руську бібліографію І. Левицького». [12, с. 2] Журнал містив теоретичні праці з педагогіки, але не торкався організаційних проблем учительства. Через брак коштів вдалося видати ще тільки другий номер «Руської школи» у 1890 р. Невдала реалізація ідеї видання «Руської школи» наочно показувала, що народовці повинні краще ставитися до підготовки своїх задумів, забезпечувати їх організаційно та фінансово, не займатися прожектерством, а працювати над плідною реалізацією вже існуючих проектів. [41, с. 219]

У березні 1884 р. засноване українське драматичне товариство на чолі з С. Воробкевичем, в перший рік свого існування воно налічувало 44 члени. У 80-90-х роках ХІХ ст. воно успішно розвивалося. Товариство придбало необхідний реквізит, дало 6 театральних вистав, які мали касовий успіх. Плідно з ним співробітничав Ю. Федькович, який подарував йому свою мелодраму «Керманич». Драматичне товариство організувало кілька громадських акцій, зокрема постановку вистав на користь українських товариств «Руська Бесіда», «Народний дім», вечорниці на честь українок, які брали участь у театральних виставах тощо. [94, с. 371]

Новим явищем для Буковини стало «Церковне братство ім. Св. Тадея», статут якого як громадського об'єднання був затверджений 1882 р. Власне, саме церковне братство, яке об'єднувало чернівецьких греко-католиків, виникло ще 20 січня 1834 р. Однак у 80-ті роки ХІХ ст. воно вийшло за рамки церковних справ та мало певний вплив на суспільні процеси, наближаючись за змістом діяльності до культурно-просвітніх товариств. Товариство надавало допомогу своїм членам грошовими позичками, для чого було засновано касу взаємодопомоги, закупило шкільні підручники і забезпечувало ними бідних учнів, організувало в церкві школу нотного хорального співу тощо. Братство намагалося контролювати діяльність буковинського греко-католицького декана

Юліана Сембратовича. На цьому ґрунті виник гострий конфлікт, який тривав до смерті декана у 1884 р. В умовах розмежування москвофілів і народовців братство витримувало нейтральну позицію, але поступово перейшло до народовства, так само, як через деякий час активним народовцем став декан греко-католицької церкви на Буковині о. Келестин Костецький. При чернівецькому греко-католицькому храмі 1886 р. було організовано також жіноче товариство «Мироносиці». Воно не торкалося політичних справ і займалося опікунством та допомогою бідним, особливо дітям. Першим головою товариства була Н. Шанковська, а потім довголітнім та вельми заслуженим керівником залишалася О. Калужняцька. [41, с. 220]

Взявши під свій контроль центральні товариства, народовці посилюють курс на поглиблення стосунків із селянством, залучення широких верств до культурно-освітньої та суспільно-політичної діяльності. «Руська Бесіда» намагалася активізувати і всіляко поліпшити діяльність вже існуючих сільських читалень, надати організованості рухові по заснуванню нових. Для цього газета «Буковина» опублікувала зразок статуту читалень і зазначала: *«Скоро найде ся в яком селі тільки сім людей, що мають охоту до просвіти, так можуть уже заложити собі читальню. До того треба тільки охоти, одного лева і сорок і п'ять крейцарів, шість аркушів білого паперу і писемного чоловіка»*. Завдяки організаційним заходам «Руської Бесіди» формальності по заснуванню читалень були зведені до мінімуму, а це мало також неабияке значення для селян. Наголошуючи на значенні читалень, «Буковина» писала: *«Читальні відтягають народ від корчми, читальні заохочують людей до ощадності, визволяють наших хліборобів із рук лихварських, бо із читалень виходять шпихліри і каси позичкові, читальні показують людям пожиток з науки і заохочують їх до школи; бо де є читальня, там не тільки діти, але навіть старші люди беруть ся радо й щиро до книжки; через читальні пізнали наші селяни, як іде господарка в їх громадах, а як вона повинна йти, словом: читальні навчають темних досі людей розуму в користь їх душ і тіла»*. [18, с. 45]

У результаті значної організаторської роботи «Руської Бесіди» та інших народовських товариств число читалень починає швидко зростати. У 1885 р. відкрито 4 читальні, 1886 р. – 8, 1887 р. – 8, 1888 р. – 8. Уже на початку 90-х років XIX ст. налічувалося 42 читальні, у 1894 р. – 46, у 1902 р. – 64. Безперечно, не всі діяли активно, частина з них була змушена долати опір місцевої влади, вороже настроєних священиків, москвофілів та румунізаторів. Але більшість виконувала поставлені на них завдання успішно. Народовці, як правило, перетворювали відкриття кожної читальні у велике народне свято. На нього приходили не тільки члени читальні, але й жителі сусідніх сіл. Виголошувалися патріотичні промови, влаштовувалися концерти, підкреслювалося значення залучення селян до освітньої та національно-культурної роботи. [41, с. 221]

Наступним кроком народовців у посиленні зв'язків із народними масами стало заснування по селах позичкових кас та інших економічних товариств. Такі селянські організації на той час уже мали неабияке поширення у Західній Європі. Поступово цей рух набував розмаху і в Галичині. Однак на Буковині далі окремих газетних статей просвітницького характеру справа не рухалася. З ініціативою по створенню мережі економічних селянських товариств виступила також «Руська Бесіда». Для цього статут товариства у 1894 р. було змінено, за зразок взяли статут львівської «Просвіти». Тепер завдання «Руської Бесіди» визначалися так: *«Ширити просвіту і підносити добробит руського народу»*. [52, с. 165]

Одним з активних ініціаторів заснування економічних товариств серед селян у 90-х роках XIX ст. став професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький. 1893 р. він виступив зі спеціальною промовою в Буковинському сеймі, яку присвятив питанням організації кредиту для селян. Він наголошував, що хлібороби потребують в основному невеликих позичок – у 300 гульденів і менше. Такий кредит давали тільки невеликі міські каси, але під значно вищій процент, ніж це було прийнято великими кредитними установами. Ще гірша ситуація складалася, коли селяни зверталися до лихварів, що широко

практикувалося на Буковині. При цьому процент багатократно зростав. Одна з буковинських газет писала про лихварів: *«які жахливі проценти побірають ті гієни на двох ногах, то просто жах. Почавши від 24% підносять вони до жахливої суми 700% і навіть більше»*. [41, с. 223]

У результаті селяни потрапляли в кабалу, і їхнє й так непросте становище ще більше погіршувалося. Вони в цій ситуації практично були кинуті властями напризволяще. Кілька товариств «Власна поміч», які тоді організувала «Руська Бесіда», справи вирішити не могли. Народовці обґрунтували необхідність створення на Буковині цілої мережі подібних закладів за системою Райфайзена, що була, на їх думку, найбільш придатною для селян. Суть цієї системи, яку ще в середині XIX ст. активно популяризував німецький економіст і політик Ф. Райфайзен (звідси й назва кас - райфайзенки), полягала у створенні в кожному селі каси взаємодопомоги, яка об'єднувала гроші самих селян. Вигоди цих кас, як стверджували народовці, полягали в тому, що вони охоплювали невелику територію (одне село чи парохію), й усі члени такої каси добре знали один одного. Боржника можна легко примусити сплатити позичку, перевірити, чи правильно вона використовується, надавати її тільки справним господарям тощо. [52, с. 166]

Завдяки енергійній праці «Руської Бесіди» кількість райфайзенок швидко зростала по селах Буковини. Уже в 1898 р. відкрилося перших шість, а на кінець 1904 р. їх стало 78. Одночасно робляться спроби створити більші кредитні об'єднання. Так, у 1896 р. організовано «Руську касу», головою якої став Є. Пігуляк (пізніше С. Смаль-Стоцький та інші), а членами правління О. Маковей, С. Смаль-Стоцький, В. Ясеницький. До «Руської каси» вступило спочатку 26 членів із 35 паями. Засновники товариства постановили брати за кредит 7%, Що в той час було на Буковині справою нечуваною. На початку XX ст. у зв'язку з швидким зростанням кількості райфайзенок постало питання про їх об'єднання в спілку. Це дало б можливість значно збільшити оборотний капітал, який в окремих райфайзенках був дуже малий.

У квітні 1903 р. С. Смаль-Стоцький опублікував відозву із закликом до

об'єднання селянських кас. *«Тоті каси, повинні тепер зробити межі собою спілку і усі зв'язати ся до купи в оден кріпкий союз, аби через те прибуло їм сили і аби вони руским хліборобам принесли ще більший пожиток, подали їм ще більшу поміч і порятунок».* [80, с. 111] А 10 травня відбулися загальні збори представників селянських фінансових установ, на яких було прийнято рішення створити союз хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса», яку й очолив від самого заснування С. Смаль-Стоцький. На кінець 1905 р. «Союз руских хліборобських спілок» на Буковині «Селянська каса» нараховував 119 райфайзенських кас та 5 інших товариств, число членів становило понад десять тисяч. Пізніше створено ряд інших кооперативних об'єднань для селян: «Карпатія», «Праця» тощо. [94, с. 412]

Сьогодні, після численних експериментів над селянством, які скінчилися небаченими трагедіями й ледве не призвели до знищення українських селян як особливої соціальної верстви, можна з упевненістю сказати, що курс, обраний народовцями, був життєздатним, а, можливо, і єдино правильним за тодішніх умов. Це наочно потверджує досвід країн Західної Європи, де дрібні селянські господарства завдяки різним формам кооперації на рівних конкурують з великим сільськогосподарським виробництвом. [41, с. 225]

У галузі освіти безперечним успіхом народовців став перехід до навчання фонетичним правописом у початкових, а потім і середніх школах. Правописне питання не було в той час новим, не було воно й суто філологічним. У ньому в усій складності віддзеркалювалася боротьба різних суспільних сил Буковини й Галичини. Його історія налічувала вже кілька десятиріч і завжди позначалася затятістю й непоступливістю втягнутих у суперечку сторін. І. Франко зауважував: *«Коли б справді було доказано, що елементарні нещастя походять від пана Бога, то ми могли б сміло сказати, що найтяжче елементарне нещастя, яке він зіслав на галицько-руську літературу, се суперечка - ні, боротьба о етимологію і фонетику».* [80, с. 113]

Від 40-х років XIX ст. в Галичині, а пізніше й на Буковині розгортається боротьба між прихильниками фонетичного правопису, з одного боку, й

етимологічного, з іншого. Активними захисниками останнього виступали москвофіли, бо етимологічний правопис на письмі зближував українську мову з російською, а для них це було найголовнішим. Історичний (т.зв. тисячолітній) правопис був однією з козирних карт москвофілів у боротьбі з народовцями й однією з найважливіших підвалин їхньої теоретичної доктрини. Вони розуміли, що зміна правопису, вирве з їхніх рук справу освіти, поступово призведе до втрати їхнього впливу на молодь, а це означало б і поступове згасання всієї цієї суспільної течії.

У 1881 р. за ініціативою Омеляна Поповича при «Руській Бесіді» створено орфографічну комісію з метою «управильнення» існуючого правопису. Однак вона не могла прийти до якогось рішення, бо погляди народовців і москвофілів, які входили до неї, були протилежними. З 1886 р. за справу «управильнення» правопису взялися професори Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Вони не тільки теоретично доводили необхідність запровадження фонетики, але й вдалися до деяких організаційних кроків, намагаючись переконати чиновників міністерства освіти та віросповідань, Галицьку та Буковинську шкільні ради. 1887 р. в Галичині й на Буковині скликано при крайових шкільних радах відповідні комісії з фахівців, які й повинні були розглянути доцільність упорядкування правопису. Однак москвофіли знову заблокували прийняття позитивного рішення. Крайове управління у цій ситуації стало на бік народовців. [41, с. 226]

У листі до міністерства освіти та віросповідань воно зауважувало: *«В інтересах держави взяти під охорону русинську націю, щоб протидіяти тим впливам, які прагнуть орфографію і мову русинську розчинити в російській мові, і зберегти її зовнішню своєрідність, бо, як відомо, цим впливам панславізму, які, власне, на сьогодні можна назвати панрусизмом, слід протистояти, щоб зберегти вірність австрійському народові»*. [80, с. 115]

На зламі 80-90-х років XIX ст. буковинські і галицькі народовці продовжували наполегливо добиватися запровадження фонетичного правопису. 5 липня 1891 р. на головному зборі товариства «Руська школа» в Чернівцях

було ухвалено домагатися прискорення «управильнення» українського правопису. На підтримку цього виступили й інші буковинські товариства, зокрема «Руська Бесіда» та «Руська Рада». Подібна кампанія розпочалася й у Галичині. Спершу виступило Українське педагогічне товариство, а потім 25 грудня (за н. ст.) 1891 р. до Крайової шкільної ради у Львові й до міністерства освіти та віросповідань Австрії звернулось із заявою Товариство ім. Т. Шевченка, висловившись на користь фонетичного принципу. [41, с. 227]

Нарешті 1892 р. після закінчення роботи чергової правописної комісії у Львові питання було вирішено на користь фонетики. Від 1893 р. вона запроваджувалася в усіх початкових школах, а від 1895 р. й у середніх. Це був чималий успіх, який засвідчував, що ініціатива у громадських справах твердо перейшла в руки народовців. Підкреслюючи значення введення фонетики, «Буковина» писала: *«І якби то правописне лихоліття було ще яку десятку років потривало, ніким не обуздане, лишене само по собі, то можна було б з великою правдоподібністю очікувати і сподіватися, що кожний наш письменний чоловік з часом був би мав свою власну правопись»*. У політичній сфері очевидним успіхом українства стало обрання до Буковинського сейму трьох своїх депутатів, яких виставила «Руська Рада» 1890 р. Передвиборну кампанію товариство розпочало за півроку до початку виборів. Було створено Центральний український виборчий комітет, а також повітові виборчі комітети у Чернівцях, Кіцмані, Вижниці, Вашківцях, Садгорі, Заставні. «Руська Рада» опублікувала декілька відозв до виборців, роз'яснювала селянам важливість обрання своїх українських депутатів. Газета «Буковина» з номера в номер друкувала повідомлення про передвиборчі справи краю. [52, с. 165]

«Руська Рада» встановила також контакти з міжнаціональним крайовим виборчим комітетом автономістів, до якого увійшли поляки і румуни. Цей комітет виник ще 1889 р., коли проводилися довибори депутатів до Буковинського сейму та австрійського парламенту. Народовці не поділяли більшості вимог автономістів, але, прагнучи усунути конкурентів, пішли на цей союз, розуміючи його виключно як тимчасовий крок. Було домовлено, що

народовці виставляють своїх кандидатів тільки у трьох із шести українських виборчих округів і будуть підтримувати представників міжнаціонального комітету. Натомість поляки і румуни зобов'язувалися надати допомогу українським кандидатам. Названі заходи забезпечили успіх. [80, с. 123] Депутатами Буковинського сейму стали Є. Пігуляк, І. Тимінський, В. Волян. Останній за переконаннями народовцем не був ніколи. Йому на той час йшов 63 рік, і він більшість свого життя політикою не займався. Народовці підтримали кандидатуру В. Воляна з тактичних міркувань, враховуючи, що він як відомий лікар, директор крайової лікарні мав чималий авторитет на Буковині. В. Воляна було обрано також до крайового віділу, де він став заступником крайового маршалка. Крім того, наступного року під час виборів до австрійського парламенту «Руська Рада» намагалася забезпечити обрання двох своїх кандидатів В. Воляна і В. Ясеницького. Депутатом став перший. Таким чином, вперше в Буковинському сеймі з'явилися українські депутати-народовці, які мали достатню підготовку, щоб кваліфіковано відстоювати інтереси українського населення Буковини. [41, с. 228]

Поява українського депутата від Буковини в австрійському парламенті давала можливість об'єднати зусилля з галичанами на загальнодержавному рівні. Щоправда, В. Волян для такої місії був найменш придатним, бо віддав перевагу парламентському клубу автономістів Гогенварта, до якого ввійшли і румуни. Цей клуб об'єднався з польсько-німецькою проурядовою коаліцією, яка не допускала впровадження виборчої реформи на демократичних засадах, розширення прав окремих націй. У таких діях В. Воляна намітилися його перші розбіжності з народовцями, які незабаром перетворилися у відкрите протистояння. Та все ж обрання представників «Руської Ради» до Буковинського сейму та австрійського парламенту виходило далеко за межі рядового успіху. Воно започаткувало перехід українства від боротьби за окремі культурні та освітні здобутки до політичного утвердження в громадському житті. Тепер добре підготовлені українські депутати не залишали поза своєю увагою політичні рішення, які були не на користь українству, в міру

можливостей привертали до них увагу громадськості, чинили тиск конституційними методами на владні структури.

2.2. Остаточне розмежування народовського й москвофільського політичних рухів.

Перераховані у попередньому підрозділі події, здавалося би, засвідчували повну перемогу народовців у суспільному житті Буковини. Але й москвофіли не хотіли здаватися. Втрата впливу на старі товариства примусила їхніх лідерів взятися за перегрупування сил, створення окремих, суто москвофільських організацій. Організатором та ідейним натхненником реорганізації буковинського москвофільства виступив у другій половині 80-х років XIX ст. уродженець Берегомета-над-Прутом Григорій Купчанко. Починав він як етнограф, ще будучи гімназистом опублікував цікаві розвідки про буковинське весілля. Пізніше за свої етнографічні праці одержав премію Південно-західного відділення Російського географічного товариства. Був переконаним прихильником орієнтації на Росію, маючи в цьому меркантильні інтереси. Вже в молоді роки, як зазначалося у документах особливого відділу Департаменту поліції Росії: *«Прагнув поширювати серед своїх однодумців загальноросійську ідею, проголошуючи себе другом Росії і ворогом поляків та українофілів»*. [94, с. 412]

Після закінчення Віденського університету перебував у столиці імперії, але регулярно відвідував край і був у курсі всіх буковинських справ. 1888 р. у Відні Г. Купчанко починає видавати газету «Русская правда», москвофільську за духом, орієнтовану виключно на буковинські справи. У автобіографії він писав: *«Съ бывшими старыми членами черновецкихъ русскихъ обществ «Русская беседа» и «Русская Рада» и мы израдили и постановили издавати правдиву русску народну газету и щиро, смеливо и завзято боронити въ ней русский языкъ, руске письмо, православну веру и права и интересы русского православного народа въ Буковине и вне»*. Це видання відзначалося високим поліграфічним рівнем, мало якісні ілюстрації, числило чималий як на той час

тираж у 3 тис. примірників. Видавати таку газету на свій кошт Г. Купчанко, звісно, не міг. Гроші йшли від російського посольства у Відні та від москвофільських кіл Галичини. Останні, побачивши, що на Буковині їхні одностудентські зазнають поразки, поспішили перекинути сюди фінансову та інтелектуальну підтримку. [41, с. 232]

Буквально через декілька місяців після появи «Русской правды», в травні 1888 р., у Чернівцях засновується молодіжна москвофільська організація «Буковіна». Студенти з того товариства носили нагрудні стрічки кольорів російського прапора (біло-синьо-червоні), читали російську літературу і навіть переходили із слов'яно-руського діалекту, яким користувалися старорусини, на більш-менш чисту російську мову, чим викликали незадоволення старшого покоління старорусинів. На загальних зборах товариства 1893 р. вже відкрито було заявлено: *«Общество дальше не будет сражаться под флагом фальши и колебания, называемых общим именем «рутенизма». Решивши дальше не таить шила в мешке и признавать себя чистокровными руссаками, мы должны присвоить себе все то, чем может похвалиться русский интеллигент»*. Члени «Буковіни» роз'їжджали із зазивними прокламаціями під час виборів й агітували за москвофільських депутатів, хоча успіх був незначний, а російська мова, якою вони намагалися говорити, доводила до курйозів. [80, с. 133]

Пізніший лідер буковинських радикалів Т. Галіп, який починав москвофілом, був членом «Буковіни» й очолював якийсь час керівний орган товариства, згадував такий випадок: «Одного разу приїхав Г. Купчанко з Відня і скликав до Кіцманя чи до Лужан своїх найближчих поплічників з-поміж селян на нараду». Купчанкові товаришував вроді ад'ютанта один із таких русофільських студентів. Між іншим зголосився до слова і цей студент. Селяни були здивовані його промовою, якої не розуміли. Купчанко це зауважив і сказав: *«Цей молодий панч дуже вчений і тому говорив до вас вченою мовою»*. На це обізвався сивоусий Жураковський, селянин з Кіцманя: *«Коли він такий вчений, то навчиться ще й по нашому»*. Цей випадок – яскраве свідчення тієї прірви, яка

існувала між проповідями москвофілів і народними поглядами на мову, місцеві звичаї, суспільні справи. [41, с. 233]

Офіційно, як зазначалося під час реєстрації, «Буковіна» створювалася для надання своїм членам моральних і матеріальних засобів, досягнення вищої освіти, підтримання народного духу між ними. Насправді ж головним для товариства стало навернення молоді до москвофільства, втілення на практиці ідей, які Г. Купчанко проповідував у своїй газеті. Щоб члени товариства якось не збилися з «правильного курсу», галицькі москвофіли незабаром прислали одного із своїх найталановитіших молодих діячів Ю. Яворського для керівництва організацією. Характерно, що однією з перших громадських акцій «Буковіни» стало звернення до російського консула М. Ладиженського, в якому пояснювався статут товариства і містилося прохання: *«просимо Вас вступити в члени (допоміжні) нашого товариства і цим самим підтримати патріотичні починання російської молоді»*. Російський консул не наважився зробити такий неприхований крок, але регулярно надавав товариству фінансові подачки. Досить активною була москвофільська молодь у зверненнях по допомогу до російських установ і товариств. Щоправда, це давало деколи зворотні наслідки. Т. Галіп в листі до згадуваного лідера молодих москвофілів, голови товариства «Буковіна» в 1893-94 рр. Ю. Яворського повідомляв: *«Вообразите въ «Буковине» всего-навсего «Новое время» и «Нива». Раньше был «Вестник Европы», «Мысль», но наши писали в редакции этихъ журналовъ слишкомъ горячо о русскости, и журналы не высылаются больше. Вотъ что значитъ русский «либераль», полоно- и юдофилъ»*. [9, с. 13]

Уже під час виборів 1890 р. до Буковинського сейму москвофіли виставили окремих кандидатів, які конкурували з народовцями. У Кіцмані боровся за мандат Г. Купчанко, в Станівцях – І. Бежан, у Заставні – Ф. Калитовський. Усі вони зазнали невдачі. Не вдалося москвофілам добитися депутатського мандата на виборах до австрійського парламенту 1891 р. Провалом закінчилася спроба скликати москвофільське народне віче 1892 р. Однак Г. Купчанко продовжував виношувати плани посилення

москвофільського впливу на Буковині. В цьому, як не дивно, незабаром йому надали допомогу самі народовці, в керівництві яких стався розкол. [52, с. 161]

1891 р. проводилися вибори до Синоду православної церкви Буковини. В результаті інсинуацій з боку румунської сторони обрано тільки двох українців і двадцять двох румунів як представників світського населення краю. Народовці вимагали, щоб обрані українці І. Тимінський та Ю. Снятинчук відмовилися від мандатів і таким чином бойкотували Синод, однак останні взяли участь у роботі зібрання і не наважилися перечити румунській більшості під час обговорення життєво важливих для українців церковних питань. Це дало підставу газеті «Буковина» гостро критикувати позицію І. Тимінського. Останній дав відповідь на закиди «Буковини» в газеті «Діло». Намітився розкол, який перш за все стосувався тактики дій щодо румунської політики у краї. Наступного року суперечки у таборі народовців загострилися ще більше. Тим часом на Буковині розгорівся черговий скандал, головною причиною якого стала боротьба між румунськими поміщиками та президентом краю графом А. Паче. [41, с. 234]

Ще від часів президентства Є. Алезані (1874-1887) боярські родини почували себе цілковитими господарями в економічному та громадському житті краю. Їхня політика зводилася до одержання особистих привілеїв та збагачення шляхом різних зловживань. «Газета польська» писала: *«Під прикриттям хворого барона Алезані, який зовсім не займався краєм, розрослася на Буковині кліка кількох румунських бояр, яким здавалося, що край існує тільки для того, щоб вони мали з чого черпати прибутки матеріальні і почесні. Дезорганізація в управлінні, протекціонізм, хабарництво, визискування коштів публічних на користь кишені кількох»*. Висміюючи наслідки політики цієї кліки протягом 70-80-х рр. XIX ст., А. Ончул писав: *«Результатами консервативної партії були: баронський титул для родин Стирчів і Гурмузакі, закладення фамільного фідейкомісу для родини барона Василька, титул професора (взамін на вищі румунські класи гімназії в Сучаві) для учителя акушерської школи Вольчинського, локальні залізниці для бояр в Серетській*

долині, щоб таким чином підвищити вартість боярських угідь, банкова концесія Алека Петріно, щоби зміцнити його пошарпані фінанси, виарендовання копальні вапна від релігійного фонду і т. д.» [1, с. 13]

Граф А. Паче, ставши президентом, повів боротьбу зі зловживаннями румунських бояр. Як чесний австрійський чиновник, він не міг зрозуміти, чому барон Євген Стирча має право необмежено збагачуватися коштом Православного ЛОНДУ – І тому йому було наказано або відмовитися від незаконної оренди копальні вапна, або платити орендну плату, як платили всі інші орендарі. Такі ж закиди були зроблені й іншим представникам боярських родів. Але не завжди граф А. Паче діяв продумано. Без обґрунтованих пояснень було закрито церковний конгрес, на який румунські політики покладали багато надій. Це згуртувало бояр. З'явився анонімний лист, у якому висміювалася дружина президента краю. Паче обвинуватив у цьому барона Мустяцу. Ще раніше проти останнього почалося слідство за зловживання на посаді заступника управляючого Православним фондом. У відповідь румунські бояри демонстративно бойкотували презентаційний бал, який давав президент. Не з'явилися навіть крайовий маршалок Ж. Василько та буковинський митрополит Сильвестр (Морар-Андрієвич). А це означало, що конфлікт переріс у політичне протистояння. [53, с. 67]

На знак протесту проти дій румунських бояр та на підтримку графа А. Паче 17 депутатів Буковинського сейму, у тому числі й українці, відмовилися брати участь у його засіданнях. Барон М. Мустяца викликав графа Паче на дуель за особисту образу. Щоб не допустити подальшого загострення політичної обстановки, імператор розпустив Буковинський сейм і призначив нові вибори. Граф Паче незабаром був переведений в інший коронний край імперії, а новим президентом краю став у травні 1892 р. Ф. Кравс. [41, с. 237]

Противники румунських бояр – німецькі та єврейські ліберали були зацікавлені у тому, щоб зміцнити власні позиції у Сеймі. Українські народовці блокувалися з ними, небезпідставно вважаючи, що найбільша небезпека для українців постає від політики румунського боярства і процесів румунізації. Це

забезпечило їм на виборах 1892 р. новий успіх. Крім І. Тимінського, Є. Пігуляка та В. Воляна, яких обрали повторно, депутатом сейму по Садгірському виборчому округу став професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький. Останній згадував, що до участі у виборах його підштовхнув сам президент краю граф А. Паче. Це засвідчувало, що у боротьбі з румунами німецькі ліберали намагалися використати українців і були готові визнати деякі їхні національні вимоги. Для народовців склалися сприятливі обставини, щоб швидко зміцнити свої позиції. Однак, вкотре внутрішні суперечки між українцями не дали можливості реалізувати таку ситуацію на свою користь. [80, с. 123]

Після виборів 1892 р. сили розподілилися таким чином: 14 депутатів мала волоська консервативна партія, 17 – об'єднана партія німців, євреїв, вірмено-поляків і русинів (українців). Останні утворювали окремий український сеймовий клуб. Об'єднані депутати направили пам'ятного листа до прем'єр-міністра графа Таафе, в якому вимагали, щоб від кожної з п'яти найчисленніших народностей Буковини був один представник у крайовому відділі. Румунська партія мала опинитися в меншості, втрачала з-під свого контролю і Буковинський сейм, і крайовий відділ. Однак ще до першої сесії новообраного сейму внаслідок закулісних інтриг румунських політиків на чолі з М. Мустяцею розстановка сил змінилася. І. Тимінський так і не захотів змиритися з попередньою критикою на свою адресу в газеті «Буковина», покинув народовців і перейшов у румунський табір. Про це він відкрито заявив на нараді українських депутатів за два дні до відкриття сесії сейму. Коли вже почалися засідання сейму, до І. Тимінського приєднався В. Волян. У жовтні 1892 р. проведено перевибори по Станівецькому виборчому округу, бо обраний звідти представник вірмено-поляків барон Капрі не був затверджений депутатом. У результаті до сейму обрали ще одного прихильника І. Тимінського - консисторського радника І. Бежана. Утрюх вони створили так званий «консервативний руський клуб», головою якого став В. Волян, а заступником – І. Тимінський. *«Во всехъ важныхъ для края вопросахъ*

намеревается сей клуб идти рука об руку съ ромынами, съ такими же автохтонами края, как и мы, православные русские», – писала москвофільська «Православная Буковина». Співвідношення сил у сеймі різко змінилося. Румунська партія отримала переконливу більшість і могла почувати себе досить упевнено. [41, с. 238]

Подібною ситуацією не забарилися скористатися противники народовського руху. Протистояння українських депутатів об'єктивно ослаблювало консервативний клуб перед москвофілами. Тим більше, що В. Волян та І. Бежан і раніше якихось чітких позицій у національному питанні не дотримувалися. Подив викликала поведінка І. Тимінського. Його знали як послідовного народовця. На початку 80-х років, як уже зазначалося, він сприяв створенню перших читалень по селах Буковини, був одним із засновників «Народного дому», газети «Буковина», залучив до неї Ю. Федьковича. Ще 1886 р. у листі до О. Кониського він так описував стосунки з румунською партією: *«У нас однакова біда. Румуни русинів романізують, с духовним словом румунським і с владикою мусимо боротьбу проводити. От боремося до останнього».* [19, с. 23]

Чому тепер І. Тимінський перейшов на бік недавніх політичних опонентів? О. Попович у своїх спогадах пояснював це суто меркантильними інтересами, бажанням отримати мандат до крайового відділу (до речі, високооплачуваний). Одначе тут важило й інше, тим паче, що вже у 1893 р. І. Тимінський відмовився від місця в крайовому відділі, мотивуючи своє рішення неможливістю суміщати ці обов'язки з основною роботою. Головними стали особисті причини, суперництво за лідерство серед українських депутатів. Ось що писав Тимінський пізніше з приводу переговорів різних сеймових груп напередодні відкриття 1-ї сесії новообраного Буковинського сейму 1892 р.: *«Зачалися переговори, але, на диво, ліберали й поляко-вірмени переговорювались лишь з послом Стоцкимта й з послом Пігуляком, і думали, що коли сих панів з собою мають, то тогди вони своєї цілі певні».* Самолюбство І. Тимінського було вражене тим, що його не визнають лідером

українських депутатів, і він вирішив порвати зі своїми колишніми однодумцями. Пояснюючи союз з румунами, І. Тимінський говорив: *«Ми пристали до Волохів тому, що у Волохів більшість, ну а у кого більшість, той, звісно, може в соймі, в краю робити, що хоче, між тим, як меншість ніколи нічого не доб'ється»*. Аргументація досить таки красномовна і характерна для українця-перекинчика. [41, с. 239]

Спочатку Тимінський намагався створити якусь середню партію між москвофілами й народовцями. У випущеній тоді брошурі «Руске питане на Буковині. Обговорив буковинський православний русин» він писав: *«Нам не треба ні староруской, ні молодорускої, ані також радикальної партії, але нам треба перед усім буковинців і взагалі щирих русинів, котрі доложили би всяких трудів і заложили так звану «середню партію» котра стояти могла би на чисто малорускім ґрунті котра заступала би інтереси буковинського народа, й не оглядалася в політиці ні за Росією, ні також за Україною»*. [19, с. 23] На перше місце ним висувалася ідея боротьби автохтонів Буковини проти всіляких «зайд» – німців, євреїв, поляків, вірменів і в тому числі русинів-галичан, а також ідея православної солідарності. В тій же брошурі заявлялося: *«Найважніше, то буковинцям самим належить ся рядження над собою, а не кільком зайдам, що тут оселилися і православним народом керувати та автохтонних русинів ганьбити хотять. Одним словом сказавши: Буковина буковинцям, а Галичина галичанам»*. Таким чином, І. Тимінський знову витягнув на світ Божий гасло автохтонства і намагався за допомогою нього боротися зі своїми кривдниками. Але ситуація на той час склалася так, що він майже не дістав підтримки. Навіть тверді москвофіли, які не раз силкувалися розіграти «автохтонну карту», й ті у своєму органі «Православная Буковина» застерігали, що не можна так огульно нападати на галичан та вихідців з інших країв, бо частина з них принесла користь краю. Звичайно, вони мали на увазі своїх прихильників – І. Глібовицького, В. Воляна, І. Браника, О. Калужняцького та інших. Разом з тим старорусини не забарилися заявити, що вони в цілому підтримують консервативний клуб у Буковинському сеймі.

У відповідь на брошуру І. Тимінського народовці опублікували в газеті «Буковина» серію статей, які пізніше видали окремою книжечкою під загальною назвою «Котюзі по заслuzі». Статті були досить різкі, але загалом справедливо розвінчували ідеї І. Тимінського. [52, с. 162]

Гостра боротьба між українськими депутатами Буковинського сейму негативно позначалася на справах, бо дуже часто Тимінський і його команда голосували «проти» тільки тому, що «за» голосували С. Смаль-Стоцький і Є. Пігуляк. Траплялося й навпаки. Наприклад, С. Смаль-Стоцький і Є. Пігуляк голосували проти непоганої ідеї І. Тимінського щодо створення сільськогосподарської школи в Кіцмані, а Тимінський, Волян і Бежан доклали зусиль, щоб заблокувати вирішення пропозиції народовських депутатів про створення двох мандрівних учителів (консультантів) у сільськогосподарських питаннях для українських повітів або про розділення Чернівецької православної семінарії на українську та румунську тощо. Не сприяли поліпшенню існуючого стану речей і нескінченні суперечки, взаємні образи під час сеймових сесій, як це було 1895 р. , коли С. Смаль-Стоцький, обвинувативши «консервативний руський клуб» у москвофільстві, заявив, що консерватори утримуються на російські гроші, а Тимінський відразу нагадав про епізод, коли Є. Пігуляк 1885 р. як скарбник «Руської Бесіди» отримав для товариства тисячу рублів, присланих Санкт-Петербурзьким благодійним товариством. Ці гроші «Руська Бесіда» використала для власних потреб. Від суперечок українських депутатів найбільше виграла румунська консервативна (боярська) партія, бо заради боротьби з народовцями український консервативний клуб у політичних справах ішов їй на небачені поступки, які важко оцінити інакше як зраду. 1894 р. під час затвердження депутатського мандата румуна Л. Василька, якого обрали від Вижницького округу, Є. Пігуляк оприлюднив 10 пунктів, які доводили, що вибори проведено незаконно, за допомогою різних форм тиску на українських селян. Його підтримали німецькі, вірмено-польські, єврейські депутати. Але під час голосування «консервативний клуб» підтримав румунів і своїми голосами забезпечив

затвердження депутатом від чисто українського виборчого округу представника румунських бояр. [41, с. 241]

Усвідомлюючи, що ініціативи у громадських справах не можна випускати з рук, народовці на початку 90-х років XIX ст. виступили з ідеєю згуртування всіх українських сил у єдиній політичній організації. Цією організацією мала стати реорганізована «Руська Рада». Свій план дій народовці оприлюднили на зборах представників сільських громад («мужів Довір'я») «Руської Ради» 19 грудня 1892 р. у Чернівцях. З великою промовою виступив голова «Руської Ради» С. Смаль-Стоцький. Вона була опублікована в газеті «Буковина» під заголовком «В чім наша сила», а пізніше – й окремою брошурою. Розмірковуючи над майбутньою долею українців краю, Смаль-Стоцький попереджав, що нічого надіятися на когось: *«Все наше можемо здобути для себе тільки таким способом, коли станемо всі плече о плече, рука в руку за свої права, за свої кривди»*. В іншому місці підкреслювалося: *«наберем віри в наші власні сили, отрясем ся з переполоху, який на нас нагнали наші противники, наберем відваги і ступимо сміло наперед, а тоді ніхто нас не переможе!»*. [80, с. 118] Ідеї національної єдності та спільних цілеспрямованих дій висувалися на провідне місце як найголовніша умова для успішного відстоювання політичних прав українського народу, використання конституційних можливостей тодішньої Австро-Угорщини. [53, с. 67]

Якщо 1892 р. товариство налічувало 129 осіб, то 1896 р. – вже 316. Чимало було й співчуваючих. Крім учителів, службовців, міщан, до товариства вступали селяни, найбільше – у селах Топорівці, Раранче, Раранче Слободзія, Садгора, Рогізна. Без перебільшення можна сказати, що реорганізація «Руської Ради» стала важливим кроком на шляху до фундації української політичної партії на Буковині, перетворення аморфного й неорганізованого народовства в міцну, боєздатну політичну силу, яка забезпечила би поступ у національних справах. Цю ідею в 90-х роках не було доведено до кінця. Партії, в сучасному розумінні цього слова – з програмою, статутом, фіксованим членством, не було створено. Не вистачало політично свідомих людей. Та, мабуть, і самі

народовські ватажки ще слабо уявляли, яка це має бути організація. Але безсумнівно, що в 90-х роках XIX ст. «Руська Рада» була найвпливовішим і найактивнішим з усіх українських товариств на Буковині. [41, с. 242]

Опоненти народовців на середину 90-х років XIX ст. розпалися на декілька течій, кожна з яких мала певні особливості. Перш за все це вже згадувані консервативні русини. У квітні 1893 р. вони домоглися затвердження статуту нового політичного товариства на Буковині – «Народная Рада». Характерно, що про необхідність створення такого товариства Г. Купчанко і К. Козаркевич видрукували відозву в «Русской правде» ще за рік до цього. Організаційному зміцненню товариства сприяла нарада 21 травня 1893 р. в будинку Є. Андрійчука в Дорошівцях. На ній був присутній сам митрополит Сильвестр (Морар-Андрієвич), депутати І. Бежан, І. Тимінський, В. Волян, члени товариства «Буковіна», декілька священників та ін. Присутність митрополита та інших представників духовенства засвідчує, що православна консисторія зі свого боку доклала зусиль, щоб розколоти народовство, і підтримала в цей час москвофільський рух. [52, с. 162]

Це був час кількісного росту українства, створення мережі товариств та інших об'єднань на якісно новій, партійній основі, час апробації незнаних раніше методів роботи серед селянства та посилення тиску на владні структури, час, коли національний народовський табір українців був згуртованим, міцним, що забезпечувало успішний поступ вперед. Це був своєрідний романтичний період розвитку українського національного політичного руху. Швидкі успіхи паморочили голову, здавалося, що такий поступ буде незмінним і вже скоро вдасться поставити на порядок дня найзаповітніші цілі, про які раніше навіть не доводилося мріяти. Ейфорія охопила народовців, але реальність швидко розвіяла ці безпідставні ілюзії.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДОВСЬКИЙ РУХ НА ЗЛАМІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

3.1. Ідейна боротьба в українському русі у другій половині 80-х початку 90-х рр. ХІХ ст.: політична й інтелектуальна діяльність С. Смаль- Стоцького.

Організаційне розмежування народовців і москвофілів, помітне зростання українського руху, його вихід на арену політичної боротьби супроводжувалися доволі частими ідейними суперечками. В умовах гострого протистояння між собою представники кожної суспільної течії прагнули теоретично обґрунтувати свої дії, довести актуальність вимог, переконати широкі верстви у сприятливих перспективах розвитку в разі втілення у життя партійних програм. Дискусії відбувалися на народних вічах, численних зборах, а перш за все – у періодичних виданнях. Вони поширювалися далеко за межі Буковини, стосувалися перспектив розвитку українського руху в цілому та визначення його місця серед національних рухів інших народів. Саме в цей час викристалізовується народовська доктрина, яка стала домінуючою в українському суспільному русі на Буковині. Отже, пройшло два десятки років, перш ніж ідеї, висловлені в творах Ю. Федьковича, періодичних виданнях молодоукраїнців Галичини, прижилися на буковинському ґрунті, захопили своєю переконливістю і доступністю нове покоління українських суспільних діячів краю. [41, с. 268]

Фундаментальними засадами народовства, як і в 60-х роках ХІХ ст., залишалося декілька загальних постулатів. По-перше, визнання українців окремим народом, який входить до сім'ї слов'янських народів, має свою самобутню історію, культуру, побутові звичаї, традиції духовного життя. Зараз, у ХХІ ст., таке програмне положення може видатися дивним, але тоді, в ХІХ – на початку ХХ ст., навколо нього продовжували точитися гострі дискусії. Це положення мало не тільки етнонаціональне, але й політичне значення, служило важливим вододілом між національними партіями та москвофілами Галичини і

Буковини. По-друге, відстоювання етнічної спільності українців Буковини, Галичини, Закарпаття і Наддніпрянської України; по-третє, визнання розмовної української мови окремою слов'янською мовою, відмінною від російської, польської, церковнослов'янської; по-четверте, визнання пріоритетним завданням політичної діяльності, боротьби за національну рівність українців; по-п'яте, прагнення розвивати українську культуру на основі народної мови, традицій, звичаїв, виходячи з потреб широких верств населення; по-шосте, повна лояльність до монархії, проповідування мирних, конституційних методів досягнення мети шляхом підвищення освітнього і економічного рівня народних мас, згуртування їх у міцну політичну силу, відстоювання національних інтересів у представницьких органах влади; по-сьоме, відстоювання ідеї створення окремого українського автономного краю, до якого мали б увійти Східна Галичина, Північна Буковина і, по змозі, Закарпаття. Газета «Буковина» писала: *«Програма народовців ясна: двигнути свій народ природним способом через просвіту морально і матеріально; припровадити велику темну масу нашого народу природним способом через народну просвіту пізнання своїх прав і обов'язків; збудити в темних масах нашого народу природним способом через народну просвіту чесноту правдивого патріотизму»*. [41, с. 269]

На основі цих фундаментальних положень народовці Буковини 80-90-х років розробили конкретніші пункти своєї програми. Найбільш повно їх сформулював І. Тимінський у виступі на головних зборах «Руської Ради» 2 лютого 1891 р. У політичній сфері ставилася вимога введення нового виборчого закону на основі пропорційного національного представництва, розширення демократичних свобод, реформування системи виборів до органів громадського самоврядування. В національних відносинах висувалося завдання: добиватися рівноправності для українців при зайнятті вищих адміністративних і судових посад, призначення в українські повіти тільки тих урядовців і суддів, які добре володіють українською мовою, ведення діловодства в українських повітах українською мовою. В культурних питаннях виділялися церковні проблеми, які зводилися до необхідності поділу православної єпархії на українську і

румунську, призначення в українські парафії українських священників. У галузі освіти ставилася вимога домогтися якнайшвидшого заснування української гімназії в Чернівцях або іншому місті української частини Буковини, чотирикласних початкових шкіл у великих українських населених пунктах, віділових шкіл з українською мовою викладання в повітових містах, призначення для українських повітів шкільними інспекторами тільки українців, ведення діловодства в українських школах українською мовою. [80, с. 119]

В історіографії побутує точка зору, що народовство було тільки національно-культурницькою течією в українському русі. Програма буковинських народовців, висловлена І. Тимінським, засвідчує, що на початок 90-х років вони вже мали добре розроблені, конкретні економічні вимоги, які передбачали задоволення елементарних потреб нижчих верств населення. Буковинські народовці вимагали зменшення непрямих податків і запровадження прогресивного податку на прибутки, підвищення економічної освіти шляхом організації господарських шкіл при народних школах, піднесення і розвитку ремесел через заснування ремісничих шкіл, підтримки домашніх ремесел, запровадження державного страхування на випадок стихійних лих, продажу солі за собівартістю, переведення всіх залізниць у державну власність і введення нижчих територіальних тарифів на перевезення, організації державних робіт по регулюванню рік, скасування акцизів на товари повсякденного попиту тощо. Це була реальна програма, більшість пунктів якої можна було виконати найближчим часом. Після переходу І. Тимінського до табору консервативних русинів про неї не згадували, хоча вона зазнала незначних змін, і народовці продовжували поступово втілювати її в життя. [41, с. 286]

Головними діячами та ідеологами народовства Буковини 90-х років стали С. Смаль-Стоцький, Є. Пігуляк, О. Попович. Програма буковинських народовців багато в чому була схожа на ту, яку затвердило галицьке політичне товариство «Народна Рада» після заснування у 1885 р. Це підтверджувало, що ідейно народовці Буковини і Галичини становили єдине ціле, але організаційно

вони ніколи не об'єднувалися, через суттєві особливості в тактиці дій, втіленні на практиці конкретних форм діяльності, ставленні до інших етнічних груп, визначенні союзників. Та й австрійське законодавство цьому не сприяло. [52, с. 163]

У 90-х роках ХІХ ст. народовці Буковини перетворилися у потужну силу, з якою змушені були рахуватися їхні галицькі однодумці. Найбільш виразно це проявилось після розколу та різкого загострення внутрішніх суперечок в народовському таборі. Вони були пов'язані не стільки з розбіжностями в програмних вимогах, скільки з розходженнями в тактиці, особливо в ставленні до владних структур Галичини. На зламі 80-90-х років ХІХ ст. галицькі народовці зробили спробу встановити політичний мир із крайовими властями взамін на деякі поступки в культурній сфері та громадському житті (так звана «нова ера»). Спроба виявилася суперечливою за своїми результатами, і незабаром частина народовців на чолі з Ю. Романчуком та Є. Олесницьким відмовилася від «нової ери» звинувативши власті в невиконанні взятих зобов'язань. Вони закликали до політики опозиції і конфронтації з поляками, вважаючи, що для побороення останніх можна об'єднатися з москвофілами. Інша частина народовців на чолі з О. Барвінським і А. Вахнянином виступила за продовження співробітництва з урядом, вважаючи, що «нова ера» себе не вичерпала, а зроблені поступки мають велику вагу для подальшого розвитку українського руху. [80, с. 113]

Про конфлікт серед галицьких народовців С. Смаль-Стоцький в одному з листів писав: *«Найгірше шкодить нам незгода Романчука з Барвінським. Романчук потягає до москвофілів і гадає на якусь згоду з ними, Барвінський знов подався може задалеко на сторону польську, і так нема для Руси просвітку, лиш вороги сміються. На Буковині в нашій громаді, Богу дякувати, щирість, згода, і сердечність і се виходить рускій справі на добре»*. [80, с. 116]

Прагнучи теоретично осмислити народовський рух на західноукраїнських землях в цілому, окреслити найголовніші його завдання й тактичні принципи, дати відповідь на деякі давно наболілі питання українського національного

суспільно- політичного життя, С. Смаль-Стоцький у 1896 р. опублікував велику працю, вміщену в 21 числі «Буковини», «Політика реальна». [53, с. 68]

Спочатку автор загалом охарактеризував становище в народовському таборі, проаналізувавши головні аргументи кожної зі сторін. Чернівецький професор гостро критикував прихильників Ю. Романчука за надмірну ідеалізацію опозиційної боротьби. Він зауважував, що сама по собі опозиційність не може дати якихось конкретних результатів і має дуже мало спільного з реальними обставинами політичного та економічного життя. Особливо це небезпечно, наголошував автор, у зв'язку з тим, що *«русский народ в політичнім згляді цілком нерозвинутий, а в економічнім згляді цілком слабкий»*. [80, с. 93]

На думку Смаль-Стоцького, політику опозиції в повній мірі можна проводити тільки тоді, коли: *«серед мас руского народу цілком щезне анальфабетизм, а наша громада стане свідомою рускою громадою, коли ми здобудемо поважне місце в торгівлі і промислі, коли ми таким чином станем в містах важним чинником, коли ми витворимо стільки рускої інтелігенції, що вона у всяких урядах матиме перевагу, коли ми нарешті здобудемо якесь значіння і в більшій посілості»*. Тобто, він закликав використати ті можливості, які відкривала австрійська конституція, а вже потім іти далі, в тому числі, якщо виникне потреба, й на опозицію. Інакше, вважав автор, опозиційність могла викликати тільки зворотні наслідки, занепасти паростки національного життя, які вже з'явилися на той час. [52, с. 161]

З усією гостротою поставив Смаль-Стоцький питання про політичні принципи й програму діяльності народовства. Він підкреслював, що у народовців загалом, а в опозиціоністів – особливо, немає чітких і ясних національних принципів. Без таких принципів опозиційність також не могла дати бажаних результатів. Викладаючи власне бачення цієї проблеми, Смаль-Стоцький писав, що у народу має бути щось одне, спільне, котре б усіх об'єднувало, додавало охоти й сили до праці: *«Тим одним є і може бути лиш ідея національна. Одна лиш. ідея національна може в нас будити надію, що*

колись виплинемо наверха». [41, с. 289]

Конкретизуючи це положення, він далі писав: *«Треба змагати до того, щоб вибороти собі незалежність, щоб вийти з упосліженого становища і стати поплич з другими народами до загальної людської культурної праці для того то справа самостійності руского народу мусить належати до політичної програми Русинів і з тої точки програмової не можна ані на волос попустити, бо вона є істиною самої програми».*

Полемізуючи з соціалістичними теоретиками, Смаль-Стоцький відкидав необхідність і можливість класової боротьби серед українців, вважаючи, що така боротьба може вестися у націй панівних, а в українців як нації пригнобленої на перше місце належить ставити національне визволення. При цьому він виходив із того, що такої національної самостійності можна досягти в межах Австро-Угорської імперії. [80, с. 85]

Непримиренну позицію займав він щодо москвофілів, підкреслював шкідливість їхньої діяльності, закликав не йти з ними на жодні компроміси: *«Навіть якщо вважати москвофілів чисто русинским явищем і якщо Росія тут ні при чому, то все рівно, чи може русин спокійно придивлятися, що Росія робить з Україною? Тож міліонам Русинів заткала зовсім рот, ба ще і поза своїми границями платними наемниками колотить наш спокій і не дає нам дихати».* Така позиція Смаль-Стоцького була надзвичайно важливою, бо чимало народовців і радикалів вважали москвофілів «меншим злом», закликали до співпраці з ними. Так, Ю. Романчук був переконаний, що разом із москвофілами можна боротися проти польського засилля в Галичині, а М. Драгоманов – що з ними разом можна відстоювати соціально-економічні інтереси українців. У статті «Згода», опублікованій у «Буковині» 1894 р., останній писав: *«Перша ціль була-б: обернути акцію москвофілів, котрих не можна-ж легковажити з практичного погляду на політично-економічне поле, до таких справ, як, наприклад, розширення виборчих прав австро- руского демосу, заклад між ними економічних спілок і т. д.».* Це сприяло зміцненню москвофільства, дальшій активізації вже на новому, відкрито промосковському

рівні прихильників «единой и неделимой России». Саме завдяки послідовності С. Смаль-Стоцького і буковинських народовців у цьому питанні москвофільство на Буковині на початок ХХ ст. було набагато слабшим, ніж у Галичині чи Закарпатті, не могло на рівних протистояти народовству, хоча й продовжувало вставляти палиці в колеса народно-національної справи. [41, с. 303]

Довівши, що національна ідея – це найважливіший програмний принцип, якого повинні дотримуватися всі народовці, Смаль-Стоцький визначив головні напрями роботи щоби втілити цей національний принцип у життя, а саме: «1). *Дбати про руску мову і боротися проти всяких теорійок москвофілів щодо мови; 2). Одностайність і певність у правописі. Такою правописно є лише правопись фонетична; 3). Розширення прав рускої мови в публічному життю; 4). Розвиток української школи. Збільшення української інтелігенції; 5). Розвиток української літератури, української науки, розвивати видавничу справу, створювати різні літературні і наукові фонди. В цьому особливо велика роль інтелігенції; 6). Ширити свідомість національну, знайомити інші народи з українським життям духовним; 7). Розвивати українську, щиро українську родину».* [80, с. 124]

Не важко зрозуміти, що ця програма стосувалася тільки культурно-освітніх питань. Смаль-Стоцький це усвідомлював і окремо зауважував, що дані пункти не вичерпують усю величезну кількість проблем, які постануть при виконанні такої непростой роботи, як національне освідомлення і згуртування народу.

Підводячи підсумки своїх роздумів над народною справою, Смаль-Стоцький виділив два головних напрями реальної роботи, назвавши їх внутрішньою й зовнішньою політикою. Внутрішня політика, на його думку, мусить бути звернена на те, аби витворити культурну й економічну силу народу, а також згуртувати українську громаду, український народ. Зовнішня політика, за Смаль-Стоцьким, це ставлення до держави й до сусідів: «Вона мусить про се дбати, аби тоті відносини до держави і до сусідів так якось уладнати, щоб народови при тім було якнайліпше, щоб він якнайліпше мав ся і

міг розвиватися». [80, с. 126]

Отже, народовці устами свого лідера С. Смаль-Стоцького закликали усіх до реальної політики, до конкретної праці на користь народу, а не очікувати якоїсь «манни небесної» чи складати нездійсненні, неузгоджені з реаліями справжнього життя плани. Вони розуміли, що така робота дуже важка, малопопулярна, що набагато простіше набувати собі політичний капітал, критикуючи інших, чим грішили й деякі галицькі народовці, особливо радикали. Буковинські народовці вважали, що тільки реальними справами за існуючих умов можна досягти прогресу, Поступу, що це значно потрібніше українському народові, ніж поширення абстрактних ідей про загальну справедливість у віддаленому майбутньому. [41, с. 303]

У 90-х роках буковинськими народовцями була зроблена спроба, порозумівшись із новим поколінням суспільних діячів Наддніпрянської України, а також перетворити газету «Буковина» в загальноукраїнський орган, який би інформував про розвиток українського національного руху як в австрійській, так і в російській Україні. Власне, вже на початку 90-х років на сторінках «Буковини» регулярно з'являються цікаві дописи з Наддніпрянщини. Їхніми авторами були представники нового покоління українців, які різко засуджували старших, так званих українофілів, зокрема, це: Іван Липа (псевдонім Степовик), Борис Грінченко (Вартовий), Митрофан Динарив (Крамаренко). Вони критикували українство в Російській імперії за бездіяльність, надмірне захоплення культурництвом. У червні 1893 р., слідом за львівською «Правдою», «Буковина» опублікувала «Визнання віри молодих українців» – документ, який став своєрідним емоційним маніфестом нового покоління наддніпрянських українців, заснованого ними «Братства тарасівців». Буковинським народовцям особливо імпонувало висунення на перше місце національної проблеми: *«Наука й жите українського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завсігди окремою нацією, і як кожда нація, так і вона потребує національної волі для своєї праці й поступу».* Близькими народовцям були й інші гасла «тарасівців», в тому числі і заклики до боротьби

за встановлення федеративного устрою Росії та Австро-Угорщини у найближчому майбутньому. [80, с. 123]

Як бачимо, в Росії швидко реагували на те, що відбувалося в західноукраїнських землях, прагнучи своїми заборонними засобами впливати на хід подій. У зв'язку із заборонаю ввозити «Буковину» до Росії Смольницький писав Б. Грінченку: *«Через заборону цензури вашої ми втратили хоч не багато, але все таки около 30 добрих передплатників, а що гірше – Україна лишає ся без всякої зв'язи з нами»*. Незважаючи на заходи російських властей, народовці продовжували роботу над планом перетворення «Буковини» в загальноукраїнський орган. Цю ідею все ж вдалося реалізувати. З 1 квітня 1895 р. «Буковина» почала виходити чотири рази на тиждень, а постійним редактором став О. Маковей. У програмній статті видання зазначалося: *«Буковина буде, отже, органом всеї Руси-України, буде живо займатися справами всіх частин її, буде тримати свою руку на живчику матери-Руси, слідити бачним оком розвій і упадок руского духа, рускої сили, буде баштовим сторожем Руси»*. Свідченням авторитету «Буковини» було й те, що у 90-х роках XIX ст. на її сторінках опубліковано декілька дискусій загальноукраїнського значення. [80, с. 125]

Чималий вплив на розвиток національного усвідомлення інтелігенції краю справила дискусія, започаткована на сторінках «Буковини» Б. Грінченком публікацією «Листів з України Наддніпрянської». В цих статтях він значно розширив ті ідеї, які було висловлено у «Визнанні віри молодих українців». Б. Грінченко наголошував, що становище українства надзвичайно складне і сумне. Низькою була національна свідомість, малоактивною залишалася інтелігенція, яка проявляла несолідарність, невміння задля інтересів громадських зректися інтересів особистих, вузьких. Головною причиною такого становища автор вважав: *«Невиробленість наших національних поглядів взагалі, низьке наше національне самопізнання»*. Дуже високо Грінченко оцінив Т. Шевченка як батька національного самопізнання, натомість піддавши гострій критиці попередніх і пізніших українських письменників за нехтування національними

поглядами. [41, с. 307]

Для буковинських народовців, таким чином, боротьба за політичну незалежність України була не на часі. Будучи надлояльними до Австрії, вони не задумувалися над такими віддаленими перспективами, хоч об'єктивно, працюючи над національним усвідомленням мас, також робили свій посильний внесок у цьому напрямку. Але цікаво, що вже через рік той же О. Маковей нарікав у «Буковині»: *«Ми мали один романтичний ідеал ще в 60-х роках, котрим одушевлялися; найшли ми його в минушині; була то козаччина, в котрій ми добачували всю силу свого народу. Тепер той ідеал поблід і ми не маємо жодного найти, по приміру всіх угнетенных, хоч би утопійний ідеал в будучности ми не хочемо; думкою не сягаємо дальше, як о кілька місяців наперед, - і тому жите наше мляве і безцільне»*. [80, с. 125]

Народовці Буковини в цей час так і не зуміли чітко сформулювати свій майбутній ідеал. Галичани в цьому пішли значно далі. У 1899 р. про ідею політичної незалежності України як кінцевої мети заявили соціал-демократи, а слідом за ними і національні демократи.

Під впливом львівського віча на Буковині сталися важливі зміни в молодіжному русі. В грудні 1900 р. в Чернівцях засновано студентське товариство «Молода Україна». Воно постало внаслідок гострих ідейних суперечок у студентському товаристві «Союз». Одна частина членів цієї організації була настроєна радикальніше і орієнтувалася на галицьку «Академічну громаду», на рішення львівського віча українських студентів, засуджувала надмірне захоплення порядками німецьких буршершафтів (студентських земляцтв). Інша ж дотримувалася курсу, виробленого старшими народовцями. На загальних зборах товариства «Союз» 22 листопада 1900 р. 15 студентів, переважно галичан, незгідних з попереднім курсом, вийшли з товариства. Саме вони організували «Молоду Україну». Чернівецький магістрат повідомляв президії крайового управління: *«Товариство має на меті здобути політичну незалежність українського народу, воно не визнає територіальних кордонів, які розділяють український народ. Товариство стоїть на*

всеукраїнському становищі, за яким всі українці від Сяну до Кавказу і від Прип'яті до Чорного моря вважаються єдиним нероздільним народом. Цим самим діяльність товариства буде поширюватися на всіх українців – в Буковині, в Галичині, в Україні і в Угорщині». [80, с. 128]

Далі зазначалося: «Керівники цього руху вважають, що час для здійснення їхньої політичної програми вже близько на випадок здійснення цієї всеукраїнської програми, як і при відновленні польського королівства, цілковито змінилася би карта Європи, і це означало б ліквідацію Австрійської монархії». Звідси назрівав висновок про протиправність існування «Молодої України». Згідно з розпорядженням крайового управління Буковини від 27 грудня 1900 р. № 28534, товариству було відмовлено в реєстрації. Після цього крайове управління декілька разів відмовляло в затвердженні його статутів. Тільки 31 березня 1901 р. відбулися перші загальні збори товариства. [41, с. 313]

Святковий комерс «Молодої України», промови на ньому, а також все, що було пов'язане із заснуванням товариства, викликали негативну реакцію «Буковини». Вона опублікувала статтю «На увагу молодіжи», в якій зазначалося: «Се й заставляє нас звернути увагу нашої буковинської молодіжи на те, щоби не переоцінювала сих ідей, а тим менше їх ширила у кругах своєї меншої братії, котра навіть не в стані зрозуміти їх далекосяжності, а готова заирити свою долю і причинити рускій справі велику шкоду. Замість голосити високопарні фрази, небезпечні тільки одним нам, а придатні хіба нашим ворогам, повинна наша академічна молодіж попри свої студії дбати про національне осведомлення молодших братів своїх». [80, с. 133]

Така позиція «Буковини» значною мірою пояснювалася боязню переслідувань з боку властей, але члени «Молодої України» мало зважали на це. Вони розгорнули активну видавничу та пропагандистську діяльність, привернувши до себе увагу як Галицької, так і Наддніпрянської України. Заслуга товариства полягала ще й в тому, що від того часу на Буковині стало поширюватися вживання слів «українці», «українська мова», «український

народ» – замість «русини», «руська мова», «русский народ» тощо. І. Карбулицький згадував: *«Розуміється, що більшість тодішньої української інтелігенції, особливо - старшої, не привикшої до «нових» виразів, противилася вживанню цих «нових термінів» - особливо в письмі - покликуючись на факт, що нашому селянству на Буковині вони майже зовсім чужі та що це викличе баламуцтво в народі. Особливо побоювалися противники вживання нових виразів ще з тої причини, що це дасть в руки москвофілам нове оружжя проти українства. Це побоювання було оправдане, бо навіть найгірші румунські шовіністи не виливали на українство стільки помий, як москвофіли. Однак ні русофільська лайка, ні всякі інші польські, волоські й жидівські міркування домородних наших «приятелів» і консерватистів не перешкодили, що ці вирази здобували собі чимраз більше право горожаньства навіть серед селянства».* [41, с. 318]

Для буковинських народовців чимале значення мали й суто крайові ідейні суперечки, які велися з москвофілами та консервативною автохтонною течією І. Тимінського. Крім звичайних перепалок в газетах, народовці опублікували декілька ґрунтовних праць, в яких намагалися проаналізувати причини тривалого існування москвофільської течії. Зокрема, це статті О. Маковея: «Дещо з кореспонденції Лебединцева до історії розвою галицької суспільности 60-х років», «Генеза москвофілів», «З розправи над малоруским питанням» та ін., які послідовно доводили антиукраїнський характер ідей москвофілів та безпосередню причетність до їхньої діяльності російських політичних кіл. [52, с. 163]

Отже, кінець ХІХ ст. характеризувався важливими змінами в українському національному русі. На Наддніпрянщині і в Галичині на арені політичної боротьби з'явилася нова генерація суспільних діячів, заслугою яких стало всебічне обґрунтування ідеї боротьби за політичну незалежність України. На Буковині ідеї державної незалежності України були підхоплені частиною студентства та учнівської молоді, які виступили разом із молодіжними організаціями Галичини. У теоретичних поглядах основної частини народовців

краю ця ідея розглядалася як віддалена і яка не має ніякої практичної значимості. Вони просто не наважувалися приступати до обговорення такої проблеми, бо це відразу б обумовило питання про ставлення до властей і вимагало б внести необхідні корективи в повсякденну політику. Значною мірою це обумовлювалося ще й тим, що боротьба за національні права в рамках існуючих демократичних прав себе не вичерпала (бо саме в уряді буковинські народовці досить часто шукали порятунку від антиукраїнської політики з боку провідних кіл інших етносів краю). [80, с. 113]

Не торкаючись віддалених перспектив, буковинські народовці зробили чимало, щоб ідейно обґрунтувати свої дії в галузі економічних проблем, національно-культурного життя. Вони виходили з народних інтересів і тому зуміли створити чітку і, найголовніше, реальну програму дій, значення якої виходило за межі краю. Ідеологія використання повною мірою наявних конституційних прав давала в цей час позитивні результати, про що свідчить поступальний розвиток українства краю. [41, с. 323]

Принциповою залишалася позиція буковинських народовців у ставленні до своїх ідейних противників – москвофілів. Не йдучи з останніми на жодні компроміси, вони зняли з себе відповідальність за антиукраїнську, антинаціональну політику прихильників Петербурга, активно працювали над тим, щоб не допустити поширення цієї ідеології серед народних мас. Буковинські народовці правильно розставили акценти в цій справі, наголошуючи, що не мають права блокуватися з політиками, які не визнають самого українського народу. Гіпотетичні дивіденди від співпраці з москвофілами в економічних справах могли обернутися значно гіршим – втратою віри в свої національні ідеали, а це б означало і кінець національного руху. [80, с. 134]

Позитивний характер мала ідейна боротьба з місцевими автохтонами, представленими І. Тимінським і В. Волянком. Те, що більшість українців краю не підтримала цієї течії, засвідчувало певні позитивні зрушення в їхній національній свідомості. Хоча цей процес розвивався дуже непросто і, як

побачимо далі, рецидиви автохтонства на Буковині ще не раз давали про себе знати. [49, с. 351]

У кінці XIX ст. Буковина вже не була глухим закутком Австрійської імперії, навпаки, завдяки виданню газети загальноукраїнського масштабу, якою була «Буковина», народовці краю зуміли привернути увагу української громадськості до місцевих проблем і разом з тим самі активно включилися в обговорення загальних проблем українського національного руху.

Ідейна боротьба на зламі XIX – початку XX ст. , активними учасниками якої стали українці Буковини, засвідчувала, що український національний рух поступово зміцнювався, кристалізувався, ставав чіткішим з погляду наявності ідейних течій. Хоча на Буковині, на відміну від Галичини, структурування відбувалося повільніше, суспільні діячі краю змушені були аналізувати ідеї радикалів, соціал-демократів, клерикалів і т. д. , вносячи певні корективи у власну програму. Проте найбільшого ідейного впливу буковинські народовці все ж зазнали в цей час з боку радикальної партії. Під її впливом вони значно більше уваги почали приділяти соціально-економічним проблемам, які стояли перед селянами, учительством, іншими верствами населення. [41, с. 318]

Опоненти народовців – місцеві москвофіли – в ідейному плані не могли похвалитися абсолютно нічим. Їхні заклики, на кшталт: «*Молися, учися, трудися, трезвися!*», не підкріплювалися організаційними заходами і тому не мали великого впливу на селян. Для себе буковинські москвофіли в цей час остаточно вирішили, що вони «*настоящие русские*». Відкрито в своїх газетах вони не наважувалися заявити про орієнтацію на Росію, але в окремих висловлюваннях, приватних документах, чітко видно, що буковинські москвофіли змінили акценти і головну ставку почали робити не на зростання політичної сили і згуртованості буковинських українців, а на допомогу з-за кордону. Це була закономірна ідейна еволюція, яка обумовлювалася первісними теоретичними засадами москвофільської течії.

Розвінчуючи теорію і практичну діяльність москвофілів, буковинські народовці поступово відмовлялися від дрібних суперечок про мову, правопис і

давали всебічну оцінку москвофільству, розглядали причини виникнення, існування, підкреслювали згубність його впливу на утвердження національної свідомості. Ідейно українство на Буковині зробило значний крок вперед, і це також було свідченням успішного розвитку національного руху.

3.2. Діяльність «Вільнодумного союзу» й політична інституалізація народовського руху на Буковині.

У ХХ ст. Буковина вступила, з цілою низкою невирішених соціально-економічних та громадських проблем, які ускладнювалися національним суперництвом найчисленніших етнічних груп краю: українців, румунів, німців, євреїв та поляків. Неоднакові підходи до вирішення цих проблем зумовили виникнення близько десятка політичних угруповань, гостру боротьбу між ними. Як уже зазначалося раніше, на зламі століть в українському таборі чітко простежувалося дві течії: народовці і москвофіли, які прагнули залучити на свою сторону широкі верстви селянства, інтелігенції, духовенства. Та селянство в переважній більшості у національному питанні залишалося індиферентним і слабо орієнтувалося у перипетіях політичної боротьби. [49, с. 351]

Смерть В. Воляна та І. Тимінського, припинення видання «Буковинских ведомостей» зумовили остаточний занепад консервативного руського клубу. Консервативне русинство, яке наробило чимало галасу у 90-х роках ХІХ ст. , перестало існувати як окрема суспільна течія в українському русі. Радикальні москвофіли стали головною течією в москвофільському таборі. Вони провели реорганізацію своїх сил, згуртувалися навколо «Народной Рады» і «Русско-православного народного дома». Своїм представником у Буковинському сеймі і австрійському парламенті вважали М. Василька, який, однак, продовжуючи називати себе консервативним русином, проводив самостійну політику, мало зважаючи на москвофільських ватажків. Уже в 1898-1900 рр. він зініціював кілька спільних акцій з депутатами-народовцями. Серед них чималий резонанс викликали: оприлюднений у січні 1899 р. спільний з Є. Пігуляком меморандум

про рівні права українців і румунів у православної церкві, різка критика румунської політики на Буковині, участь у відкритті народовських читалень та позичкових кас, у тому числі в рідному селі Лукавець, співпраця з С. Смаль-Стоцьким у боротьбі за поліпшення економічного становища селянства, підтримка Є. Пігуляка на виборах до парламенту 1899 р. [41, с. 333]

Після повторного обрання до парламенту в грудні 1900 р. М. Василько об'єднався з галицькими депутатами Ю. Романчуком, В. Яворським, М. Королем, А. Косом. Разом вони утворили «Руський клуб», до якого увійшли як народовці, так і москвофіли. Є. Пігуляк відмовився вступати до цього клубу, підтримуючи союз з іншим українським депутатом від Галичини – О. Барвінським. Ще на передвиборних зборах М. Василько виступив з пропозицією про примирення народовців і москвофілів та об'єднання їх в одну партію, яка б рішуче стала на захист селянських інтересів і поборювала засилля румунських бояр. Цим він підняв свій авторитет в очах перш за все центральної віденської влади, хоча ідея з самого початку була приреченою. Буковинські народовці цю пропозицію відкинули, навіть не думаючи її обговорювати. Москвофіли накинулися на М. Василька як на зрадника. Для нього це було навіть на руку, бо таким чином знімалися будь-які підозри у його проросійських симпатіях, які могли виникнути в правлячих колах. Румунські газети декілька разів намагалися показати його як агента Росії. Особливо старалася румунська газета «Patria», але бездоказово. Вже в цей час своїми палкими промовама в австрійському парламенті та Буковинському сеймі М. Василько заявив про себе як впливовий політик, масштаби діяльності якого виходили далеко за межі краю. [43, с. 301]

Ставало очевидним, що М. Василько не бажає входити до москвофільської партії, а реалії політичного життя примусять його зблизитися з народовцями. Однак сам він не поспішав форсувати цей процес, і коли 1901 р. «Буковина» зарахувала його до народовців, одразу з'явилося спростування. У пресі він продовжував називати себе консервативним русином, не пояснюючи, що під цим мається на увазі. Додамо, що, займаючи деякий час проміжне становище

між москвофілами і народовцями, М. Василько надзвичайно швидко набув популярності як у колах інтелігенції, так і серед селян. [43, с. 301]

Ще від сеймових виборів 1898 р. у М. Василька склалися напружені стосунки з президентом краю Бургіньоном. Тоді адміністрація підтримала конкурента М. Василька по Вижницькому виборчому округу В. Ясеницького. Державні службовці неприховано чинили тиск на виборців, але М. Василько переміг. За нього проголосувало 75 виборщиків і тільки один був проти. Василько зумів наробити великого шуму, викриваючи зловживання на виборах. При відкритті першої сесії сейму дев'ятого скликання 1899 р. були битком забиті не тільки місця преси, але й місця, призначені для сторонніх спостерігачів. Цікаві, що прийшли того дня, не пожалкували. Промова М. Василька виправдала найсміливіші сподівання. Як кмітливий політик, він говорив не про недоречності на виборах у Вижницькому окрузі, а про зловживання чиновників у Заставні під час обрання урядового кандидата Є. Зубрицького. В кінцевому результаті його виступ звівся до думки, що за надужиття під час виборів він доб'ється відставки президента краю. [41, с. 343]

Напружені стосунки мав М. Василько з лідером християнських німців А. Скедлем. В оприлюдненій заяві він наголошував, що виступив проти останнього насамперед як проти прихильника шкідливої для Буковини політики і відкинув спроби трактувати суперечку через призму особистих образ. Однак таке пояснення не задовільнило А. Скедлю. Напередодні сесії буковинського сейму 1902 р. він оповістив про офіційний розпуск союзу німецьких, єврейських, польських і українських депутатів. Проти виступили депутати Ф. Лянгенган, Й. Штайнер, Б. Штраухер, але це не врятувало становища. Цього ж року обидві румунські партії об'єдналися на чолі з Я. Флондором. [52, с. 161]

Бойкот українськими депутатами сейму тривав майже два тижні. Після деяких консультацій у політичних колах краю було вирішено змінити тактику. 18 липня 1902 р. українські депутати повернулися до сейму й утворили окремий «руський клуб», який став у відкриту опозицію щодо крайового

президента і сеймової більшості. В заяві українських депутатів, оприлюдненій у сеймі С. Смаль-Стоцьким, зазначалося: *«Наше поступованє і дальший побут в соймі від того залежить, які кроки п. крайовий маршалок задумує зробити при помочи иньших нам сприяючих послів в сій високій палаті, щоби запобігти повторенню таких випадків, як насильство з 21 червня»*. Хоча «руський клуб» опинився у меншості, моральна перевага залишалася на його боці. Сеймова більшість діяла нечесними методами і це добре розуміла громадськість краю. Частина депутатів, які знаходилися у таборі, супротивному українцям, явно співчували їм. Така розстановка сил у Буковинському сеймі не могла протриматися довго, бо до сеймової більшості увійшли політики з діаметрально протилежними поглядами, яких на деякий час об'єднало бажання помститися М. Василькові. «Буковина» зазначала: *«Покінчив сойм свою діяльність в теперішній сесії неприродним волоско-німецько-вірменским союзом, угодою знесилоного голодного з ситим гнобителем»*. [41, с. 353]

Уже в лютому 1903 р. про своє співчуття М. Василькові і підтримку позиції українських депутатів заявив відомий єврейський політик Б. Штраухер. В одній із газет він, зокрема, зазначав: *«Іронізування над М. Васильком в однаковій мірі нерозумне і нетактовне»*. В цей же час настає новий розкол у румунському таборі. Активізує свою політичну діяльність на Буковині А. Ончул, уродженець краю, румун за національністю, який на початку ХХ ст. проживав у Брно. М. Василько й А. Ончул були друзями ще від часів навчання у престижному віденському «Терезіанумі». З 10 жовтня 1902 р. останній почав видавати у Чернівцях газету «Голос народу» як орган новоствореної Селянсько-демократичної партії, а 2 лютого 1903 р. заснував румунське політичне товариство «Уніря» («Єдність»), яке стало об'єднуючим центром Селянсько-демократичної партії, або, як її ще називали, – Партії вільнодумних румунів. Спираючись на ці організації, А. Ончул повів боротьбу за один із мандатів до Буковинського сейму, який саме звільнився по Сучавському виборчому округу. У серпні 1903 р., перемігши представників боярської румунської партії, А. Ончул став депутатом Буковинського сейму. [49, с. 351]

Влітку 1903 р. М. Василько спробував залучити до народовського табору деяких членів москвофільської «Народной Рады». Остання направила йому запрошення взяти участь у загальних зборах товариства 5 червня. У відповідь М. Василько надіслав листа, в якому заявив, що члени «Народ- з'явитися на збори «мужів довір'я», які запланували провести українські сеймові депутати 9 червня. Частина колишніх москвофілів покинула «Народную Раду» і приєдналася до М. Василька. «Православная Буковина» вимушено констатувала: *«Благодаря старым украйноманамъ съ одной, а деморализаторской деятельности нового украйномана Василька съ другой стороны, все легкие и неблагонадежные элементы оставили нашу партию и пошли в украйноманы, при нашей же партии остались люди самых крепких и твердых убеждений»*. [1, с. 301] Однак москвофіли ще мали достатньо сил, щоб конкурувати з народовцями. Це показали додаткові вибори по Заставнівському виборчому округу до Буковинського сейму, які відбулися 3 серпня 1903 р. На них, подолавши народовського кандидата В. Филиповича, більшістю в 3 голоси переміг представник «Народной Рады» Є. Гакман. Бургіньон особисто доклав чималих зусиль, щоб забезпечити перемогу останнього. Характерно, що за москвофілів агітацію по селах вели переважно священники і державні урядовці, за народовців – учителі. [41, с. 354]

Протягом 1902-1903 рр. москвофільські лідери, як і в попереднє десятиліття, декілька разів поверталися до питання про створення партії. Один із них у зверненні до москвофільського загалу писав: *«У насъ есть на бумаге и политическое общество съ «комитетомъ», который – въ последнее время благодаря всеобщему нерадению и индиферентизму - спокойно почиваютъ въ печаляхъ бездействия. Без исправления сей грубой ошибки въ нашей национально-политической работе мы останемся навсегда такие, какие мы теперь Организация, организация и организация намъ нужна!»*. Однак і цього разу далі окремих закликів у газетах та на вічах справа так і не пішла. Москвофіли залишалися неорганізованими, і найбільшою їхньою надією була «Народная Рада». [1, с. 295]

Поразка на додаткових виборах 1903 р., деяка невпевненість у своєму становищі підштовхнули народовських депутатів прискорити пошук союзників серед впливових політиків інших народів краю. Внаслідок політичних консультацій у серпні 1903 р., які трималися спочатку в таємниці, було досягнуто домовленості про створення нового клубу депутатів Буковинського сейму, до якого ввійшли, крім М. Василька, А. Ончула, Б. Штраухера, українські депутати С. Смаль-Стоцький, Є. Пігуляк, Т. Левицький, Є. Гакман. Новий клуб назвали «Вільнодумний союз». Офіційно про створення нового об'єднання було оголошено на початку роботи сесії Буковинського сейму 19 вересня 1903 р. [41, с. 356]

Уже під час роботи сейму «вільнодумні» декілька разів збиралися на наради, в ході яких головою «союзу» обрано А. Ончула, а заступником С. Смаль-Стоцького (пізніше М. Василька). На цих нарадах значна увага приділялася розробці програми і виділенню пріоритетних напрямків діяльності. В економічних справах передбачалося добиватися підвищення добробуту робітничих верств, усунення найбільш грубих форм економічної експлуатації, зупинення процесу обезземелення і пролетаризації селян. Для цього пропонувалося заснувати крайовий банк, щоб стало можливим надання порівняно дешевого іпотечного та іншого кредиту, всіляке стимулювання розвитку спілкового руху. В політичних справах наголошувалося на необхідності домогтися введення загального виборчого права і безпосереднього голосування, усунення політичних привілеїв окремих верств населення. [43, с. 305]

Особливо підкреслювалася необхідність задоволення національних потреб усіх народів, що населяють Буковину, в тому числі у культурно-просвітніх і релігійних справах, щоб кожен народ, кожне віросповідання мали справді рівні права, як це записано в конституції Австрії. Однак члени «Вільнодумного союзу» заздалегідь домовилися, що у національних справах кожен етнічний клуб повинен діяти самостійно, не втручаючись у справи інших націй. [43, с. 301]

Від перших кроків існування «Вільнодумний союз» викликав посилену увагу тодішньої преси не тільки Буковини, але й сусідніх земель. Фактичним друкованим органом «вільнодумних» стала чернівецька газета «Буковінер Пост». Сесія Буковинського сейму 1903 р. тривала з перервами від 10 вересня по 31 грудня. «Вільнодумні» протягом цього часу вимагали розгляду реформи виборчого закону. Законопроект розробив Б. Штраухер. Для обґрунтування необхідності реформи він наголошував, що співвідношення між окремими групами населення у сплаті податків, яке бралось за основу у визначенні кількості місць від кожної курії, на початок ХХ ст. суттєво змінилося. Наприклад, великі землевласники маючи 10 сеймових мандатів, платили податок у розмірі 430 тис. крон, а сільські громади – 1,4 млн. крон, маючи лише 12 мандатів. Отже, умовно за одного депутата великі землевласники платили 43 тис. крон податку, а селяни – 116 667 крон. Б. Штраухер і «вільнодумні» депутати пропонували збільшити число депутатів з 31 до 54: 10 обрати від великих землевласників, 13 від міст, 18 – від сільських громад, 11 – від загальної курії і 2 без виборів за посадою. Найважливіше ж, пропонувалося ввести безпосередні і таємні вибори. Для другої і третьої курії передбачався майновий ценз відповідно у 6 та 4 крони. Українські депутати активно підтримали цей законопроект. Але навіть такі досить помірковані пропозиції були для великих землевласників неприйнятними. Вони чинили опір усіма доступними їм засобами. Врешті, 4 листопада 1903 р. румунські консерватори і вірмено-поляки покинули сейм, зірвавши цим обговорення виборчої реформи. [43, с. 303]

Відновлено засідання сейму тільки 28 грудня. В цей день було затверджено новий дисциплінарний статут для учителів. Він вводив крайовий і повітові дисциплінарні суди, склад яких обирався повітовими конференціями вчителів. Вони заміняли колишні адміністративні інстанції для розгляду дисциплінарних справ учителів. У законі зазначалося: *«Виконання політичних прав, передбачених основними державними законами, якщо вони не суперечать карному законодавству, не може бути предметом дисциплінарного слідства»*.

31 грудня 1903 р. , згідно з графіком, робота сейму припинилася. Більшість пропозицій, внесених «вільнодумними» на розгляд сейму, депутати так і не встигли обговорити. Однак це вже не могло врятувати політичний курс консерваторів. Ініціативу в сеймових суперечках, як зазначали усі спостерігачі, перехопили «вільнодумні». [41, с. 358]

Вибори 1904 р. пройшли для «Вільнодумного союзу» тріумфально. У 4-й, тобто селянській, курії з 12 можливих місць «вільнодумні» вибороли 11. Народовські кандидати отримали перемогу в усіх шести українських округах, повністю розгромивши москвофілів, які задля своєї вигоди вступили в союз з румунськими і вірмено-польськими землевласниками-консерваторами. У Садгирському виборчому окрузі вони навіть підтримували кандидатуру великого румунського землевласника Т. Флондора проти проф. С. Смаль-Стоцького і цим остаточно скомпрометували себе в очах української громадськості. Депутатами Буковинського сейму в 1904 р. від народовців стали разом зі згадуваним С. Смаль-Стоцьким: М. Василько, Є. Пігуляк, Т. Левицький, А. Малик, Ф. Калитовський. «Вільнодумні» румуни вибороли у 4-й курії 5 місць із 6 можливих. Повною була перемога «вільнодумних» у міській курії та курії Буковинської торгово-промислової палати. [43, с. 303]

Противники «вільнодумних» святкували перемогу тільки у першій курії (великих землевласників). Це наочно показувало, що боротьба носила чітко визначений соціальний характер, і консерватори, борючись проти «вільнодумних», захищали не якісь абстрактні ідеали, а насамперед вузькостанові інтереси, привілеї, які зберігалися у значній мірі ще з часів Середньовіччя. [49, с. 351]

У результаті виборів 1904 р. у Буковинському сеймі склалося нове співвідношення сил. «Вільнодумні» здобули 17 місць, консервативні румуни і вірмено-поляки разом – 12. Крім того, був один депутат від соціал-демократів і один – нейтральний. Для українських народовців ті вибори принесли здобуття перемоги у двох нових виборчих округах і наявність сталого представника у виділі. Того ж року імператор призначив С. Смаль-Стоцького заступником

крайового маршалка. [52, с. 162]

Перемога «Вільнодумного союзу» стала наслідком уміло проведеної передвиборної кампанії, популярності демократичних ідей серед селян і значної частини жителів міст. Але був іще один важливий момент, який не можна обминути. Новий президент краю принц К. Гогенлоє дотримав свого слова, і державні службовці не втручалися у виборчі справи. Тверда позиція президента дала можливість уникнути тих багатьох зловживань, які мали місце раніше, провести вибори настільки демократично, наскільки це дозволяло тодішнє законодавство і суспільні відносини. [43, с. 304]

Відразу після завершення виборів, щоб якнайшвидше розпочати втілення своєї програми у життя, члени «Вільнодумного союзу» приступили до підготовки майбутніх сеймових документів. Окремі питання були розподілені таким чином: А. Ончул готував реферат про виборчу реформу і санацію (оздоровлення) крайових фінансів, Б. Штраухер – про регулювання учительської платні, Й. Відман – про реформу громадського управління і ліквідацію двірських обшарів, А. Скедль – про організацію шкіл для національних меншин, Ф. Лупу – про крайовий банк. Проекти публікувалися у пресі для можливості обговорення населенням. [41, с. 359]

Новообраний Буковинський сейм розпочав свою роботу 20 вересня 1904 р. і провів усього 13 пленарних засідань. За порівняно короткий час було прийнято надзвичайно важливі рішення. Маючи тверду більшість, «вільнодумні» без перешкод проводили свої пропозиції шляхом голосування, тим більше, що, розуміючи марність протистояння, консервативні партії поводитися досить обережно, часто голосуючи за ті проекти, які ще недавно для них були неприйнятними. Це не означало, що законопроекти приймалися без боротьби. Зокрема, досить жваво обговорювали питання про підвищення платні учителям, а найголовніше, де знайти для цього кошти. Нагадаємо, що школи фінансувалися з крайового фонду. У результаті пропозиції А. Ончула підвищення платні учителям поєднувалося з достроковою ліквідацією пропінатційного права і заміною його податком на збут спиртових напоїв. А.

Ончул зумів усіх переконати, що коштів, виручених від ліквідації права пропінації, буде достатньо для забезпечення потреб учителів краю. Причому, розміри заробітної плати учителів безпосередньо пов'язувалися з платнею державних урядників XI –VIII класів і повинні були зростати пропорційно. Як виявилось пізніше, цей проект був недостатньо продуманим і з часом викликав гострі суперечки. [41, с. 401]

У справі реформи виборчого закону до сейму ухвалено компромісне рішення про створення нової виборчої курії, в якій мало б право голосу все доросле чоловіче населення Буковини. Вона була аналогічна п'ятій виборчій курії до віденського парламенту, яку ввели ще у 90-х роках XIX ст. Внаслідок поступок, зроблених «Вільнодумним союзом» на користь консерваторів, остаточний варіант реформи, прийнятий у 1904 р. передбачав такий розподіл мандатів. Від землевласників – к від міст і Торгово-промислової палати – 14, сільських громад – ц' загальної курії – 10 і 2 за посадою. Всього 55 депутатів. [43, с. 302]

Крім того, законопроект передбачав впровадження в усіх куріях безпосереднього, таємного голосування. Це було ще не загальне і рівне виборче право, про що говорилося у програмних документах «вільнодумних», але важливий крок на шляху до цього. Таке рішення стало результатом переговорів із консерваторами, які заявляли, що нізащо не допустять прийняття закону про загальне виборче право. 3/4 голосів у сеймі, необхідних для реформування виборчого закону, «вільнодумні» не мали і тому були змушені піти на компроміс. [45, с. 133]

Надзвичайно важливим для селян Буковини став законопроект про ліквідацію двірських обшарів та реформу громадського самоврядування. Він скасовував середньовічні привілеї великих землевласників і бояр не оплачувати витрати на громадських службовців, на ремонт доріг, мостів, які знаходилися у власності громад, тощо. Було також ухвалено рішення про ліквідацію «рогаток», тобто середньовічних митниць, які збирали плату за користування дорогами. Їх мали замінити дорожнім податком. У громадах для виборів

громадської адміністрації передбачалося ввести загальне виборче право. Прийнято також рішення про створення посад крайових інспекторів, які мали наглядати за веденням справ у громадах і своєчасно поправляти їх. Для задоволення у першу чергу селянських потреб створювалася нова крайова економічна інституція – Буковинський крайовий банк. Окремо наголошувалося, що цей банк повинен надавати в першу чергу дрібний кредит під порівняно низькі проценти для селян та ремісників, особливо, щоб забезпечити селянам можливість купівлі землі, уберегти господарства від лихварської заборгованості і продажу. [41, с. 407]

Прийняті у 1904 р. рішення Буковинського сейму, спрямовувалися на ліквідацію залишків феодалізму, які вже давно стали анахронізмом, проте протягом десятиліть штучно зберігалися боярською верхівкою. Ці рішення означали дальший поступ Буковини на шляху розвитку буржуазних суспільно-економічних відносин та забезпечення демократичних прав громадян. У них знайшли відображення майже всі пункти передвиборної програми «Вільнодумного союзу», хоча у ряді випадків «вільнодумні» змушені були іти на компроміс із консервативною партією. [45, с. 133]

Однак самі по собі рішення крайового сейму ще нічого не означали. За існуючими законами Австро-Угорської імперії вони ставали правомочними тільки в разі затвердження їх імператором. Отже, потрібно було очікувати на відповідь Відня. Найшвидше, уже в 1905 р., імператор затвердив законопроект про створення Крайового банку. Але саме цей закон і став яблуком розбрату, який поховав «Вільнодумний союз». [52, с. 162]

Тертя між окремими членами «союзу» почали відчуватися вже на початку 1905 р. 17 квітня, на Великдень, у газеті «Буковина» з'явилася стаття С. Смаль-Стоцького, в якій автор зазначав: *«Політичні союзи бувають дуже змінчиві, сьогодні ся, завтра знов иньша політична партія може з нами бути в союзі, або і таке може бути, шо нараз можемо опинитися без всяких союзників самі одні против усіх - тривалі остануть завсігди лиш успіхи і здобутки щирої праці наших рук і нашого ума»*. Чи це було передчуття досвідченого політика, чи він

володів уже якоюсь інформацією, сказати важко. Але минув буквально місяць, як серед членів «Вільнодумного союзу» виявилися гострі суперечки, які вже не приховувалися і стали темою номер один для буковинських газет. Головна суперечка розгорілася навколо питання про керівництво Крайовим банком, який у цей час почав створюватися. Між українськими і румунськими членами «Вільнодумного союзу» була попередня домовленість, що президентом банку стане румун, а одним із віце-президентів – українець. [45, с. 133]

Такий розподіл передбачався як компенсація за те, що «вільнодумні» румуни підтримали кандидатуру С. Смаль-Стоцького на заступника крайового маршалка. Однак прихильники А. Ончула зажадали більшого, висунувши вимогу пожиттєвого президентства свого ставленика Ф. Лупу і небачений оклад у 18 тис. корон щорічно. До речі, Ф. Лупу був одружений із сестрою А. Ончула. Українські депутати на чолі зі С. Смаль-Стоцьким і М. Васильком не погодилися з такою пропозицією, вбачаючи небезпеку перетворення Крайового банку в інституцію, яка виражатиме інтереси не всіх народів краю, як передбачалося з самого початку, а тільки румунів. Вони пропонували, щоб президент банку переобирався через кожні 6 років, разом із переобранням сейму, і вимагали значно знизити оклад, бо фінансове становище краю і так було непросто. [41, с. 408]

Ситуація не була безвихідною, проявивши добру волю, можна було легко знайти компроміс, але не так повівся А. Ончул. Вмить забувши про всі «союзницькі» зобов'язання, про те, що напередодні вважав найбільшими своїми ворогами поміщиків-румунів, він перекинувся до їхнього табору, забравши з собою всіх румунів - членів «Вільнодумного союзу». Румунські бояри радо прийняли А. Ончула. Не тому, що вони раптом проїнялися його ідеями, а в першу чергу виходячи з тактичних міркувань, вбачаючи величезну вигоду для себе від розпаду такого ненависного для них «Вільнодумного союзу» і відчуваючи можливість взяти реванш за минулі поразки (коли стало можливим, у 1918 р. вони пригадали А. Ончулу його союз з українцями та демократичні забаганки, через що він опинився у румунській в'язниці). Разом з

А. Ончулом на бік румунських бояр перейшло ще й два німецькі депутати. В результаті у сеймі утворилася нова більшість, до якої увійшли 6 румунів-бояр, 5 румунів - колишніх членів «Вільнодумного союзу», 4 вірмено- поляки, 2 німці і 2 вірилісти. Шість українських депутатів у союзі з трьома німцями і двома євреями опинилися у меншості. Спочатку вони заявили, що зберігатимуть «Вільнодумний союз» і будуть продовжувати його політичну лінію. Однак, цього ж року на черговій сесії сейму, враховуючи деякі тактичні моменти, зокрема принцип формування постійних комісій, офіційно оголошено про розпад «Вільнодумного союзу». Так банально розійшлися колишні члени «Вільнодумного союзу», не виправдавши до кінця ті великі надії, які покладали на них демократичні сили. [41, с. 409]

Трохи більше двох років проіснував «Вільнодумний союз». Він розпався досить швидко, і до цього призвело декілька причин. Головна з них, на нашу думку, – це нерозвиненість політичного життя Буковини початку ХХ ст. , соціально-економічна відсталість краю. «Вільнодумний союз» для більшості буковинських політиків, навіть якщо вони і входили до нього, здавався якимось стороннім тілом, яке випадково потрапило у цей віддалений край імперії, і не вписувався в попередні традиції суспільних відносин. [52, с. 162]

Слабкою стороною діяльності «вільнодумних» було те, що вони тільки декларували рівні можливості для всіх народів краю, але не спробували зробити що-небудь конкретне для втілення цього гасла у життя. Цим, до речі, користувалися представники румунського боярства, безконечно трублячи у своїх газетах, що через «Вільнодумний союз» нібито сталося засилля українців на Буковині, а румуни зазнали дискримінації. Звичайно, це була елементарна неправда, але їй повірила навіть частина румунської інтелігенції, яка почала ставитися до «вільнодумних» із підозрою.

Не слід забувати і про особисті амбіції. Таким неординарним політикам, як А. Ончул, Б. Штраухер, С. Смаль-Стоцький, М. Василько, А. Скедль та іншим було непросто ужитися в одній політичній організації, кожен із них приміряв на себе тогу вождя і не завжди доброзичливо ставився до успіхів партнерів. [45, с.

133]

І все ж, незважаючи на те, що колишні члени «Вільнодумного союзу» опинилися у супротивних таборах і вели гостру полеміку в сеймі та на сторінках газет, прийняті Буковинським сеймом 1904 р. законопроекти залишилися у центрі громадського життя, визначаючи головні тенденції суспільного розвитку краю. Діяльність «Вільнодумного союзу» стала своєрідним вододілом в історії громадського життя краю. В газетах того періоду любили визначати хронологію подій в часі до «Вільнодумного союзу» і після нього. Під впливом цього об'єднання змінилася сама суть діяльності Буковинського сейму, який тепер на перше місце ставив саме реформи в різних галузях життя. [41, с. 419]

Найголовніше те, що було покінчено із засиллям невеликої групки румунських поміщиків в управлінні краєм. У цьому й полягала історична місія «Вільнодумного союзу», яку він виконав блискуче.

Таким чином, на зламі XIX – XX ст. в українському національному русі на Буковині відбулося ряд важливих змін. По-перше, національно-свідомі суспільні сили відмежувалися від москвофілів, взявши під свій контроль вже існуючі товариства і заснувавши ряд нових. Це сприяло ідейній консолідації українства. По-друге, українці краю впевнено вийшли на арену політичної боротьби, почали активно використовувати запити, звернення, петиції та інші легальні методи роботи в австрійському парламенті, Буковинському сеймі, органах крайового управління для відстоювання власних національних прагнень. По-третє, українці Буковини виступили ініціаторами консолідації демократичних сил різних національностей в боротьбі за проведення прогресивних соціально-економічних і суспільно-політичних реформ, що яскраво проявилось у створенні міжнаціонального депутатського об'єднання «Вільнодумний союз». По-четверте, було зроблено важливі кроки для підвищення національної свідомості широких мас селянства, їх залучення до народовського руху, перетворення останнього у справді народний рух. По-п'яте, українці краю взяли активну участь в ідейних дискусіях із питань, що

стосувалися найважливіших орієнтирів подальшого розвитку національного руху. Газета «Буковина» на певний час була всеукраїнським органом. У національному русі українців краю з'явилися молоді радикальні елементи, в тому числі такі, які вважали гасло боротьби за політичну незалежність України не мрією, а найближчим завданням практичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Народовський рух Буковини став невід'ємною складовою й основою національного руху українців Буковини й важливим суспільно-політичним явищем нашого минулого у цілому. Проведене магістерське дослідження дозволило нам зробити наступні висновки:

1. На розвиток народовського руху суттєвий вплив здійснила соціальна структура населення. Вона була типовою для західноукраїнських земель того часу (тут домінувало селянство із високим відсотком неписьменності). Родової шляхти та великих землевласників серед українців майже не було. Невелику частину становили жителі міст, купці, промисловці. Основу української інтелігенції формували священики, учителі, студенти, службовців. Саме вони й стали ініціаторами та рушійною силою проукраїнського руху.

2. Шлях українського народовського руху на Буковині був надзвичайно складний та тернистий. Яскраво себе проявили в ньому Ю. Федькович, С.Смаль-Стоцький, Сидір, а потім і Григорій Воробкевич, М. Василько та ін. Головна ж маса ще була далекою від розуміння елементарних національних інтересів. Потрібні були роки й роки копіткої праці, щоби розбудити це «сонне царство», розворушити апатію широких верств. Було показано зразки справжньої народної мови в друкованому слові, було написано свіжі, прості і зрозумілі для всіх рядки фонетичним правописом, який найкраще і найповніше передавав красу рідного слова, було сказано про великі ідеали, якими повинен жити народ, було зроблено перші кроки для організаційного підкріплення національних ідей, почало утверджуватися розуміння національних інтересів, формувалася патріотично настроєна інтелігенція. Це означало, що українство зрушило з мертвої точки національної апатії і бездіяльності. Народовський рух отримав міцну базу для свого розвитку. З цього часу він безперервно розвивається кількісно і якісно за рахунок залучення до нього широкого кола людей, які, усвідомлюючи фундаментальні

цінності українського народу, трудилися над утвердженням національних ідей, запровадженням їх у життя.

Наше дослідження продемонструвало, що саме кінець 50-х – початок 60-х років XIX ст. стали часом докорінних змін в історії українства буковинського краю, часом зародження та початкових кроків українського народовського руху.

3. Кінець 60-х – 70-ті роки XIX ст. ознаменувалися першими кроками у діяльності українських товариств «Руська Бесіда», «Руська Рада», «Союз». Їхня поява сприяла певній консолідації українства, перш за все інтелігенції, у боротьбі за розширення національних прав. Протягом цього періоду на Буковині сформувалося дві концепції українського руху. Першу представляли москвофіли, уособлюючи частину тих українців, які не вірили, що вони є окремим народом і головні надії покладали на Росію, як можливого гаранта їхніх національно-культурних та політичних прав. Другий напрямок уособлювали народовці. На відміну від старорусинів, які були приречені безкінечно топтатися на одному і тому ж самому місці й покладати надії на зовнішні чинники, народовці уособлювали об'єктивний напрям розвитку української ідеї. Для цієї течії з самого початку засадничим було визнання окремоті українського народу від поляків і росіян. У народовців ніколи не було сумнівів щодо етнічної єдності українців Буковини, Галичини, Закарпаття та Наддніпрянщини, самобутності їхньої мови, звичаїв. Спочатку прихильниками народовства на Буковині була окрема група осіб – інтелігенти, які свідомо та підсвідомо розуміли хибність старорусинства і його безперспективність. Чимале значення мав і вплив Галичини, де народовська течія отримала більш міцне підґрунтя, а поповнення активною та перспективною молоддю на зламі 70 – 80-х років XIX ст. забезпечило для народовства суттєву зміну в розстановці політичних сил.

4. В даний період часу було здійснено перші кроки у впровадженні форм і методів роботи серед селянства, а також засобів їх залучення до громадської діяльності. Скликалися перші, хоча й не дуже чисельні, народні

віча, з'явилися перші читальні та позичкові каси. Кінцеві ж результати українського руху в даний період були поміркованими. Більшість спроб протистояти негативним тенденціям у громадському житті зазнали поразки через засилля старорусинських догм, неорганізованість, низьку свідомість багатьох українців. Але поступово в краї почали звикати до вимог українців. На діяльність їхніх політичних та культурних товариств уже не дивилися як на щось надзвичайне. Таким чином український рух, не без труднощів, та все ж зміг подолати свій початковий етап розвитку.

5. Завдяки виданню газети загальноукраїнського масштабу – «Буковина», народовцям вдалося привернути увагу громадськості до місцевих проблем краю, самі вони активно приєднувалися до обговорення загальних проблем українського національного руху, висловлювали власні ідеї. У результаті таких дій, в кінці XIX ст. Буковина вже не була глухим закутком Австрійської імперії, про який не знали і не хотіли чути в інших українських землях, а часто фігурувала в контексті діяльності проукраїнського (народовського) руху.

6. На зламі XIX – XX ст. українці Буковини стали активними учасниками ідейної боротьби, що засвідчувало зміну українського національного руху, який кристалізувався, ставав чіткішим з погляду наявності в ньому ідейних течій. Хоча на Буковині структурування відбувалося повільніше ніж у сусідній Галичині, суспільні діячі краю змушені були аналізувати ідеї радикалів, соціал-демократів, клерикалів та ін., вносячи певні корективи і у власну програму. Та найбільший ідейний вплив на буковинських народовців справила радикальна партія.

7. Кінець XIX – початок XX ст. принесли ряд важливих змін в український рух на Буковині. По-перше, відбулося розмежування національно-свідомих суспільних сил від москвофілів, беручи під свій контроль вже існуючі товариства і засновувавши ряд нових, що в свою чергу сприяло ідейній консолідації українства. По-друге, українці краю почали активно використовувати запити, звернення, петиції та інші легальні методи роботи в

органах крайового управління, Буковинському сеймі, Австрійському парламенті для відстоювання своїх національних прагнень і впевнено вийшли на арену політичної боротьби. По-третє, українці Буковини виступили ініціаторами консолідації демократичних сил різних національностей, що найбільш яскраво проявилось у створенні міжнаціонального депутатського об'єднання «Вільнодумний союз», утвореного для боротьби за проведення прогресивних соціально-економічних і суспільно-політичних реформ. По-четверте, зроблено важливі кроки для перетворення народовського руху у справді народний, залучення до нього широких мас українського населення, в основному селянства, підвищення їхньої національної свідомості. По-п'яте, це активна участь українців краю в ідейних дискусіях, що стосувалися подальшого розвитку національного руху. Газета «Буковина» на деякий час взяла на себе функцію всеукраїнського органу. Й на завершення – у народовському русі з'явилися радикальні молоді елементи, частина яких вважали гасло боротьби за політичну незалежність України не теоретичною мрією, а близьким завданням практичної діяльності.

Проведене нами дослідження показало, що напередодні Першої світової війни Буковинський край відзначався різноманітністю українських культурно-освітніх й наукових товариств, які проводили повсякденну роботу з культурно-освітньої агітації національної ідеї серед широких верств населення. Це, у своїй основі призвело до формування потужного національно-культурного руху українців Буковини у час Української революції та продемонструвало національну й політичну єдність Краю зі всією Україною.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела:

1. Василько М. Посольська діяльність в державній раді і в крайовому сеймі в роках 1901 – 1903. Чернівці, 1904. 650 с.
2. Василько М. Справозданє посла Николая рицаря Василька о его деятельности в державній думі і в крайовому сеймі в роках 1898 до конца 1900. Чернівці, 1902.
3. Гр. Воробкевич у своїм дневнику: Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан, 1908. Ч. 287.
4. Григорій Воробкевичь. Буковинський календарь. 1886. Р. 13. С.40 – 44.
5. Де-Витте Е. Буковина и Галичина. Путевые впечатления. Лето 1903 г. Киев, 1904. 249 с.
6. До Михайла Павлика. Брідок, 18.12.1888 / Ярошинська Є. Вибрані твори. К., 1958.
7. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877) : Літературно-публіцистичні праці. Київ: Наукова Думка, 1970. Т. 2. С. 244-288.
8. Др. Іван Зотта. Буковина. 1896. Ч. 56. 10 (22) марта. С. 3.
9. З бук. правительства : Буковина. 1900. Ч. 14. 2 (14) лютого. С. 2
10. З дневника Григория Воробкевича : Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан, 1908. Ч. 163. С. 3.
11. З промов : Буковина, 1899. Ч.125, 20 (1) жовтня, С. 2.
12. Из. Воробкевич (До Олекс. Барвінського) : Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан, 1908. Ч. 283. С. 1 2.
13. Из. Воробкевич з листа до О.Барвінського : Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями . Руслан, 1908. Ч. 288. С. 1.
14. Кічура М. Сидір Воробкевич : Буковина, 1903. Ч. 116. 11 жовтня. С. 1 – 2.
15. Лист Из. Воробкевича до братів Барвінських : Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан, 1907. Ч. 186. С. 3.

16. Лист Із. Воробкевича до О.Барвінського : Матеріяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан, 1907. Ч. 119. С. 3.

17. Лист Осипа Федьковича до Данила Тянячкєвича (з 1863 року). Зоря, 1892. Ч. 17. С. 258 – 259.

18. Рускі товариства. Буковинський православний календар. 1906. Ч. 180-181. С.43 – 45.

19. Спомини про Юрія Федьковича : Зібрав Р.Заклинський. Львів, 1901. 31 с.

Наукові праці:

20. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. URL: <http://izbornyk.org.ua/anders/and.htm>.

21. Андрусяк М. Два покоління галицького москвофільства : Нова зоря, 1931. С. 6.

22. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів). Львів: Просвіта, 1935. 78 с.

23. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 35-36.* Львів, 2000. С. 168–206.

24. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34.* Львів, 1999. С. 231-268.

25. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині в останній чверті ХІХ ст. : Третій Міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Серія: Історія. Частина І. Доповіді та повідомлення. Харків, 1996. С. 118-123.

26. Бадяк В. Лемківщина: історико-етнографічне дослідження у 2-х т. Т. 2. Духовна культура. Життя українських Карпат. URL: <http://www.carpathians.eu/attachment:/72/religiini-procesi-na-lemkivshchini.html>.

27. Ботушанський В. Встановлення на Буковині поштово-телеграфного і телефонного зв'язку та його значення для входження краю в європейські

взаємини (XIX – поч. XX ст.) : Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. Частина 2. Чернівці: Рута, 2004. С. 95 – 102.

28. Ботушанський В. Габсбурги в Чернівцях. Питання історії України. Збірник наукових статей. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. Т. 10. С. 176-184.

29. Ботушанський В. Електрифікація Чернівців та участь в ній європейських фірм (кінець XIX – початок XX ст.) : Питання історії України: Збірник наукових статей. Чернівці: Зелена Буковина, 2004. Т. 7. С. 120-122.

30. Ботушанський В. Зародження автомобільного транспорту в Чернівцях. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* Чернівці: Рута, 2008. Вип. 376 – 377. С. 36 – 38.

31. Ботушанський В. Місто в період австрійського правління : Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. / За заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 79 – 154.

32. Ботушанський В. Німецькомовна преса Буковини про деякі аспекти національно-культурного життя буковинських українців : Питання історії України : Збірник наукових статей. Чернівці: Золоті литаври, 2000. Т. 4. С. 406 – 412.

33. Ботушанський В. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці: Золоті литаври, 2000. 340 с.

34. Брион М. Повседневная жизнь Вены во времена Моцарта и Шуберта. М.: Молодая гвардия, 2009. 359 с.

35. Брицький П. Микола Василько на захисті українського народу і української державності : Буковинці у боротьбі за українську державність (1917-1922 рр.). Чернівці: Золоті литаври, 2007. С. 55 – 153.

36. Буковина. Визначні постаті: 1774-1918: (Біографічний довідник) / Авт.-упоряд. О.М.Павлюк. Чернівці: Золоті литаври, 2000. 249 с.

37. Буковина: Історичний нарис / [С.С. Костишин, В.М. Ботушанський, О.В. Добржанський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина]. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
38. Буковина – її минуле і сучасне / під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж; Філядельфія; Дітройт: Зелена Буковина, 1956. 965 с.
39. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915; перекл. з німецької Х. Назаркевич; наук. редактор М. Мудрий. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
40. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. К.: Генеза, 1998. 249 с.
41. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці, 1999. 574 с.
42. Добржанський О. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775 – 1940) : Довідник . Олександр Добржанський, Наталія Масіян, Марія Никирса. Чернівці, 2003. 172 с.
43. Добржанський О. Українські депутати від Буковини у вищих представницьких органах влади Австрії (Австро-Угорщини) в 1848-1918 рр. : Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Б. Якимовича. Львів, 2012. С. 300-307.
44. Добржанський О. Українське і румунське національне відродження на Буковині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин : матеріали міжнародної наукової конференції. Чернівці, 2002. С. 131 – 138.
45. Добржанський С. Культурно-масові заходи українського товариства «Руська Бесіда» на Буковині : Питання історії України. 2009. Т. 12. С. 133 – 137.
46. Дмитрів Є. Ілюстрована історія просвітнього товариства Руська бесіда в Чернівцях (1869 – 1909). Чернівці, 1909. 125 с.
47. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія. К. : Либідь, 1999. 352 с.

48. Клопова М. Украинское движение в Австро-Венгрии глазами российских наблюдателей : Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы: сб. статей. Институт славяноведения РАН. М., 2008. С. 108-123.

49. Ковалець Л. Юрій Федькович: Історія розвитку індивідуальності письменника: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2011. 440 с.

50. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 (на підставі споминів). Львів: Накладом власним (з друкарні оо. Василян у Жовкві), 1926. 737 с.

51. Літературне місто Чернівці: автори, тексти, документи. Чернівці: ДрукАрт, 2010. 256 с.

52. Лучак І. Відродження румунської та української інтелігенції як соціального класу на Буковині у другій половині ХІХ століття : Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: матеріали міжнародної наукової конференції. Чернівці, 2002. С. 156 – 165.

53. Любовець Н. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.) : Українська біографістика: зб. наук. праць. К., 2012. Вип. 9. С. 65 – 89.

54. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / наук. ред. С. Біленький; ред. укр. вид. Л. Ільченко. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

55. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича: науково-популярне видання / за ред. Б. І. Мельничука, Л. М. Ковалець [та ін.]. Чернівці : Золоті литаври, 2005. 432 с.

56. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. 500 с.

57. Масан О. Чернівці: 1848 – 1998. Нариси з історії міста. Чернівці: Місто, 1998. 213 с.

58. Масан О. Владика Євген (Гакман) – визначний діяч православної церкви на Буковині в ХІХ столітті. Нарис життя і діяльності. Чернівці: Місто, 1999. 75 с.
59. Марусик Т. Ілярій Карбулицький – визначний буковинський педагог та громадський діяч : Проблеми історії України: факти, судження, мошуки: Міжвід. зб. наук. праць. 2001. Вип. 5 . С. 319 – 330.
60. Машкін О. Відношення урядових кіл Австро-Угорщини до москвофілів Галичини, Буковини та Закарпаття в роки Першої світової війни. «Русин», 2008. № 3-4. С. 58-68.
61. Міщенко І. Трансформація європейських художніх течій в образотворчому мистецтві Буковини кінця ХІХ – першої половини ХХ століття (до кінця 1940 року): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.05 «образотворче мистецтво» : Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2009. 29 с.
62. Міхаєса О. Культурно-просвітницька діяльність румунських академічних товариств «Арбороса» і «Жунімя» (остання чверть ХІХ – початок ХХ ст.) : Питання історії України: Збірник наукових статей. Чернівці, 2003. Т. 6. С. 246 – 250.
63. Миллер А. Россия и русификация Украины в ХІХ веке. URL: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz12.htm>.
64. Миревич Р. Апологет православия перед австрийским военным судом (К 100-летию со дня рождения митрофорного протоиерея д-ра Кассиана Дмит. Богатырца (1868-1968)). 2009. № 1 (15). С. 90-94.
65. Монолатій І. Разом, але майже окремо: взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 736 с.
66. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. К., 1993. 414 с.
67. Никирса М. Забудова Чернівців: площі, вулиці, споруди, нові мікрорайони, перспектива (1774 – 2008 рр.) : Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол.

монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. / За заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 307 – 348.

68. Никифорак М. Державний лад і право на Буковині в 1774 – 1918 рр. Чернівці: Рута, 2000. 279 с.

69. Новосівський І. Нарис історії права Буковини і Басарабії. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. 180 с.

70. Павличко С. Теорія літератури. К.: «Основи», 2002. 664 с.

71. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів, 2014. 612 с.

72. Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923 рр. К., 1992. 136 с.

73. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині : Пер. з нім. О. Матійчук, Н. Панчук. Чернівці: «Золоті литаври», 2003. 80 с.

74. Проскурняк В. Осип Маковей і Буковина / *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* Чернівці: Рута, 2008. Вип. 376 – 377. С. 71 – 75.

75. Ридер Ж. Венский модерн и кризис идентичности. СПб, 2009. 720 с.

76. Редль Д. Поміж Віднем і Черівцями: до становлення і впливу історичної архітектури цісарсько-королівської монархії : Архітектурна спадщина Чернівців австрійської доби. Чернівці: Золоті литаври, 2003. С. 45 – 60.

77. Рихло П. «Ми були розмаїттям у єдності...» : Вікно в світ. 2000. № 2 (11). С. 158 – 168.

78. Сімович В. Розвиток студентського життя в Чернівцях : «Січ»: Альманах в пам'ять 40-х роковин оснований тов. «Січ» у Відні. Львів, 1908. С. 502 – 531.

79. Скорейко Г. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історико-демографічний нарис. Чернівці: Прут, 2002. 220 с.

80. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Чернівці, 2009. 191 с.

81. Снігур І. Чернівці і чернівчани. Чернівці, 2007. 312 с.
82. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914 – 1921. Ч. II: Між націоналізмом і толерантністю. Чернівці: Видавництво «Прут», 2009. 184 с.
83. Струтинський В. Поляки на Буковині у ХІХ – на початку ХХ ст.: деякі аспекти участі в громадсько-політичному та господарському житті : З історичного минулого Буковини: 36. наукових статей. Чернівці, 1996. С. 62 – 73.
84. Сулятицький Т. Театральне життя Чернівців (кінець ХVІІІ – початок ХХІ ст.) : Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. / за заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 431 – 450.
85. Сулятицький Т. Чернівецький український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської. Нарис історії. Чернівці: Золоті литаври, 2004. 212 с.
86. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. С. 254.
87. Україна ХІХ – на початку ХХІ.: цивілізаційний контекст пізнання / М.Юрій, Л.Аліксієвець, Я.Калакура, О.Удод. Кн. II. Тернопіль: Астон, 2012. 696 с.
88. Українські товариства в Чернівцях : Буковинський православний календар на рік 1913. Чернівці, 1912. С. 167–168.
89. Українка Л. Малорусские писатели на Буковине : Зібрання творів: у 12 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 8. С. 62 – 75.
90. Француз К.Е. Ucraina. Культурологічні нариси : Пер. з нім., передмова й коментар Петра Рихла. Чернівці: Книги – ХХІ, 2010. 292 с.
91. Хабермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів, 2000. 318 с.

92. Хейман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців. К.: Дух і Літера, 2016. 408 с.
93. Чернівецький університет. 1875 – 1995: Сторінки історії. Чернівці: Рута, 1995. 208 с.
94. Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) : [кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. / за заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 586 с.
95. Чеховський І. Берегомет-над-Сіретом – вотчина Васильків : Свобода слова. Ч. 11. 16 березня 2007 р. С. 17.
96. Чеховський І. Чернівці – місце зустрічі культур і релігій. Чернівці: «Місто», 2009. 206 с.
97. Шевченко Н. Черновицкая Атлантида. Черновцы: Золоті литаври, 2004. 111 с.
98. Шевченко Н. Чернівці: 100 відомих адрес: Довідник туриста-краєзнавця. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. 188 с.
99. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. М., 2003. 609 с.
100. Шорстке К. Вена на рубеже веков: Политика и культура. Санкт-Петербург, 2001. 512 с.
101. Шпорлюк Р. Формування модерних націй : Україна – Росія – Польща. К.: Дух і Літера, 2013. 552 с.